

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Eylül-Ekim 1986 • Sayı: 262-263 • 300 TL (KDV Dahil)

Tarımda Geriliğin Kökenleri

Kalkınma İktisadı

Ayşe Buğra
Yücel Çağlar
Ömer Faruk Çolak
Muzaffer İlhan Erdost.
Tümay Ertek
Haydar Kazgan
Süleyman Özmucur
Hans W. Singer
Paul Streeten
Ertuğrul Tokdemir



İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

CEVHER ŞİRKETLER GRUBU

MURAT 124-131
ve
RENAULT 9

**otolarınız için
özel alaşımli
alüminyum OTO JANTI'ni
gururla sunuyor**



Çağdaş · Güvenli · Ekonomik
CEVHER JANT

Türkiye Genel Distribütörü CEVHER MOTOR TİCARET A.Ş. - İZMİR
Telefon: 25 11 51 - 25 11 52
Telex: 53 078 cese tr



I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

YUVARLAK MASA : Ayşe Buğra / Hans W. Singer / Paul Streeten	3
TARIM SORUNLARININ KAYNAKLARI ÜZERİNE (Yücel Çağlar)	11
TARIMSAL GERİLİĞİN KAYNAKLARI VE TOPLUMSAL SONUÇLARI (Muzaffer İlhan Erdost)	21
MALTHUS'IN NÜFUS VE ÜCRET TEORİSİ ÜZERİNE BİR İRDELEME (Ömer Faruk Çolak)	26
TÜRKİYE İMALÂT SANAYİİNDE ÖLÇEK İLE İŞ GÜCÜ VERİMLİLİĞİ VE KÂRLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİLER (Tümay Ertek / Süleyman Özmucur)	33
TÜRKİYE'DE İKTİSADÎ GELİŞMENİN KÜLTÜREL GELİŞMEYE KATKISI (Haydar Kazgan)	36
DIŞ TİCARET VERİLERİNDE TUTARLILIK SORUNU (Ertuğrul Tokdemir)	44

Sahibi :
İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Ahmet C. Özkan

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nail Satılan

Kapak :
Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :
Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel. : 150 50 34 — 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600.— TL. (Öğrenci 2.600.— TL.)
6 Aylık 1.800.— TL. (Öğrenci 1.300.— TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)
6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)

T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

REKLAM TARİFESİ

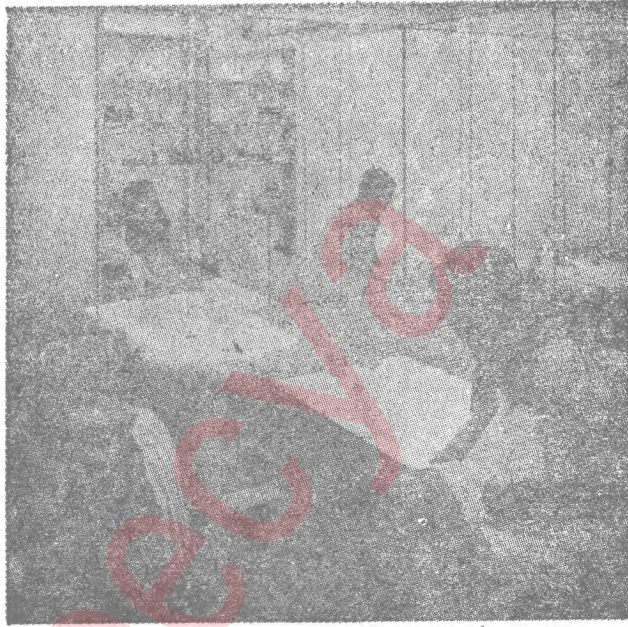
Arka Kapak : 150.000 TL.
Ön Kapak İçi : 100.000 TL.
Arka Kapak İçi : 75.000 TL.
İç Sayfalar : 50.000 TL.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASIMEVİ

Tel. : 143 55 72 — 145 32 48

Banyonuza bir banyo daha katın.



Flotal kristal aynayı koyun banyonuza. ısıtılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuza bir banyo daha katın.

FLOTAL®
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

Cam Pazarlama A.Ş., Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.'nin bir kuruluşudur.

Kalkınma İktisadî Yaşıyor mu ?

Ayşe BUĞRA
Hans W. SINGER
Paul STREETEN

Dr. Ayşe Buğra Boğaziçi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesinde ders veriyor. Dr. Singer Sussex Üniversitesindeki Institute of Development Studies'de iktisat profesörü. P. Streeten ise, halen Dünya Bankası'na bağlı İktisadî Kalkınma Enstitüsü'nde çalışıyor; aynı zamanda Boston Üniversitesi Dünya Kalkınma Enstitüsü'nün müdürü. Prof. Singer'in «Sermaye Yatırımından Doğan Kazançların Yatırılan ve Yatırılan Memleketler Arasında Dağılımı» (İktisat Çevirileri, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964) ve «İktisadî Gelişmenin Mekanizması» (İktisadî Büyüme ve Gelişme : Seçme Yazılar, W. J. Baumol et al., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966); Prof. Streeten'in ise «Dengesiz Büyüme» (İktisadî Kalkınma : Seçme Yazılar, der. Metin Berk, Fikret Görün ve Selim İlkin, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1966) ve «Dış Ticaret Analizinde Basit Elâstikiyet Kavramlarının İşabetsizliği» (T. Balogh ile birlikte, Devalüasyon : Seçme Yazılar, F. Machlup et al., k.y. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971) başlıklı yazıları Türkçeye çevrilmiş bulunuyor. Ayrıca Hans W. Singer'in Robert H. Ballance ve Javed A. Ansari ile birlikte hazırladığı bir kitap (Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma : Üçüncü Dünyada Dış Ticaret ve Yatırım, 1985) da geçenlerde ülkemizde yayımlandı. Singer'in öteki kitapları arasında International Development, Growth and Change (1964) ile Rich and Poor Countries (J.A. Ansari ile birlikte, 1977) var. P. Streeten ise Development Perspectives'in (1981) yazarı, First Things First'ün (1981) ise ortak yazarı.

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetince 17-19 Nisan 1986 günlerinde İstanbul'da düzenlenen 11. İktisatçılar haftası sırasında gerçekleştirilen bu açık oturuma İktisat Dergisi adına Nail Satılğan katıldı.

İKTİSAT DERGİSİ — Ayşe, gelişme iktisadî alanında uzmanlaşmış bir gelişmekte olan ülke iktisatçısı olarak sen bu gün gelişme iktisadının temel sorunlarını nerede görüyorsun? Bunlar senin için ve öğrencilerin için kuramın uygulanabilirliği ve geçerliliği açısından güçlük yaratıyorlar mı?

AYŞE BUĞRA — Sorunlar... Pek çok sorunun olduğunu düşünüyorum, ama özellikle iki sorun üzerinde durmak istiyorum. İlginç bulduğum, entelektüel açıdan ilginç bulduğum, iki sorun.

Ve şunu söyleyerek başlamak istiyorum: Ben öğrenciliğimde ilk gelişme iktisatçıları, öncülerini, hep çok etkileyici, çok şaşırtıcı bulmuştumdur. Çünkü, eğer üzerinde biraz düşünersek, bu öncülerin giriştikleri işin ne kadar güç, inanılmaz derecede güç bir iş olduğunu görebiliyoruz. Her zaman bu işin birçok pek güç kademededen oluştuğunu düşündüğümü söylemek istiyorum. İlk önce, gelişme iktisadını iktisat içinde ayrı bir dal olarak oluşturmak için, az gelişmiş ekonomilerle gelişmiş ekonomiler arasındaki farkları belirleyeceksiniz. Yani az gelişmiş ekonomileri az gelişmiş yapan özellikleri tanımlayacaksınız. Sonra, sosyal refah fonksiyonları kuracaksınız ki çeşitli sosyal ve ekonomik hedeflere tanıyacağınız öncelikleri belirleyebilesiniz. Doğal olarak, bu hedefler arasında ortaya çıkabilecek çelişkileri de göz ardı edemezsiniz. Yani, ortada bir sosyal refah fonksiyonu oluşturma işi var. Daha sonra politika önermeleri, az gelişmiş ülkelerin uygulamaları gereken stratejilerin saptanması geliyor. Doğal olarak, burada, önerdiğiniz stratejilerin uygulanıp uygulanmayacağını görebilmek için, söz konusu ülkelerdeki siyasal süreçler hakkında bir fikriniz olması gerekli. Ve bütün bunları size, sizin içinden geldiğiniz toplumlara, bütünyle yabancı, üstelik de durmadan değişen bir sosyal ortam içinde yapacaksınız. Böyle bir işe girilmiş olması gerçekten çok etkileyici, çok çarpıcı... Dolayısıyla, bu gün gelişme iktisadının sorunları olması çok doğal, bu sorunların olması şaşırtıcı olurdu diye düşünüyorum ben.

Ama şaşırtıcı bir şey daha var, gene öğrenciliğim sırasında şaşırtıcı bulduğum bir şey. Bu, az gelişmiş bir ülkede çalışan yabancı uzman/sosyal bilimci/iktisatçının bu ülkede var olan entelektüel malzemeden kopukluğu, bu malzemeye uzaklığı ile ilgili. Ben, lisans öğrencisi olduğum yıllardan başlayarak gelişme iktisadıyla ilgilendim ve çok sonraları, artık bu alandaki yazına iyice aşına olduğum sırada, başka bir yazın keşfettim, koskoca bir yazın. Hint sosyal bilimcilerinin 19'uncu yüzyılda ve 20'nci yüzyılın başında gelişme konularında yazdıklarından söz ediyorum.

Mukerjee'nin, Ranade'nin, Naoraji ve Dutt'in yaz-

dıklarını okuduğumda doktoramı bitirmiştım. Ve bu isimlere daha önce gelişme iktisadı yazınında hiç rastlamamıştım. Doğal olarak, benzer bir yazın Lâtin Amerika'da da var. 1945 öncesine, yani gelişme iktisadının ayrı bir alan ortaya çıkışından önceye giden bir yazın. Bu da çok çarpıcı. Yani az gelişmiş ülkelerden kaynaklanan birçok gelişmeyle ilgili çalışma var ve gelişme iktisadını kuran gelişmiş ülke iktisatçılarının yazdıklarında bundan söz edilmiyor. Eğer Türkiye'nin durumunu düşünürsek, bu bağlamda da gelişme yazını içinde Kemalizmden, Türkiye'de devletçilik deneyimi ve devletçi stratejilerden söz eden pek çok çalışma buluyoruz. Ama Türkiye'de bu konuları tartışmış, bu stratejilerin oluşmasına katkıda bulunmuş ve bunları eleştirmiş Türk entelektüellerinin söylediklerinden hiç söz edilmiyor. Bu entelektüel malzeme gelişme yazınına girmemiş. Bence burada çok ciddi bir iletişim sorunu var. Ama söylemek istediğim kesinlikle az gelişmiş ülkelere gelen gelişme iktisatçıları olmadığı değil. Az gelişmiş ülkelere gelen gelişme iktisatçıları var, hepimiz biliyoruz. Lewis ve Prebisch'in adlarını anmak yeterli. Ben başka bir şeye işaret ediyorum, başka bir şeyden söz ediyorum. Sözü ettiğim, farklı bir entelektüel ortamda çalışan, başka bir okuyucu/dinleyici kitlesine hitap eden, değişik bir terminoloji kullanan, ama farklı yollardan aynı sorunu çözmeye çalışan bir grup entelektüel. Ve batılı gelişme iktisatçılarının bu grupla alış verişe girişmemiş olmaları. Gelişme iktisadı içinde yapılan çalışmalara baktığımızda, bu iletişim kopukluğunu, bu kopukluğu giderecek çabalara girilip girilmediğini görüyorsunuz. Ve bu, bu gün burada gelişme iktisadı dersi verdiğiniz zaman, bir sorun olarak karşınıza çıkıyor. (Aslında yaptığımıza her zaman gelişme iktisadı demiyoruz. Gelişme iktisadı konuları zaman zaman dış ticaret ve büyüme kapsamında ele alınıyor.) Sorun oluyor, çünkü ithal malı malzemeye çalışıyoruz. İthal malı malzeme çok değerli, biliyorum, çok önemli analiz yöntemleri, çok önemli fikirler getiriyor. Ama bu ithal malı malzeme toplumun içinde kaynaklanan görüşlere yer vermiyor ve öğrencilere belirli bir tavır aşıyor. Kendi ülkelerinden kaynaklanan görüşleri ciddiye almamaya, kendilerinde bu görüşleri ciddiye almama hakkını görmeye yönelik bir tavır. Ben bunu ciddi bir sorun olarak görüyorum ve burada yapılması gereken pek çok çalışma olduğunu düşünüyorum. Aklıma Gerry Helleiner'in yeni kitabı *For Good and Evil* geliyor. Ön sözde Helleiner, benim sözünü ettiğim kopukluğu andıran bir kopukluktan söz ediyor, az gelişmiş ülkelere gelen uzmanlarla gelişmiş ülkelere gelen uzmanlar arasındaki kopukluktan. Buradaki iletişim kopukluğunun kaynağı gelişme iktisadının ilk dönemlerinde, gelişme iktisadının ayrı bir dal olarak orta-

ya çıktığı dönemlerde aranabilir sanıyorum. Bunlar gelişme iktisadının bu günkü sorunlarıyla, bu uzmanlık alanının bu günkü durumuyla ilgili olarak yapmak istediğim gözlemlerin bir kısmı. İşaret etmek istediğim ikinci bir nokta daha var. Bu da, bir alt dal olarak gelişme iktisadıyla iktisat disiplini içindeki genel eğilimler arasındaki ilişkiyle bağlantılı.

Bildiğimiz gibi, gelişme iktisadı ortaya çıktığında, iktisat disiplininin bütününe Keynesçi yaklaşımlar hâkimdi. Gelişme iktisadında çalışma alanının özellikleri gereği sürekli iktisadın sınırları dışına çıkma durumundayız. Konuşmamın başında gelişme iktisadının yapması gereken, bu alt daldan beklenen birkaç şeyi sıraladım. Bunlar göz önüne alındığında, gelişme iktisatçısından beklenenler göz önüne alındığında, gelişme iktisatçısının işini bir disiplin olarak iktisadın sınırları içinde kalarak, bu sınırları durmadan çiğnemek zorunda kalmadan yapamayacağı kolayca görülebilir. Yani gelişme iktisatçısı, ekonomik faaliyeti etkileyen ekonomi dışı unsurları göz önüne almak, kurumlarla ilgili sorunlarla, siyasal, kültürel sorunlarla uğraşmak zorunda. Bizim alt dalımızda bundan kaçınmak olanaksız. Şimdi, bence, Keynesçi yaklaşımlar disiplinin bütününe hâkim olduğu sürece disiplin içinde bu tür sınır çiğnemelere karşı olumsuz bir tavır yoktu. Hiç olmazsa iktisat dışı unsurların iktisatçılarınca dikkate alınması bu günkü kadar olumsuz tepki görmüyordu. Bu gün iktisat içindeki eğilimlere baktığımızda bu alanda büyük bir muhafazakarlığın yerleştiğini, iktisat dışı unsurları dikkate alan çalışmalara karşı çok sert bir tavır alındığını görüyoruz. Bizden istenen, *homo oeconomicus*'u, meşhur akılcı ekonomik bireyi, merkez alan, onun davranışlarını evrensel davranışlar olarak kabul edip bütün çözümlmeleri buna dayandıran çalışmalar. «Yeni klâsik iktisatçılar» denen gruba bakın, bazen biraz dikkatsizce «akılcı beklentiler yaklaşımı» dediğimiz yaklaşımı izleyen gruba... Bunlarla birlikte akılcı davranışlar beklentileri de içine alacak biçimde yaygınlaştırıldı. Sonra Gerry Becker, örneğin *A Treatise on Marriage*'la birlikte, H. Simon'ın dediği gibi, işi yatak odalarına kadar götürdü. Disiplinin içindeki bu hava İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yılların havasından son derece farklı. Bu günkü hava içinde de D. Lal'in *Poverty of Development Economics*'i ya da I. M.D. Little'in *Development Economics*'i gibi kitapların pek popüler olmalarına şaşmamak gerek. Doğal olarak bir de eski gelişme iktisatçılarının bugün yazdıkları karamsar makaleler var. Örneğin Profesör Seers'in ölümünden hemen önce yayınlanan «The Birth, Life and Death of Development Economics»i Hirschman'ın «The Rise and Decline of Development Economics»i. Ve başkaları... İktisadın genel havası düşünüldüğünde, bunlara da şaşmamak gerek. Bu gün gelişme ikti-

sadını belirleyen ortam bu ortam.

Benim gördüğüm iki temel sorun bunlar. Gelişmiş ülkelerden gelen gelişme iktisatçılarının, alt disiplinin ilk dönemlerinden başlayarak, üzerinde çalıştıkları ülkelerden çıkan çalışmaları dikkate almamış olmalarından kaynaklanan iletişim kopukluğu sorunları ve iktisat içindeki genel eğilimlerin gelişme iktisadının karşısına çıkardığı sorunlar.

İ.D. — Teşekkürler Ayşe.

Kalkınma iktisadı öldü mü, yaşıyor mu, Profesör Singer? Kalkınma iktisatçılarının çoğunun gelişmiş ülkelerden olmasının sebepleri sizce nelerdir? Bu durumu kalkınma iktisadı teorilerinde, «emperyalizm» ya da «kapitalizm» gibi kategorilerin fiilen dışlanması yol açan bir tarihi yaklaşım eksikliğine bağlayabilir miyiz?

HANS W. SINGER — Önce sizin dolaysız sorunuza cevap vermeye çalışayım: Kalkınma iktisadı yaşıyor mu, öldü mü? Bir kalkınma iktisatçısı olarak ya da iyi bir iktisatçı olmaya çalışan bir iktisatçı, hatta her hangi bir iktisatçı olarak bu soruya: «Hem evet hem hayır» diye cevap vermek isterim. Dar anlamıyla kalkınma iktisadı öldü denebilir. Söz gelimi Sussex'teki IDS'te (*) - Prof. Streeten da IDS'in kurucuları arasında sayılsa yeridir - kalkınma iktisadının öldüğünü ilân etmiş bulunuyoruz. IDS'te verilen başlıca ders, «kalkınma incelemeleri» adını taşıyor, «kalkınma iktisadı» değil. Ad değişikliği, IDS'te geniş kabul gören bir inancı, (A. Buğra'ya dönerek) sizin de belirttiğiniz gibi az gelişmiş ülke toplumunun içindeki güçlerin tanınması gerektiği, bunun ise kalkınma iktisadının çok ötesine taşıdığı görüşünü yansıtır.

İsterseniz bir örnek de kendimden vereyim. Ben dar teknik anlamında kalkınma iktisadını terk edeli çok oldu. İktisatçılar, Keynes'i alıp onu, Harrod ile Domar'ın yaptıkları gibi, sermaye birikiminin, yatırımların, gerçekleştirilebilir yatırımların itici güç olarak ağırlık taşıdığı bir dinamik büyüme modeline dönüş-türmeye hep yatkındırlar. Pek âlâ. Ama çok geçmeden birçoklarıncı gösterildi ki kalkınmada yönlendirici etken, fiziksel sermaye birikimi değil, belki beşerî sermaye dediğimiz şeydir. Ben kendim de, çocuklara nasıl davranıldığının aile içerisindeki - yani erkek, kadın ve çocuklar - gelir bölüşümünün, çocukların beslenmesinin kalkınmayı büyük ölçüde yönlendirdiğine inanma noktasına geldim. Benim kendi düşüncem, hatırı sayılır ölçüde böyle konulara kaymış oldu.

Meslekten iktisatçıların kalkınma iktisadına karşı husumet besledikleri söylendi. Bir dereceye kadar on-

ların husumetinden kaçınmanın yolunu kalkınma iktisadı deyimini kullanmamakta bulduk. Artık iktisadın bir parçası olduğumuzu iddia etmiyoruz. Farklı bir şey bu, yeni bir şey.

Türkiye üzerine söylediklerinizi sonuna kadar destekliyorum. Örneğin Türkiye'de kalkınma öğretiminin ithal edilmiş malzemeye dayandığını söylediniz. Bunlar yabancıdır; hakkında yazdıkları ülke toplumunun üyesi bile değildirler. Buna bütünüyle hak veriyorum. Öğretimin Türkiye tecrübesi üstüne - devletçilikten, Kemal Paşanın devletçiliğinden söz ettiniz - dayandırılması için yapılabilecek bir şeyler varsa bu, son derece önemli ve umut verici bir temel olur. Her yabancı iktisatçının bu görüşe katılacağına inanıyorum. Bu demek değildir ki başka yerlerdeki kalkınma yazını ve öğretimi incelenmemeli, hesaba katılmamalıdır. Bu farklı bir şey. Ama kalkınma sorunlarının öğretilmesi, o ülkenin kendi içinden kaynaklanmalıdır. Buna kim-senin itiraz edeceğini sanmıyorum.

Bütün bunları söyledikten sonra bu konuların yeniliğini de fazla abartmamanız gerektiğini eklemek isterim. Bir başka deyişle, çok farklı tecrübeleri bulunan, gelişmekte olan ülkeler üzerine hemen hiç bir şey bilmeyen, gene de büyük bir cesaretle bu yeni iktisat dalını kuran «öncüler»i çok takdir ettiğinizi söylemişsiniz. Bu konuyu fazla büyütme doğru olmaz. Gene kendi geçmişimden örnek vereyim. Savaş-tan önce İngiltere'de üç yılını «çökkün bölgeler»i (depressed areas) incelemekle geçirmiştım. Ağır bir işsizliğin kol gezdiği, işsizliğin ağırlıklı olarak «çökkün» denilen bölgelerde yoğunlaşmış olduğu bir dönemdi - maden ocaklarının kapandığı eski madencilik bölgeleri, tersanelerin kapandığı eski gemi inşa bölgeleri, dokuma sanayiinin can çekmekte olduğu eski dokumacılık bölgeleri. Sonuç olarak üç yılını ülkenin çökkün bölgelerinde işsizliği inceleyerek geçirdim. Gelişmekte olan bir ülkeyle ilgili ilk gerçek tecrübem Brezilya'da olmuştu. Brezilya'nın kuzeydoğusuna, ülkenin bu en yoksul bölgesine - Sao Paulo değil, bu gün bile dünyanın en yoksul bölgelerinden biri olan kuzeydoğu - gittiğimde daha önceki bu tecrübemden geniş ölçüde yararlanmıştım. Talihliydim, oralarda epey dolaşma fırsatını buldum. Gördüğüm şeylerin birçoğu bana İngiltere'deki bu ilk tecrübemi hatırlatıyordu — sosyal refah sisteminin günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı o dönemde eski madencilik bölgelerindeki umutsuz işsizlik, yoksulluk. Bu yoksulluk, Brezilya'dakine benziyordu, onunla tıpatıp aynı değildi, ama onunla pek âlâ karşılaştırılabilir bir sorundu. Dolayısıyla farkları abartmamak gerekiyor.

Bir noktada çok haklısınız. En azından ben ilk yıllara bakınca size hak veriyorum. Benim ilk görevim altı yıl süreyle Birleşmiş Milletlerde olmuştu —

(*) Institute of Development Studies - İ.D.

1946-1947'ler. Amerika'da McCarthyliğin yükselişi — '51-'52 — yapmak istediğimiz birçok şeyin önüne sınır koydu. İyimserliğimize ve cesaretimize ben de şaşırıyorum. Ama bu dünya çapında yaygın olan bir duyguydu. İyimser olmamız için sebepler vardı. BM yeni kurulmuştu; bunun bir dünya hükûmeti olarak işlev göreceğine safça inanıyorduk. Bretton Woods, aydınların, özellikle de iktisatçıların ne kadar muazzam bir etkiye sahip olabileceklerini göstermişti. Bretton Woods düzeni, ne de olsa, Keynes, onun çevresindeki bir danışman iktisatçıları takımı, Amerikan tarafında da Keynes'in bir öğrencisi olan White tarafından kurulmuştu. Böylece Bretton Woods, iktisatçıların fikirlerinin sahip olabileceği siyasal gücün, nüfuzun bir kanıtı olmuştu. Üstelik durum değişme için olgunlaşmıştı. Savaş, eski kurumları silip süpürmüştü. Bir boşluk karşındaydık. Böyle durumlarda özgün olmak, görece kolaydır; ortalıkta başka bir şey olmayınca âdeta tanım gereği öncüsünüzdür. Söyledikleriniz de, gene neredeyse tanım gereği özgündür; o konuda söylenmiş başka söz yoktur zaten. Bizimki safdil bir iyimserlikti. Doğru teorileri geliştirdiğimiz, doğru bir kalkınma iktisadı oluşturduğumuz takdirde bunun tek başına dünyadaki yoksulluğu ortadan kaldırmaya yeteceğini sonsuz bir inanç besliyorduk.

Bir hamiş olarak şunları ekleyeyim: Gelişmiş ülkelerden gelen iktisatçıları olarak eski yetiştirmemiz önemliydi. Bir zaman geldi ki kalkınmayı GSMH artışıyla özdeşleyen GSMH tahlilinden, Harrod — Domar formülünden uzaklaşılması gerektiği kalkınma iktisadında geniş kabul gördü, âdeta bir konsensüs hâline geldi. Bundan sonraki aşamada üretken istihdam, kalkınmanın anahtarı sayıldı. Bu, ILO'nun «dünya istihdam programı»nı yürürlüğe koyduğu dönemdi. Eski Keynesci avadanlık birdenbire yeniden önem kazandı. İstihdamın üzerinde duran Keynes idi; gizli işsizlik üzerine yazan, formel olmayan kesim kavramı ile ILO'nun gelişmekte olan ülkelerde yaygın işsizlik ve eksik istihdam kavramının atası olan bu kavramı ortaya atan Joan Robinson olmuştu. Potansiyel buralardaydı. İktisada bir miktar saygınlık kazandıran da bu oldu. Bu yüzden sürekliliğin daha güçlü olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum.

İ.D. — Siz kalkınma iktisadının durumunu nasıl görmektesiniz, Profesör Streeten?

PAUL STREETEN — Bence Ayşe, benim yapacağım yorumlar için son derece iyi bir çerçeve kurdu. Belki ihmal edilen bir husus şu: Hans Singer'in vurguladığı, ilk günlerin, Hans'ın bir öncü olduğu o ilk günlerin müthiş heyecan ve coşkusu, konunun meslektaşlarıyla birlikte kayboldu.

Siz başlıca iki noktayı vurguladınız. Birincisi iletişim eksikliği idi; ikincisi ise çok disiplinli ya da disiplinler arası incelemelerin gerekliliği ki bundan Hans da söz etmişti. Albert Hirschman, sözünü ettiğiniz yazısında, biliyorsunuz, neoklâsiklerin kalkınma iktisadına — ben buna Hirschman tipi kalkınma iktisadı demeyi tercih ediyorum — yönelttikleri saldırının sebeplerini tahlil eder. Neo-klâsikler, kalkınma incelemeleri programının ayrılığını reddediyor, her zaman ve zaman ve her yerde geçerli evrensel ve tek biçim ilkelerin varlığını savunuyorlardı. Ama bir başka saldırı daha vardı ki bu, bağımlılık kuramcılarından geliyordu. Bu eleştiri, onun deyişiyle «karşılıklı yararlar» görüşünü hedef alıyordu. Kalkınma iktisatçısı olmak, karşılıklı yararlar yaklaşımını benimsemeyi hiç de gerektirmediğinden — ben bu görüşü hiç bir zaman kabul etmedim, Hans'ın da kabul ettiğini sanmıyorum — Hirschman'ı kalkınma iktisadı deyimini kullandım. Derinde yatan çatışmaların varlığının biz her zaman farkındaydık. Hirschman'ın kalkınma iktisadının saldırıya uğramasının nedenlerinden biri burada yatıyor.

Ben konuya iki kalkış noktası açısından bakıyorum. Birincisi, Üçüncü Dünya'nın bütünü için genel-leş-tirmeler yapmanın olanaksız olduğunun gittikçe bilincine varılması. Bu ülkeler arasında bir sürü alt bölümler var: En düşük gelirli, en yoksul ülkeler, toprak fazlası olan ülkeler, emek fazlası olan ülkeler ve saire... Evrensel genelleştirmeler yapmak çok zordur. Ama öte yandan — belki daha ilginç olan da bu — kalkınma incelemeleri alanında çıkardığımız derslerin gelişmiş ülkeler iktisadı üzerindeki besleyici yankısı (feedback), ters yönde bir eğilime, konunun yeniden birleşmesi eğilimine yol açmakta. Bir örnek vermek gerekirse, Arthur Lewis'in eski makalesi «Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma» ile gelişmiş ülke iktisatçılarının Amerika ve Avrupa'da ikili ya da parçalı emek piyasasına ilişkin çalışmaları arasında yakın bir paralellik var. Tabii söylediğiniz tamamen doğru, gelişmiş ülkelerde emek piyasaları üstüne çalışanlar ile gelişmekte olan ülkelere çalışanlar arasında pek az iletişim vardı. Daha çok iletişim olsaydı konumuz için daha verimli sonuçlar alınırdı sanıyorum.

Demek ki iki eğilimden söz etmek gerekiyor: farklılaşma ve alt bölümlenme, bir; yeniden birleşme, iki. Tamamıyla katıldığım nokta, dar iktisat yaklaşımının hayatını kaybetmiş olduğu. Ama kalkınma incelemelerini bu iki açıdan, farklılaşma ve yeniden birleşme açısından yeniden tanımlarsak ve ilgili öteki disiplinleri dahil edersek disiplinin hayat dolu olduğu görülür.

İleri sürdüğümüz ikinci görüşün üzerinde biraz da-

ha durmakta yarar var. İletişim eksikliğinden söz etmiştiniz. Son derece haklısınız. Seçkin bir uluslararası memur, kalkınma alanında üç pistli bir sirke benzer bir durumun olduğundan söz etmişti. Bunun ne olduğunu her halde bilmiyorsunuzdur. Çünkü gerçi sirkeler her yerde vardır, ama aynı anda üç ayrı pistte gösteri yapılan sirkelerin Amerika Birleşik Devletleri'nin dışında var olduğunu sanmıyorum. Üç piste birden bakabilir, ancak yalnız birinde olan biteni gözlemleyebilirsiniz.

İ.D. — Türklerin ulusal sporu güreşte de bazen müsabakalar üç ayrı minderde birden yapılır.

PAUL STREETEN — Pistlerden biri Birleşmiş Milletler camiasıdır. Burada konuşmalar yapılır, yeni uluslararası ekonomik düzenden söz edilir, «temel ihtiyaçlar» reddedilir falan. Bunlar birbiriyle konuşurlar. İkinci pistte çiftçiler, gelişmekte olan ülkelerde çalışan sağlık personeli, uygulamacılar yer alır. Bunlar birinci pistte ne olup bittiğini pek bilmezler. Üçüncü pisttekilerle ötekiler arasında fazla olmasa bile biraz iletişim vardır. Bunlar **académicien**'lerdir; kitaplar yayımlarlar, birbirlerinin modellerini eleştirirler. Bana öyle geliyor ki burada son derece önemli, fakat çoğu zaman ihmal edilen bir sorun ortaya çıkıyor. Bu pisttekiler arasındaki, gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke bilginleri ve uygulamacıları arasındaki iletişimin artırılması ve iyileştirilmesi kadar önemli olan konu, bu alanda düşünüp yazan kimseler ile uygulayan ve yapan kimseler, **politika yapımcıları** arasındaki iletişimsizdir.

Üç var sayım yapmama izin verirsiniz bunlardan bazı sonuçlar çıkarabilirim. Birincisi, son yirmi yılda üniversitelerin, araştırma enstitülerinin, öğretim kurumlarının sayısı çok bollaştı. İkincisi, gelişmekte olan ülkelerin kendilerinin araştırma yapma kapasitesi de çok büyük ölçüde arttı. Ama üçüncüsü, — belki bu nokta tartışmaya daha açık olabilir — **sahici, özgün, ilginç çalışma yapma yeteneği** çok kısıtlı kaldı; Hans'ın çocukların beslenmesi ve kendilerine tanınan olanaklar konusunda söylediklerini göz önünde tutarak dahi nüfusla orantılı bir artış bile göstermiş değil. Bunlardan çıkan sonuç bence şu: Belki bizler, buna benim üniversitem de, Hans'ın Kalkınma İncelemeleri Enstitüsü de dahil, yeni ve özgün araştırma yapma gereğini aşırı önemsiyor, bilginin onu kullanacak olanlara iletilmesi gereğini ise küçümsüyoruz. Bir uzmanlaşmış araştırma sistemi ile bir başkası arasında tarama makaleleri ya da yazın tanıtımları gibi araçlarla geliştirilmesi gereken iletişimin onı sıra bütün bu bilgilerin geniş kamu oyuna, uzman olmayan aydınlarla iletilmesi diye bir sorunuz var. Bu insanla-

rın da olan biteni daha iyi izlemelerinde yarar var. Kalkınma konularında yazan gazeteciler, popüler düzeyde yazan, çok popüler düzeyde olmasa bile fazla uzmanlaşmış olmayan bir düzeyde yazanlar — bu alandaki iletişimin fena hâlde eksikliğini duyuyoruz. Bu iletişimi üniversitelerimizde, araştırma kurumlarımızda kurmamız gerekiyor. Bunu yapabilirsek yeni besleyici yankılar, yeni uyarıcılar elde ederiz diye düşünüyorum. Sırası gelmişken, bana katılır mısınız, bilmem ama, dünya nüfusunun çok artmış olmasına karşın yeni Newton'ların ya da Einstein'ların çıkmamasını şaşırtıcı buluyorum. Sonuç olarak ben de iletişim eksikliğini ve bu eksikliği giderme gereğini, bir de çok önemli bir faaliyet dalı olarak ekonomi basınının, iktisadî gazeteciliğin önemini vurgulamak istiyorum.

Bu alanda çalışan insanlar topluluğunun şu veya bu biçimde parçalanmış olması da yazık. Parçalanmışlık birbiriyle iletişimi olmayan gruplar arasında. Teknik iktisatçıların yazdıkları gittikçe daha teknik ve daha matematiksel bir görünüme bürünüyor. Yeni Marxistler, neo-Marxistler, eski moda Marxistler, daha çok sırf birbirleri için yazıyorlar, birbirleriyle konuşuyorlar, başkalarıyla pek az ilişki kuruyorlar. Yeni Marxistler, neo-Marxistler, eski moda Marxistler ve neo-klâsikler arasında ideolojik engelleri aşan bir iletişimin kurulması yararlı olur. Bu iletişimin görece daha güçlü olduğu alanlar olduğu gibi görece zayıf olduğu alanlar da var. İdeolojik bağlanımlardan biraz kopulduğu takdirde ilk bakışta ideolojikmiş gibi gözükken birtakım ihtilâfların aşılabileceği, bunların üstesinden gelinebileceği kanısındayım. Bu görüşümü bağımlılık kuramcıları ile neo-klâsikler arasındaki anlaşmazlıkla örneklendirmek isterim. Neo-klâsikler, uluslararası alışverişler sisteminin bütünüyle iyilikçi olduğunu, uluslararası ticaret ile yatırımların kalkınma sürecinin eksik halkalarını tamamladığını öne sürerler. Şu hâlde her ülke pencerelerini dünyaya açmalıdır. Bağımlılık kuramcısı, uluslararası sistemin kötücül olduğunu, gelişmiş ülkelere olan bağımlılığı kuvvetlendirip sürekleştiren itkiler yaydığını düşünür. Aslına bakarsanız bu ikisi arasında çatışma bulunması kaçınılmaz değildir. Çünkü uluslararası sistem her iki türde itkiler yayıyor olabilir, yaymaktadır da. Yararlı itkiler — Birleşmiş Milletler'de yapılmaya çalışıldığı gibi — olduğu gibi son derece zararlı itkiler de — yanlış teknolojilerin, yanlış bilgilerin iletilmesi, fonların, sermaye ve insan gücünün gelişmiş ülkelere aktarılması, beyin göçü gibi — söz konusu. Öyleyse asıl önemli olan, sistemden kopma ya da sisteme bağlanma değil, seçimli bir politikayla bir yandan iyi itkileri alırken öte yandan kötü itkileri dışlamaktır. Bu sadece bir örnek. Daha birçok ideolojik alanda benzer örnekler verebilirim. Bunları daha yo-

kindan incelediğinizde olguların daha özenli ve daha nesnel bir biçimde tahlili yoluyla iki grubun birini daha iyi anlayabileceğini görürsünüz.

İ.D. — Teşekkür ederiz.

Profesör Singer, siz Türkçedeki birçok kalkınma iktisadı kitabında, bilinen Harrod — Domar denklemine nüfus artışını temsil eden bir parametre soktunuz için «Harrod — Domar — Singer modeli»nin yaratıcısı olarak sunulmaktasınız. Böyle bir sunuş tarzından memnun musunuz?

HANS W. SINGER — Memnun olurum, ama bunu düşünsel katkı bakımından büyük bir abartma sayarım. GSMH yerine kişi başına geliri ikame etmek, görece küçük bir adımdır. Sanıyorum ki «İktisadi Gelişmenin Mekanizması» başlıklı makalemnden söz ediyorsunuz.

İ.D. — Evet, sözünü ettiğim sunuş tarzı, Hindistan'da yayımlanmış olan o makalenize dayanıyor. (*)

HANS W. SINGER — Evet, o makale Delhi İktisat Okulu'nda vermiş olduğum bir dizi dersin özeti idi. Rao okulun müdürüydü. Kendisi ilk kalkınma iktisatçılarındandır. Siz Prebisch'ten söz etmistiniz. Prebisch'in bir az gelişmiş ülke iktisatçısı olduğu biraz kuşkuludur. Arjantin, bir iki kuşak öncesine dek müreffeh bir ülke sayılırdı. Ama Rao, bir Hintli olarak gerçek bir az gelişmiş ülke temsilcisiydi. «Harrod — Domar — Singer modeli» diye bir şeyi daha önce hiç bilmiyordum; burada ilk kez öğreniyorum. Bu, modele getirdiğim küçük düzeltmenin fazlasıyla abartılmış bir ifadesidir.

İ.D. — Harrod — Domar büyüme teorisi geleneğiyle aynı çizgiye yerleştirilmenize ne diyorsunuz?

HANS W. SINGER — O sırada bu, daha önce söylediğim gibi, Keynes'in mirasıydı. Ben Harrod — Domar formülünde bir düzeltme yaptım, ama «İktisadi Gelişmenin Mekanizması»nı yazdığım sırada değil, orada fazla bir şey yok. Zamanla Harrod — Domar modelinde paydaya, bir başka deyişle sermaye/hâsıla oranına daha çok dikkat edilmesi gerektiği görüşüne ulaştım. Harrod — Domar modelinde yatırım haddi, sermaye/hâsıla oranına bölünür. Gelişmekte olan ülkelerde ise sermaye/hâsıla oranı büyük bir değişkenlik gösterir. Bir zamanlar bunun üçe bir ol-

duğunu var sayardık. Sabit bir sermaye/hâsıla oranıyla yatırım haddini nüfus artış oranının yeterince üstünde tutup bunu yeterince sürdürdünüz mü, bir yerlere varırdınız, Rostow anlamında «kalkış»a geçerdiniz. Ama giderek bu kolayca tablo karşısında şüpheye kapıldık. Ve ben sermaye/hâsıla oranının değişebilirliğini vurgulamaya devam ettim. Bu da beni elbette doğrudan doğruya beşerî sermayeye götürdü. Sermaye/hâsıla oranını belirleyen nedir? Bir birim yatırım, neden kimi ülkelerde ya da kimli durumlarda veya kesimlerde daha etkili olmaktadır? Bu noktada emek üretkenliği işin içine girer. O zaman, emek üretkenliğini belirleyen etkenler hangileridir? diye sorarsınız kendinize. Bence benim Harrod — Domar modeline getirdiğim esas düzeltme, paydanın üzerinde modelin özgün biçiminde olduğundan daha çok durmuş olmamdır.

İ.D. — Sen de bir şey sormak ister misin, Ayşe?

AYŞE BUĞRA — Evet. Profesör Singer, sizin ilk çalışmalarınız birçok bakımdan bağımlılık teorisine öncülük etti. Bu adı kullanmamıştınız, ama teorisinin öğeleri çalışmalarınızda mevcuttu. Sonra bağımlılık teorisi çok tutuldu, '60'ların sonları ile '70'lerin başlarında, belki en çok André Gunder Frank'ın yazdıkları sayesinde. Ama teori, kanımca zamanla gitgide daha kolaycı ve şematik bir hâle geldi. Bağımlılık teorisinin popülerliğinin genel olarak kalkınma iktisadı üzerindeki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Örneğin Prof. Hirschman'ın «Rise and Decline» yazısını ele aldığımızda bu konuda çok olumsuz bir görüşe sahip olduğunu görüyoruz. Sizin tavrınız nedir?

HANS W. SINGER — Bence bağımlılık teorisinin asıl yaratıcısı, — tabii buna katkıda bulunanlar pek çoktu, André Gunder Frank daha çok bu görüşün yayıcısıydı — Emanuel'dir. Hiç değilse benim görüşüm böyle. Emanuel, *L'échange inégal* adlı kitabına Prebisch — Singer teorisinin sert bir eleştirisiyle başlar. Ona göre gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere sömürülmesinin ticaret hadleriyle hiç ilişkisi yoktur. Yani bağımlılık teorisinin kurucusu, bunu Prebisch'ten ya da bunu izleyen tartışmalardan almadığını açıkça söylemektedir. Ona göre belirleyici ilişki farklı metaların üreticileri arasında değil, güçlüler ile güçsüzler arasındadır. Aslında ben de bu konuyu Cenevre'de yapılan bir konferansta Charles Kindleberger ile tartışırken ele almıştım. Kindleberger'in kitabı Cenevre konferansındaki katkısının tutanaklarından oluşuyordu ve Avrupa ticaret hadlerini ele alıyordu. Kindleberger, sınav ürünlerin ya da mamul malların ticaret hadlerinin de sistemli olarak değiştiğini gösteriyordu. O

(*) **İktisadi Büyüme ve Gelişme: Seçme Yazılar**, W.J. Baumol et, al. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966, s. 11-28.

konferanstaki katkım — ki Emanuel'den önce yazılmıştı, dolayısıyla ondan etkilenmemiştir — kabaca şunu ileri sürdüm: Sorun, hangi metalleri ürettiğinizle ilgili değildir. Temel maddeleri çeşitlendirdikten sonra dokuma, ayakkabı gibi basit mamul mallar üretip de o aşamaya saplanıp kalırsanız ticaret hadlerinin bozulmasından kurtulamazsınız. Can alıcı fark, ekonomilerini esnek tutabilen, yeni ve uygun teknolojiyi bulup benimseyebilenler, teknolojik kapasiteye sahip olanlar ile sahip olmayanlar, başka ülkelerin yaptıklarına tepki göstermekle yetinenler arasındadır. Gene de André Gunder Frank ile Emanuel'in bu makalenin bağımlılık okuluna öncülük ettiğini kabul edeceklerini sanmam.

AYŞE BUĞRA — Bence Frank bu görüşe katılır, Emanuel ise katılmaz. Emanuel, *Téchnologie appropriée ou technologie sousdéveloppée* (Uygun Teknoloji mi, Az Gelişmiş Teknoloji mi?) diye bir kitap yayımladı. Orada «uygun teknoloji» kategorisi karşısında son derece eleştirel bir tavır benimsemiş. Dolayısıyla Emanuel'in bu görüşe katılacağını sanmam, ama Frank elbette katılır.

HANS W. SINGER — Son olarak şunu söyleyeyim: Temel maddelerin ticaret hadlerinin kötüleşmesine ilişkin teorilerimizle Prebisch, Myrdal ve benim bağımlılık okuluyla ortak bir noktamız elbette vardır. Bu da, Paul Streeten'in deyimini kullanacak olursak, iktisadî uluslararası sistemin ille bir karşılıklı yarar sistemi olmadığıdır. Bu sistemde taraflardan birinin durmadan kazançlı, birinin ise durmadan zararlı çıkması mümkündür. Bu anlamda hepimiz bağımlılık okulunun birer üyesiyiz.

PAUL STREETEN — Çok haklısın. Bağımlılık okulu hakkında küçük bir noktanın altını çizmek istiyorum. Anladığım kadarıyla Hans da bana katılacaktır. Emanuel tezinin özü, çekirdeği her halde şurada yatıyor: Büyük Britanya ya da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir tezgâhtar kızın çok daha az çalıştığı ve çok daha iyi koşullar içinde yaşadığı hâlde gelişmekte olan bir ülkede köle gibi çalışan, odun kesip su taşıyan bir kadının gelirinin kat kat fazlasını kazanması, hiç birimizin hoşuna gitmiyor. Üzerinde epey konuştuğumuz için beşerî sermaye kavramı hakkında da birkaç şey söylemek istiyorum. Harrod-Domar modelinin beşerî sermaye açısından yeniden formüle edilmesi gereği üzerinde hepimiz birleşiyoruz. Ancak bunu yaparken demin belirli kavramların meslekileşmesi ve yoksullaşmasından söz ederken işaret ettiğimiz hatanın aynısını tekrarladık — biz değilse de birçokları tekrarladılar. Meslekten iktisatçıların beşerî ser-

mayeyi ele alışlarında birkaç tane terslik var. Birincisi, — bu noktada Hans Singer'in de benim gibi düşündüğünden eminim — çocukların eğitilmesi, beslenmesi, onlara daha iyi sağlık hizmeti sağlanması gibi şeyleri bunların üretkenliği açısından haklı göstermeye çalışmak bence gereksizdir. Ne de olsa Honda'ları, transistor setlerini falan nihai tüketim malı sayıyor ve öylece onaylıyoruz. Beslenme, eğitim ve sağlığı neden üretkenlik artışı ve üretim gibi gerekçelerle haklı göstermeye çalışalım? Bu eylemlerin nihai mal olmanın yanı sıra üretkenlik artışına da katkıda bulunmaları elbette hiç fena olmaz. Ama Dünya Bankası ve iktisat camiasının yoksul ve orta gelirli kesimlerin tüketimini «kâırlılık açısından makbul» projeler açısından haklı göstermeye kalkışması hep garibime gitmiştir. Nihai tüketim malları hep kendi başlarına kabul görmüyor mu? Beşerî sermaye kavramının benim için yarattığı başka sorunlar da var. Çoğu kez, belirttiğiniz gibi, ölçülebilir girdilerle özetleniyor: örgün eğitimde geçirilen yıllar, gerekli vasıf miktarı gibi. Oysa bu alanda en az örgün okullaşma kadar önemli olan, yaygın eğitimidir. Kabiliyetten daha önemli olan, zihniyettir. Zihniyetin ise insanlara kazandırılması çok daha zordur. Gelişmiş ülkelerde mikro-elektronik ve bilgisayarın yarattığı devrimi düşünelim. Bilgisayar kullanımı, tamamen farklı bir tutumu, bir sorumluluk duygusunu gerektirir. Kalkınma için gerekli olan da, bana kalırsa yalnız nasıl yapılacağını bilmek değil, aynı zamanda bir sorumluluk duygusuna sahip olmaktır. Üçüncü nokta — ki Hans bundan söz etmemiştir, ama bana katılacağından şüphe etmiyorum — vasıf ve tutumlarla değil de bu istidat ve tutumların belirmesine aracılık eden kurumlarla ilgili. İke olarak kurumlara da genelleştirilmiş sermaye yaklaşımı açısından yaklaşabilir, bunları bilgi sağlama, seçme maliyetlerini azaltma, gelecekteki üretim akımını artırma gibi özellikleriyle ele alabiliriz. Ama yetenekleri, zihniyetleri, kurumları, başka her şeyi sermaye kavramına dahil ettiğiniz zaman öyle tutsarsız bir kavram çıkıyor ki ortaya, sorunun özüne inmek neredeyse olanaksız oluyor.

İ.D. — Emanuel'in size yönelttiği eleştiri hakkı-
da ne düşündüğünüzü size soracaktım, Prof. Singer.
Ama benden önce siz değindiniz. Emanuel, ticaret
hadlerinin evriminde önemli olanın, metallerin kendileri,
metallerin niteliği değil, bunların nerede, yüksek
ücretli ülkelerde mi, yoksa düşük ücretli ülkelerde mi
üretildiği olduğunu söylemişti. Sizi ve Prebisch'i eleştirdiği açı buydu. Emanuel'e göre ticaret hadlerinin gelişimine hükmeden, kâr haddinin dünya çapında eşitlenme eğilimidir. Bununla birlikte uluslararası sömürü, ticaret hadlerindeki değişimler, yani dünya ça-

pında fiyat oluşumu aracılığıyla gerçekleşir. Emanuel'ın eleştirisinin haklı olduğunu düşündüğünüzü anlayabilir miyim söylediklerinizden?

HANS W. SINGER — Haklı olduğu noktalar çok. Elbette Prebisch adına konuşmam. Ama bu gün geriye bakınca o tarihlerde faktör ticaret hadleri üzerinde daha çok durmuş olmak isterdim. Bu ise, elbette Emanuel'e doğru atılmış daha ileri bir adım olurdu. Geçenlerde yayımlanan bir kitapta «istihdama göre düzeltilmiş çift faktörlü ticaret hadleri» diye bir kavram ortaya atılıyor. Bu kavramı bütünüyle benim siyorum. Emanuel adına konuşmam da mümkün değil, ama bu formülasyonun onu da tatmin etmesi gerekir. Bu kavram ve onun istatistiksel doğrulanması, benim 1949-50'lerdeki ilk formülasyonumdan bu yana öğrendiğim her şeye tıpatıp uygun düşüyor.

AYŞE BUĞRA — Arthur Lewis'in **Uluslararası Ekonomik Düzen** kitabında da benzer bir görüş yok mu?

HANS W. SINGER — Sanıyorum Nobel ödülünü alırken yaptığı konuşmada, evet.

İ.D. — İktisat Dergisi adına bu tartışmaya katıldığınız için çok teşekkür ederiz.



Tarım Sorunlarının Kaynakları Üzerine

Yücel ÇAĞLAR

Dr. Çağlar'ın yayınları arasında Türkiye'de Ormancılık Politikası: Dün (1979) ile Türkiye'de Orman İşçiliği ve Sorunları (1979) var.

1985 yılında kamuoyu, Cumhuriyet döneminde belki de ilk kez tarımsal kesimdeki gelişmeler nedeniyle ilgili bakan hakkında gensoru açılması tartışmalarına tanık oldu. Anımsanacağı gibi, geçtiğimiz yılın Ekim ayında, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı hakkında; «... uyguladığı yanlış politika ile Türk tarımını ve hayvancılığını içinden çıkılmaz bir kargaşa ortamına sürüklediği, Türk köylü ve çiftçisini perişan ettiği ve partizan tutumu ile de Bakanlık teşkilatının iş yapamaz hale gelmesine neden olduğu» savlarıyla gensoru açılmasına yönelik bir önerge verilmiş, ancak önergenin gündeme alınması iktidar milletvekillerinin oylarıyla red edilmişti. Yine 1985 yılında, hemen hemen tüm gazetelerde tarım kesimindeki gelişmelerle ilgili haber ve yorumlara, daha önce görülmedik boyutlarda yer verilmiş, tarımsal sorunlar çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Başta Türkiye Ziraat Odaları Birliği olmak üzere tarım kesimiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili kişi ve kuruluşları görüş birliği içinde eleştirel bir tavra yönelten ne gibi gelişmeler oldu ki tarımsal sorunlar bu denli gündemde kalabildi? 24 Ekim 1985 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin başsayfasında, beş sütunluk «Tarımda Büyük Sancı» başlığı altında bu sorunun bir boyutu açık bir biçimde yanıtlanıyor: «Bu yıl ülkemizde kırsal kesim için pıncılı bir dönem oldu. Kuraklık tüm yurttaki tarım üretimini olumsuz bir biçimde etkiledi. Bir çok üründe geçmiş yıllara oranla hasat düşüklüğü oldu. (...) Rakamlar Bakan Hüsnü Doğan'ın söylediklerini yalanlıyor: Buğdaydan şeker pancarına, zeytinden üzüme, ayçiçeğinden çeltiğe kadar geçen yıllara göre görülen verim noksanlığı üreticiyi tam bir darboğaza soktu. Bakanın ithal tohum da kurtaramadı. Ancak, bu yıl ekim alanlarının artmasıyla mısırdaki hasat arttı. Ayçiçeğinin yanması yağ açığımızı artırırken zeytin üretiminin düşüklüğü zeytin yağı yağı ithalini zorunlu kıldı. Pancar üre-

timindeki düşüş, şeker ihrac eden ülkemizde ithalatı gündeme getirdi. Komşularımıza buğday satmamıza karşılık, bu yıl, rekorla düşüklüğünden daha çok buğday ithalini sürdüreceğiz. (...) Çayda özel sektör devreye girdi, ithalat ve ihracat, hükümetin aldığı bir kararla serbest bırakıldı. Tarım girdilerinin yükselen dolara koşut artması taban fiyatlarının yetersizliği, üreticilerin ürünlerini yok pahasına satmaları 20 milyon insanı mağdur durumda bıraktı.» Daha sonra devletin resmi yayınlarındaki veriler bu uzunca alıntının içerdiği saptamaları doğruladı. Kısacası, tarımsal kesimde, özellikle 1985 yılında, önceki yıllardakinden farklı boyutlarda bir bunalım ortaya çıktı ve toplumun çeşitli kesimleri, değişik boyutlarda etkilendi bu bunalımdan. Bu, bir gerçek. Ancak, böylesi bir bunalıma yol açan nedenlerle ilgili olarak çeşitli çevreler tarafından öne sürülen görüşlerin gerçeği tüm boyutlarıyla yansıttığını söyleyebilmek olanaklı değil. Gerçekten; söz konusu bunalım, ilgili bakanın da belirttiği gibi, yalnızca, yılın kurak geçmesinin yahut iktidar karşıtlarının öne sürdüğü gibi girdi fiyatlarının olağan dışı artırılması, buna karşılık taban fiyatlarının düşük tutulması, bakanlık örgütünün yeniden düzenlenmesi ve yetersiz yöneticilerle donatılmasının bir sonucu mudur? Kuşkusuz, bunlar da, 1985 yılının, tarım kesimi için «sancılı» bir yıl olarak yaşanmasında çeşitli düzeylerde etken olmuştur. Ancak, bu etkenlerin söz konusu bunalımın temel nedenleri olarak görülmesi eksik, dahası önemli yanlışlara yol açabilecek bir yaklaşımdır. Şöyle de söylenebilir; 1985 yılında tarım kesiminde ortaya çıkan bunalım, gerçekte, onlarca yıldır sürdürülegelen tarım ve genel kalkınma politikalarıyla biçimlenen tarımsal yapılanmanın bir boyutunun dışsal etkenlerle ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle, bir bakıma kaçınılmazdı. Dahası, söz konusu politikalarda, giderek yapılanmada köktenci değişiklikler yapılmadığında bu

türden bunalımların bundan sonra da yaşanabileceğinin şimdiden söylenmesi bilicilik sayılmamalı. Öte yandan, neden görüşbirliği varmış da sözbirliği edilmişçesine aynı görüşler öne sürülüyor, bunalımın genel görünümüyle yetiniliyor, doğrusu bunu anlayabilmek olası değil: Türkiye tarımında ürün çeşidi az, iklim, toprak ve pazarlama koşulları, işletme büyüklükleri ve verimi artırıcı tekniklerden yararlanma düzeyi, toprağa dayalı mülkiyet ilişkilerinin niteliği her yörede aynı ya da büyük ölçüde benzer midir ki bu denli genel yaklaşımlar yeterli görülebiliyor? Sonra, bunalımla ilgili olarak iktidarı ve bakanını eleştiren kişi ya da kuruluşlar aynı toplumsal sınıfların çıkarlarının savunucuları mıdır ki aynı ya da benzer sınıfsal yaklaşımları yapabiliyorlar? Bu türden yaklaşımlarla doğru çözümlemelerin yapılamayacağı açıktır. Türkiye tarımının sorunlarının tüm boyutlarıyla kavranabilmesi için çok boyutlu bir yaklaşım zorunlu oluyor.

Tek Boyutlu ve Kararsız Kalkınma ve Tarım Politikaları Türkiye'deki Tarımsal Sorunların Temel Kaynaklarından Biridir

Bu noktada kimi genel bilgilerin anımsanması gerekiyor. Bilindiği gibi; «Tarım dışı sektörlerde kullanılabilecek ve kalkınmanın anahtarı sayılabilecek tarımsal artığa olanak sağlayarak tarım, sanai sektörlerin sermaye gereksinmesini karşılamakta, sahip olduğu emek fazlası nedeniyle da tarımsal emeğin verimliliğinde sağlanacak artışlar sonucu bu sektörlerde işçi temin etmektedir. Ayrıca sanai sektörlerin mallarını talep etme durumunda olmakla tarım, bu sektörlerin büyümesine olanak sağlamaktadır. Nihayet, devamlı olarak artış gösteren tarım dışı nüfusun beslenmesini de üstlenmektedir tarım sektörü.» (1) Şu yargıya katılmamak da ola-

şı değil; «... yalnızca ya da ağırlıklı olarak tarımı geliştirerek yüksek gelir düzeylerine ulaşmış ve gelişmiş bir ülke bulmak olanaksızdır. Tarım dahil tüm sektörler ve dallar üzerinde köklü etkiler uyandıran, verimliliklerini artıran ve gelişmeyi hızlandıran dalların sanayi içinden çıktığını görüyoruz. Bu dallar sürükleyici ve hegemonik sanayi şeklinde isimlendirilebilir. 1950 ve 1960 yıllarına kadar hegemonik sanayi demir-çeliktir. Bu dal kendi bünyesindeki üretkenlik artışını öteki bütün sanayi dalları ve tarıma iletmiştir. 1960'lardan sonra demir-çelik dalının hegemonik nitelikleri azalmış, bu defa elektronik-enformatik dalı ön plana çıkmıştır.» (2) Bu gerçek nedeniyledir ki; «Sanıldığından tersine dünyada tarımsal ürün dışsatımında kalkınmakta olan ülkeler değil kalkınmış ülkeler daha büyük bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Hatta kalkınmakta olan ülkelerin net olarak tarımsal ürünler dışsatımcısı oldukları bile söylenemez. Bu ülkeler birçok tarımsal ürünler bakımından kalkınmış ülkelere bağımlıdır.» (3) Bunlar, herhangi bir yolla gerekli düzeyde sermayenin biriktirilemediği durumlarda ülkenin kalkındırılmasına yönelik politikalar geliştirilir ve uygulanırken kesinlikle gözden kaçırılmaması gereken gerçekler. M.K. Atatürk'ün 1930'ların başında belirli amaçlarla ve o günün ekonomik ve toplumsal koşullarını göz önünde bulundurarak söylediği; «Köylü milletin efendisidir» sözünün onlarca yıldır yinelenmesine, dahası 1986 Türkiye'sinde bile vurgulanabildiğine göre bu gerçeklerin, Türkiye'de ne denli gözönünde bulundurulabildiği daha kolay kavranabilecektir. Gerçekten de, gerek tek parti ve 1950'lerin «çok partili» dönemleri, gerekse 1960'dan sonraki «planlı kalkınma» döneminde kalkınma stratejileri çizilir, politikalar geliştirilir ve uygulanırken söz konusu gerçekler gerektiğince göz önünde bulundurulmamıştır. Göz önünde bulundurulabilseydi eğer, 1980'lerin başlarındaki Türkiye için

düzenlediğimiz Çizelge 1'deki genel görünüm ortaya çıkabilir miydi :

Çizelge : 1 — 1980 Yılında Türkiye'nin Genel Görünümü.

Kesimler	G.S.Y.H. (a)	Yurtiçi Sivil İstih- dam (b)	Dış- satım (c)	Dış- alım (d)
Tarım	22.93	62.50	57.44	0.65
Sanayi	24.29	11.63	35.99	60.22
Hizmet	52.78	25.87	6.57	39.13
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00

- Kaynaklar : a) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1983. (1968 Üretim Fiyatlarıyla)
b) 1982 Yıllık Ekonomik Rapor, T.C. Maliye Bakanlığı, s. 143. (15 + Yaş)
c) A.g.y., s. 31. (Bin Dolar)
d) A.g.y., s. 23. (Bin Dolar)

Öte yandan saptamalara göre, «Türkiye tarımının teknolojik düzeyi, performansı bazı Akdeniz kıyı ülkelerine nazaran oldukça geridir. 1982 yılı itibarıyla Türkiye'de bağ-bahçe arazisi, toplam arazi varlığının % 3.8'i iken İtalya'da bu oran % 10.1, İspanya'da % 9.8, Portekiz'de % 6.4 ve Yunanistan'da % 7.9'dur. Türkiye'de sulanan tarım arazisi işlenen arazinin % 7.7'si iken bu oran İsrail'de % 48.8, İtalya'da % 23.6, İspanya'da % 15.2, Portekiz'de 17.8 ve Yunanistan'da % 25.4'tür. Modern araç-gereç ve verim artırıcı girdi kullanımı bakımından da Türkiye, diğer Akdeniz ülkelerine kıyasla genellikle geri durumdadır: İşlenen arazinin 100 hektarına düşen traktör sayısı Türkiye'de 1.8, İtalya'da 9.17, İsrail'de 6.38 ve Yunanistan'da 3.97'dir. Türkiye'de işlenen arazinin hektarına 53.5 Kg kimyasal gübre kullanılırken İsrail'de 178.3 Kg, İtalya'da 161. Kg, Fransa'da 299.3 Kg ve Yunanistan'da 160.6 Kg kullanılmaktadır. Birim alana verim bakımından da Türkiye arka sıralarda yer almak-

tadır. 1983 yılı itibariyle hektar başına tahıl verimi İtalya'da 3537 Kg, Fransa'da 4 953 Kg ve Yunanistan'da 2 791 Kg iken Türkiye'de 1 918 Kg.'dir.» (4) Böylesi sonuçların ortaya çıkmasında etken olan temel etmenlerin neler olduğunu belirlemeye, belirlenenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik çok boyutlu politikalar geliştirilmemiş ve kararlılıkla uygulanmamış olduğu içindir ki 1980'ler Türkiye'sinde otuz-kırk yıl öncesinin tartışmaları yapılabilmektedir. Üstelik, Cumhuriyet döneminde siyasal iktidarların sınıfsal özelliklerinde köktenci değişikliklerin olduğu da söylenemez. 1980'lere değin tüm siyasal iktidarlar tarımsal kesimdeki oluşumlara hemen hemen aynı toplumsal sınıf ve katmanların oylarını kazanma kaygısıyla yaklaşmış, ancak, sorunlara köklü çözümler getirmekten sürekli olarak kaçınmışlardır. İç ticaret hadlerinin Cumhuriyet dönemi boyunca, genel olarak tarım lehine gelişmesi bu gerçeğin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir: «Sanayileşme sürecinde belli bir düzeye gelmiş olan Türkiye'de, en azından planlı dönemde iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi beklenirken, özellikle son yıllarda (1970'li yıllar — Y.Ç.) böyle gerçekleşmemesi ilginçtir. (...) Nüfusun büyük bir çoğunluğunun hâlâ kırsal kesimde yaşadığı bir ülkede tarım sektörünün desteklenmesinde siyasal etmenlerin çok önemli etkisi olduğu da söylenebilir. Nitekim iç ticaret hadleri, özellikle seçim yılları ya da hemen seçim öncesinde tarım ürünleri lehine büyük sıçramalar göstermiştir.» (5)

Onlarca yıldır uygulanan gelen kalkınma ve tarım politikalarının tek boyutlu ve kararsızlığı, yalnızca ekonomik oluşumlarda gözlenmiyor. Tarım yapılabılır toprakların iyileştirilmesi ve korunmasına yönelik önlemlere ağırlık verilmesi yaşamsal bir zorunluluk iken verimli tarım alanlarının çeşitli yollarla elden çıkarılması bu gerçeğin bir yanını açıklıkla örnekliyor: 1982 yılı belirleme-

lerine göre yalnızca DSİ'nin sulama alanlarında 22 500 hektar sulu tarım arazisi sanayi ve yerleşim yerine dönüşmüştür. Çukurova'da 50 000, Bursa'da 47 400, Gediz Ovası'nda 3 600, İstanbul'da 148 000 dekar tarım arazisi tarım dışı amaçlarla kullanılmıştır. Son olarak 267 000 hektar dolayında tarım alanının yine tarım dışı amaçlarla kullanılmakta olduğu söylenebilir. (6) Tarımsal üretimin «kalkınmanın itici gücü» sayıldığı bir ülkede, yitirildiğinde bir daha kazanılamayacak kaynakların başında gelen toprağın böylesine savurganca kullanımı, gerçekçi, kararlı ve çok boyutlu kalkınma politikalarıyla bağdaştırılabilir mi? Oysa, 1973 yılında çıkarılan ve ancak beş yıl yürürlükte kalan 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu yasasının 212. maddesinde bile tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasının önlenmesine yönelik yaptırımlara yer verilmişti. Ancak, 1977 yılında bu yasanın Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle birlikte bu türden gelişmelere engel olabilecek herhangi bir yasal düzenleme de kalmamıştır.

Kalkınma ve özel olarak da tarım politikalarının tek boyutluluğuna ilişkin önemli göstergelerden biri de tarımsal üretimde verimlilik düzeyini yükseltme ya da verimi artırma amaçlı çabalar sırasında ürün çeşidi, işletme büyüklüğü, toprak özellikleri ve iklim koşullarındaki farklılıkların, çoğunluk gözetilmemesidir: Sorunlara, yalnızca «toplam» ya da «ortalama» gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi amacıyla yaklaşılması, «toplam» ya da «ortalama» verilerle çizilen görünümün altındaki dengesizliklerin pekişmesine, bir yandan da bu gerçeğin kolaylıkla gözlerden kaçırılmasına yol açmıştır: «... gelişen teknoloji, uygulanan fiyat destekleme politikasının nimetlerinden ve kırsal alana götürülen kamu hizmetlerinden faydalanma bakımından tarımsal bölgeler ile büyük ve küçük işletmeler arasındaki farklılıklar büyümüştür.» (7) Dördüncü Beş Yıllık Kal-

kınma Planı için oluşturulan «Kırsal Refah Politikaları Özel İhtisas Komisyonu»nun hazırladığı raporda, yukarıda öne sürülen yargıyı pekiştirecek nitelikte pek çok saptamaya da yer verilmiştir. Örneğin, söz konusu rapora göre; «... tarım kesimine yapılan devlet desteğinden büyük payı alanların, daha önce değinilen dengesiz toprak dağılımı nedeniyle yoksul köylüden çok büyük toprak sahipleri olduğu söylenebilir. Örneğin, hektarına bugünkü değeriyle (1976 — Y.Ç.) 50 bin liranın (*) üzerinde devlet yatırımı yapılarak gerçekleştirilen sulama şebekesinde çiftçi ailelerin yüzde 4'ü, tüm toprağın yüzde 34'ünün sahibi bulunmaktadır.» (8) Aynı rapora göre; «Bugün tarım topraklarının mülkiyet açısından dağılımı veri iken, büyük ölçüde dar gelirli halkın ödediği vergilerden oluşan hazine kaynakları ile karşılanan tarımsal girdi ucuzlatılmasında da durum aynıdır. Örneğin geçen yıl gübrede yapılan indirim sonucu hazinece katlanılan 5 milyar liranın (**) üzerindeki subvansiyonun yaklaşık 2 milyar lirasından (***) Türkiye çiftçisinin ancak yüzde 4'ünü oluşturan 160 bin dolayındaki büyük çiftçi ailesinin yararlandığını söylemek olanaklıdır.» (9) Varlier'e göre de; «T.C. Ziraat Bankası'nın 1973 yılında 14 ilin merkez ve ilçelerinden seçilmiş 599 çiftçi ailesi ile yaptırdığı soruşturmaya dayanan 'Türkiye Tarımsal Kredi Araştırması'nın sonuçları, devletin kredi kaynaklarından en çok büyük çiftçilerin yararlandığını ortaya koymaktadır.» (10) Sonraki yıllarda, özellikle tarımsal üretime yönelik kredilendirmelerde günlük basına da yansıyan «ilginç» gelişmeler olmuştur. Örneğin, 19 Şubat 1985 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde; «**Hamamcıya Tarım Kredisi**» başlığı altında yer verilen haberde; «Ziraat Bankası'nın otel, hamam, lokanta işleten, yedek parça satan ve inşaat

işleriyle uğraşan şirketlere 1 milyar 393 milyon 978 bin 924 lira 'tarımsal kredi' verdiği Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nda saptandı.» Aynı yılın Nisan ayında ise, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Başkan Vekili şu değerlendirmeyi yapıyordu: «Tarımsal kredide uygulanan faiz oranı üreticiye göre fazla, holdinglere göre ucuzdur. Bundan da holdingler yararlanıyor.» (11)

1980'li yıllarda, ünlü «24 Ocak Kararları» ile birlikte tarımsal kesime yönelik politikalarda da kimi değişiklikler gündeme gelmiştir. Yakup KEPENEK'in, «24 Ocak Kararları»nın; «Tüm ekonomik etkinliklerde sunum ve isteme göre oluşacak fiyatlara göre davranılmalıdır. Ancak, bu yolla etkin kaynak kullanımı, üretim ve fiyat kararlılığı sağlanabilir.» «Sermaye kaynaklarının kullanımında kamusal karışma, yerini fiyatların gösterge olduğu piyasa koşullarına bırakılmalıdır.» (12) biçiminde özetlediği ilkeleri, bu kez tarım kesimine yönelik uygulamalar sırasında da temel alınmıştır. Başka bir söyleyişle, tarım kesimindeki değişme ve gelişmeler de «serbest piyasa ekonomisi»nin dinamiklerine bırakılmıştır. İlgili Bakan; «... Türk tarımını, Türk çiftçisini, politikası ve uygulamalarıyla perişan ettiği» savıyla hakkında verilen gensoru önergesini yanıtlarken bu gerçeği de açıklıkla dile getirebilmiştir: «Türkiye'de devletin elinde bulunan ve tarım topraklarının sadece yüzde 1.3'ünü teşkil eden çiftlikler ve haralar dışında, tarım topraklarının sahibi çiftçilerimiz ve üreticilerimizdir; yani ülkemizde tarım ve üretim hür teşebbüsün elindedir. Bu sistem içerisinde çiftçi ve üretici esas itibarıyla ne ekeceğine kendisi karar verir. Devletin burada oynayacağı nazım rol yurt içi talebi ve dış ticareti göz önünde bulundurmaktır.» (13) 1980 sonrasının oluşumlarına egemen olan bu yaklaşım, tarımsal üretimde verimi arttırmaya yönelik girdilerin fiyatlarında olağan dışı artışlar, destekleme alımlarında fiyatların düşük tutulması, ödemelerin

(*) 1984 yılı fiyatlarıyla 1.1 milyon lira — Y.Ç.

(**) 1984 yılı fiyatlarıyla 109.5 milyar lira — Y.Ç.

(***) 1984 yılı fiyatlarıyla 43.8 milyar lira — Y.Ç.

somuta yansımış, kaçınılmaz olarak da şu sonuçları vermiştir: (14)

— Buğday üretiminde 1980 öncesinin düzeyine ulaşamamıştır ve tahıl çeşitlerinin gecikmesi, dolayısıyla da iç ticaret hadlerinin tarım kesimi zararına küçülmesi, ürün bedellerinin geç ödenmesi vb. biçimlerde den yalnızca mısırdaki bir artış sağlanabilmektedir.

— Birim alana verim nohutta (1979'da 100 iken, 1984'de 86.3), kuru fasulyede (1979'da 100 iken 1984'de 97.6) düşmüştür.

— Endüstriyel tarım ürünlerinde tütün, şekerpancarı ve ayçiçeğinde hem toplam hem de birim alana düşen üretim miktarları düşmüştür.

— Süt ve et üretimi de artmamıştır. Öyle ki 1981'de 87871 adet olan hayvan varlığı 1983'de 82495'e, 1984'de ise 68522'ye düşmüştür.

Öte yandan Cumhuriyet dönemi boyunca ilk kez dışa satılabilenden daha fazla buğday dışalımını yapılacak duruma gelinmiştir. Saptamalara göre tarımsal ürün dışsatımının toplam dışsatım içindeki payı 1983'de % 44.5 iken, 1984 yılında % 35.9'a düşmüş ve yalnızca % 0.28'lik bir artışla 2550.5 milyon dolardan 2557.4 milyon dolara çıkmıştır. Buna karşılık tarımsal ürün dışsalımının toplam dışalım içindeki payı, 1983'te % 38.6 iken 1985'te % 32.1'e düşmüş, ancak, değer olarak 1983'de 341.4 milyon dolar iken, % 59.6'lık bir artışla 846.6 milyon dolara çıkmıştır. (15)

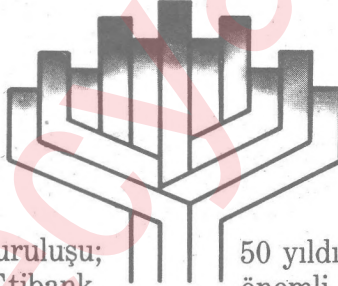
Görüldüğü gibi, «24 Ocak Kararları» ile birlikte tarımsal üretimde de «serbest rekabet» koşullarını egemen kılma, «dışa açılma» ve devlet katkılarının en aza indirilmesine yönelik çabalar gündeme gelmiştir. Ne var ki, söz gelimi destekleme alımları, taban fiyatları, tarımsal girdi subvansiyonu vb. yollarla onlarca yıldır sürdürülegelen kırsal kesime, özellikle de tarımsal üretime yönelik dolaylı, kredilendirme ve sermaye yatırımı

gibi de doğrudan kaynak aktarımının azalmasına, dolayısıyla da bu kesimdeki gelişmenin yavaşlamasına neden olunmuştur. Örneğin; 1975'de 113.1 olan iç ticaret hadleri 1978'de 95.5, 1980'de 69.3, 1982'de % 69.7 ve 1984'de de 74.0 olmuştur. (16) Öte yandan, sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı, söz gelimi dört beş yıllık kalkınma planı döneminde, ortalama % 11.6 olarak gerçekleşirken, 1984'de % 10.6'ya düşmüş, 1985'de de % 8.9 olacağı tahmin edilmiştir. (17) Bilindiği gibi, böylesi bir gelişme sürecinde tarım dışı kesimlerde üretken yatırımların artması beklenir. Ancak, artmamıştır; tarım kesiminde yaratılıp da çeşitli yollarla tarım dışı kesimlere aktarılan kaynakların üretken yatırımlara dönüşmesi sağlanamamıştır. Kısacası, tek boyutlu ve kararsız kalkınma, özel olarak da tarım politikalarıyla tarımsal kesimin tüm sorunlarının çözülmesi sürekli olarak, deyiş yerinde ise «bir başka bahara» bırakılmıştır.

Çeşitli Koşullar Tarımsal Kesimdeki Gelişmeyi Sınırlamaktadır

Gelişmiş ülkelerin tarımsal kesimlerindeki verimlilik düzeyinin yüksekliğine bakılıp Türkiye'de tarımsal üretimin arttırılması olanaklarının çok fazla olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Oysa, Türkiye, süregelen toprak kullanım politikaları ve egemen üretim ilişkileri değiştirilmediğinde, hiç de sanıldığı denli varıl tarımsal üretim gizilgücüne sahip değildir. Gerçekte, söz konusu politika ve üretim ilişkilerinde gerekli değişikliklerin yapılması durumunda da tarımsal kesimin ortalama verimlilik düzeyinin gelişmiş ülkelerdeki düzeye çıkarılabilmesi olanakları da kısıtlıdır. Bir kez, Türkiye'de tarımsal amaçlarla kullanılagelen toprakların doğal verim gücü, yöreden yöreye ve ürün çeşitlerine gö- ların ancak % 34.61'i IV. sınıf ve daha iyi ni-

Türkiye’de Ankara Sigorta Önemlidir



Ülkemizin üç büyük kuruluşu;
Türkiye İş Bankası, Etibank,
Türk Ticaret Bankası 50 yıl önce
Ankara Sigorta’yı kurdu.
Ankara Sigorta güçlü,
sağlam doğdu 50 yıl önce.
Gelişti. Büyüdü.
Türkiye’nin önemli sigortacısı oldu.

50 yıldır Ülkemizin belli başlı büyük,
önemli kuruluşlarının
sigortasını üstlendi. Başarıyla.
Yurt yüzeyine yayılmış
acente ve şubeleriyle çağdaş
sigortacılık hizmeti sunan
Ankara Sigorta saygın, güvenilir
sigortacılığın temsilcisi oldu.

ANKARA SIGORTA
“Sağlam Sigorta”

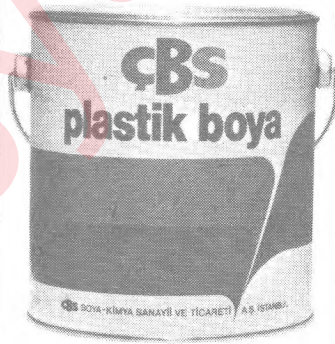
ÇBS

inşaatınızda güç yuvanızda güzellik

ÇBS SUPERLAC



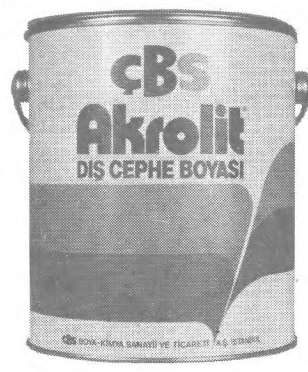
ÇBS PLASTİK



ÇBS LUX



ÇBS AKROLİT



ÇBS
güçlü boya

düşüktür. Öyle ki, toprakların doğal verim gücünü artırmaya yönelik tekniklerin daha etkin ve yaygın kullanılması durumunda bile gelişmiş ülkelerdeki verimlilik düzeylerine ulaşılabilmesi, en azından yakın zamanlar için olanaklı değildir. TOPRAKSU Genel Müdürlüğü'nün son saptamalarına göre Türkiye'de çeşitli amaçlarla (bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık vb.) kullanılan toprakların ancak % 34.61'i IV sınıf ve daha iyi nitelikte topraklardır. Türkiye'de, çeşitli biçimlerde (nadaslı, nadassız, sulu, bağ ve bahçe,

vb.) tarım yapılagelen alan, toplam 27.7 milyon hektar genişliğindedir. Yine TOPRAKSU'nun saptamalarına göre bu alanın yaklaşık % 78'i IV. sınıf ve daha iyi nitelikte topraklarla kaplıdır. Başka bir söyleyişle, Türkiye'de, şimdilerde tarımsal amaçlarla kullanılan alanın yaklaşık 1/3'ü yüksek verimli üretime olanak verecek nitelikte değildir. (18) Çizelge 2'de, Türkiye'de tarımsal amaçlarla kullanılan toprakların «Arazi Kabiliyet Sınıflarına» göre bölgesel dağılım oranları verilmiştir: (19)

Çizelge : 2 — Türkiye'de Tarım Yapılan Alanların Kullanım Yeteneği Sınıflarına Göre Dağılımı (%)

Bölgeler	I. II. III. Sınıf	IV. Sınıf	V. VI. VII. Sınıf	Toplamı (Yatay)
Marmara	61.19 (12.05)	11.22 (7.98)	27.59 (15.08)	100.00
Karadeniz	42.70 (10.36)	19.27 (16.91)	38.03 (25.60)	100.00
Ege	58.42 (8.85)	13.60 (7.45)	27.98 (11.76)	100.00
Akdeniz	61.75 (11.06)	13.08 (8.47)	25.17 (12.50)	100.00
İç Anadolu	63.30 (33.82)	20.41 (39.42)	16.29 (24.14)	100.00
Doğu Anadolu	67.48 (13.08)	19.52 (13.67)	13.00 (6.99)	100.00
G. Doğu Anadolu	77.66 (10.78)	12.15 (6.10)	10.19 (3.93)	100.00
Toplam (Dikey)	100.00	100.00	100.00	

Çizelge 2'de görüldüğü gibi, Türkiye'de tarımsal amaçlarla kullanılan toprakların doğal verim gücü, bölgeden bölgeye önemli boyutlarda değişmektedir. Söz gelimi, Karadeniz Bölgesi'nde halen tarım yapılan toprakların yalnızca % 42.70'i, yaklaşık 1.7 milyon hektar alan, gerçekten tarım yapılabilir niteliktedir. Oysa, 1980 yılında yapılan «Genel Tarım Sayımı»nın verilerine göre bu bölgede, yaklaşık 1.968 milyon hektar alan tarımsal amaçlarla kullanılmaktadır ve ülkedeki tüm tarımsal işletmelerin % 16.2'si yine bu bölgede barınmaktadır. (20) Buna karşılık, söz gelimi Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekten tarım yapılabilir topraklar, bölgedeki tüm tarım topraklarının % 77.6'sını oluşturmaktadır. Öte yandan, gerçekten tarım yapılabilir toprakların nitelikleri, bir yandan da toprak aşınma ve taşınmaları nedeniyle bozulmaktadır. Saptamalara göre, Türkiye yüzölçümünün % 91.1'inde, yaklaşık

69.8 milyon hektarında çeşitli şiddetlerde toprak erozyonu olmaktadır. Öyleki, erozyon, bu alanın % 7.3'ünde hafif, % 20.3'ünde orta, % 37'sinde şiddetli ve % 22.6'sında da çok şiddetli olarak sürmektedir. (21) Türkiye tarımı yönünden burada sözü edilmesi gereken bir başka gerçeklik de, arazinin eğimlilik durumu. Yapılan saptamalara göre Türkiye'de arazinin yalnızca % 8.5'inin eğimi % 5'in altındadır. Buna karşılık % 12.8'i 5-10, % 16.2'si % 11-15, % 62.5'i ise % 15'ten daha yüksek oranlarda eğimlidir. (22)

Türkiye'de tarımsal işletmelerin yapısal özellikleri ve toprağa dayalı üretim ilişkilerinin nitelikleri de üretimde verimlilik düzeyinin yükseltilebilmesini engelleyici etmenlerdir. Söz gelimi işletmelerin işledikleri toprakların parçalılık durumu, genişlikleri, konumları, mülkiyet biçimine ilişkin özellikleri, «genel» yaklaşımlarla hazırlanmış kalkınma, özellikle de tarımsal üretimi artırma politi-

kalarının kararlılıkla uygulanmasına olanak vermemektedir. Bu özelliklerin belli başlıcaları şöylece sıralanabilir: (23)

— Tarımsal işletmelerin % 62.11'inde işlenen alanın genişliği 50 dekardan küçüktür ve bu işletmeler ülkedeki tüm işlenen alanın % 20.11'ini işlemektedir. Oysa, tüm işletmelerin yalnızca % 0.8'ini oluşturan 500 dekar ve daha geniş alan işleyen işletmeler tüm işlenen alanın % 12.03'ünü işlemektedir.

— Türkiye'de işletmelerin % 98.2'si işledikleri toprağın sahibidir. Bu oran 500 dekardan daha geniş toprakları işleyen işletmeler arasında % 99'a çıkarken, 500 dekardan daha küçük toprakları işleyen işletmelerde % 98.1 düzeyinde kalmaktadır.

— Tarımsal işletmelerin % 14.83'ü 2-3, % 22.79'u 4-5, % 29.37'i 6-9 ve % 33'ü de 10 ve daha fazla parçalıdır. Bu oranlar 500 dekardan daha geniş topraklı işletmelerde ise, sırasıyla; % 1.63, % 8.64, % 5.29 ve % 84.44 iken 500 hektardan küçük toprakları işleyen işletmelerde, sırasıyla; % 15.04, % 22.98, % 29.71 ve % 32.27'dir. Bu veriler, genel ya da ortalamacı bir yaklaşımla en uygun (optimal) genişlikte sayılabilecek genişlikteki işletmelerde bile, gerçekte, çeşitli genişliklerde çok sayıda toprak parçasının işlenmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Sayılagelen temel özellikler, Türkiye'de tarımsal üretimin koşullarını tüm boyutlarıyla sergilemektedir. Bu koşulların, üretim etmenlerinden en uygun biçimde yararlanmaya olanak vermeyeceği, dolayısıyla, en azından ülke genelinde verimlilik düzeyinin gelişmiş ülkelerdeki ölçülerde arttırılamayacağı ortadadır. Ayrıca, yine bu koşulların ülke genelinde bağımsız bir kapitalist gelişmeyi yavaşlatacağı da açıktır. Bilindiği ve Erdost'un da vurguladığı gibi; «tarımsal emek üretkenliği ortalaması, ulusal ölçekte, toplumsal emek üretkenliği ortalamasını alt sınırına doğru çektiği ve ulusal emek üretkenliğini

(dünya kapitalist sistemi ölçeğiyle sınırlı olarak) uluslararası ortalama emek üretkenliğinin altına çektiği ölçüde küçük köylü işletmesi, kapitalist üretimin gelişmesinin ayakbağı olur.» (24) Bilindiği gibi, büyük işletmelerde işgücünün ortalama verimlilik düzeyinin yüksek ve işlenen toprağın daha geniş kesiminde ortalama verim gücü görece olarak daha büyüktür, dolayısıyla da üretim daha düşük ortalama maliyetlerle gerçekleştirilebilir. Ek olarak, büyük işletmeler, daha uygun pazarlama koşullarına sahiptir ve iklim ve fiyatlardaki dönemlik olumsuz gelişmelerden daha az etkilenir. Büyük işletmelerin daha düşük ortalama üretim maliyetleriyle ürününü sunduğu pazara, görece olarak daha yüksek ortalama üretim maliyetleriyle giren küçük ölçekli işletmelerin bir kesimi, tüm olanaklarını zorlayarak orta, giderek büyük ölçekli işletmelere dönüşürken, çok daha büyük bir kesimi de «tasfiye» olur. Yukarıda belli başlı özellikleri sayılan yapısal koşullar nedeniyle büyük ölçekli işletmeler, populist yaklaşımların egemen olduğu dönemlerde küçük ve orta ölçekli işletmeleri gözetme amacıyla yapıldığı savlanan devlet katkılarında daha çok yararlanırlar. Dolayısıyla, bu işlerlik de, gerçekte söz konusu sürecin daha da hızlanmasından başka bir sonuç vermez. İklim ve toprak koşullarının çok değişken olması, toplumsal ve kültürel özellikler, daha çok da tarım dışı kesimlerdeki geçinme koşullarının, çoğunluk yeterince «çekici» olmaması nedeniyle Türkiye'de küçük köylülüğün «tasfiyesi» süreci, şimdilerin gelişmiş sayılan ülkelerinin geçmişlerinde gözlemlendiği denli hızlı olamamaktadır. Ancak, son beş-altı yıldır uygulanagelen politikalarla bu sürece yeni bir ivme verilmiştir. Bu gerçek, aşağıdaki saptamalarda açıklıkla görülüyor:

— «1976-1982 yılları arasında Ege Bölgesi'nde bütün tarımıyla meşgul olan aile sayısında % 21.3, bütün ekilen alanda %

32.1, üretimde % 35.2, Marmara Bölgesi'nde tütün ekicisi aile sayısında % 66.6, ekili alanda % 75, üretimde % 78, Karadeniz Bölgesi'nde tütün ekicisi aile sayısında % 30.8, ekili alanda % 30.3, üretimde % 30.8, Doğu Bölgesi'nde ise, tütün ekicisi aile sayısında % 23.1, ekili alanda % 28.8, üretimde % 17.8 nisbetinde azalmalar meydana gelmiştir. (25)

— «Bu ekonomik politikalarla bizim çocuklarımıza çiftçilik yaptırmak mümkün değildir. Biz çiftçiliğin sonuna geldik.» (26)

— 1962-1969 Köy Envanter Etütlerine göre ülkemizde, o zaman var olan 4 milyon 131 bin çiftçi ailesinden 1 milyon 268 bininin topraksız olduğu saptanmıştır.» (27) 1981 yılında yapılan Köy Envanter Etütlerine göre ise topraksız çiftçi ailesi 1 724 279 olmuştur. (28)

— «Köylü ve çiftçi ise yerinden yurdundan göç etmekle karşıkarşıya. Örneğin Kırklareli'ne bağlı Yoğuntaş Köyü'nde 25 aile göç hazırlıkları içinde. Ankara'ya bağlı Pazarcık Köyü'nde 80 aile yine göç hazırlığına geçmiş durumda.» (29)

SONUÇ

1985 yılında kamuoyu, tarımsal kesimde olup-bitenler üzerinde, alışlagelmişinden daha çok durdu. Çoğu üründe verim düşmüştü çünkü. Dahası, yakın zamanlara değin dünyanın gıda maddesi dışalımını yapmayan yedi ülkesinden biri olmakla övünç duyulurken tarımsal ürün dışalımını bir milyar dolara yaklaştırmıştır. Buna karşılık kimi ürünler de, «tüketim fazlası» olduğu gerekçesiyle çürümeye terk edilmiştir. Öteyandan, borçlarını ödeyemedikleri gerekçesiyle varlıklarına el konulmasından yakınan çiftçilerin sayıları hızla artarken yerli sanayi tekellerinin yanı sıra yabancı sermaye de tarımsal kesime yöneldi. Bunlar, daha önce Türkiye tarımında

gözlenebilen türden gelişmeler değildi. Tüm bu gelişmeler ve nedenleri, yine tarımsal kesime yönelik geleneksel yaklaşımlarla irdelenmeye çalışıldı ve hâlâ da çalışılıyor. Bu yaklaşım biçiminin vargılarına göre; Türkiye'de 1985 yılı çok kurak geçmişti. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanı başta olmak üzere, ilgili bakanlık, konusunun uzmanı olmayan, yetersiz kişilerle donatılmıştı. «24 Ocak Kararları» ile hemen her alana, bu arada da tarımsal üretime yönelik devlet desteği ve katkısı en aza indirilmiş, bu yüzden de çiftçiler verimi artırıcı girdi ve tekniklerden gerektiğince yararlanamamıştı. Yurtiçi «tüketim fazlası» ürünlerin dışsatımı iyi örgütlenmemişti. Kuşkusuz, tüm bu gelişmeler, 1985'in tarımsal kesim yönünden «sancılı yıl» olmasına çeşitli düzeylerde etken olmuştur. Ancak, hem sözü edilen ve değişik çevrelerde farklı tepkilere yol açan olumsuzlukların tarımsal kesimdeki temel sorunları yansıttığı hem de bu olumsuzlukların nedenleriyle ilgili vargıların gerçeği tüm boyutlarıyla ortaya koyduğunu söyleyebilmek olanaklı değil. Gerçekte, Türkiye'de tarımsal kesim, ürün çeşitliliği, işlenen toprakların doğal verim gücü, işletme büyüklükleri, toprağa dayalı üretim ilişkilerinin niteliği, tarım dışı kesimlerle ilişkilerin, ağırlıkla da sanayinin yapısal özellikleri yönünden çok boyutlu bir açmaza gelip dayanmıştır. Yaşanan olumsuzluklar ve giderek sıklaşan «bunalımlar»ın, bu açmazın yalnızca önemli göstergeleri olarak algılanması daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Böylesi bir yaklaşım yeğlendiğinde; Türkiye'de kararlı ve çok boyutlu, dolayısıyla da kalıcı tarım politikalarının hazırlanıp uygulanmadığı, tarım yapılmakta olan toprakların doğal verim gücünün bölgeden bölgeye ve çeşitli ürünlere göre değişmekle birlikte sanıldığından daha az olduğu, işletmelerin gerek işledikleri alanın genişliği, eğimi ve parçalılık durumu gibi fiziksel özellikleri gerekse toprağı

edinme ve kullanma biçimleri yönünden üretim etmenlerinin en uygun (optimal) bileşimlerde biraraya getirilmesine olanak vermediği, en azından çok güçleştirdiği gerçeği

kolaylıkla görülebilecektir; görülebilecek ve temel sorunların bilincine varılabilecek, giderek daha gerçekçi çözümler üretilebilecektir.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Ömer GÜRKAN, «Kalkınma, Tarım ve Türkiye», **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Yıl 1982, Sayı 66-67, s. 51.
- (2) Tayfun ÖZKAYA, «Tarımsal Ürünler Dışsatımı ve Sanayi Tarım Etkileşmesi», **Ekonomide Diyalog**, Temmuz-Ağustos 1985, s. 47.
- (3) A.g.y., s. 46.
- (4) Ali ARAS, «Türkiye Tarımında Genel Gezinti», **Ekonomide Diyalog**, Temmuz-Ağustos 1985, s. 40.
- (5) Oktay VARLIER, **Türkiye'de İç Ticaret Hadleri**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1978, Ankara, s. 35.
- (6) Saim DAĞ, «Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanılması», **Çiftçi ve Köy Dünyası**, Ocak 1985, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, s. 22.
- (7) Ali ARAS, a.g.y., s. 41.
- (8) Kırsal Refah Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1977, s. 64.
- (9) A.g.y., s. 65.
- (10) Oktay VARLIER, a.g.y., s. 36.
- (11) «Çiftçi Kredisi Holdinglere Yarıyor», 15.4.1985 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, (Barış KUDAR İzmir'de bildiriyor.)
- (12) Yakup KEPENEK, «24 Ocak Kararları 6 Yaşında», 22 Ocak 1986 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 8.
- (13) **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Cilt 19, 17. Birleşim, 16.10.1985, s. 470.
- (14) **Türkiye Ziraat Odaları Birliği XV. Genel Kurulu Zirai ve İktisadi Rapor 1984-1985**, Ankara, 1986, s. 52, 65, 72.
- (15) «Tarım Ürünleri İthalatında Milyar Dolar Sınırlındayız», 24.10.1985, tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 6.
- (16) **Yıllık Ekonomik Rapor**, T.C. Maliye Bakanlığı (1975, 1977, 1979, 1982 ve 1985 yılları)
- (17) **Türkiye Ziraat Odaları Birliği XV. Genel Kurulu Zirai ve İktisadi Rapor 1984-1985**, s. 17.
- (18) **TOPRAKSU İstatistik Bülteni**, (Aktaran Türkiye Ziraat Odaları Birliği XV. Genel Kurulu Zirai ve İktisadi Rapor 1984-1985, s. 42.)
- (19) Doğan KANTARCI, «Türkiye'nin Doğal Yapısı ve Ormanlık Bakımından Arzettiği Ekolojik Özellikler», TMMOB Orman Mühendisleri Odası VII. Teknik Kongresi'ne sunulan bildiri, s. 11.
- (20) **Genel Tarım Sayımı Hanehalkı Anketi Sonuçları 1980**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 1.
- (21) Doğan KANTARCI, a.g.y., s. 6.
- (22) A.g.y., s. 1.
- (23) **Genel Tarım Sayımı Hanehalkı Anketi Sonuçları 1980**, s. 56.
- (24) Muzaffer İlhan ERDOST, **Kapitalizm ve Tarım, Küçük Köylülüğün Yoksullaşmadığı Tezinin Eleştirisi**, Onur Yayınları, Ankara, 1984, s. 63.
- (25) Halil IŞIK, «TZOB'nin 1984-1985 Dönemine Ait Raporu», **Çiftçi ve Köy Dünyası**, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 1985, s. 31.
- (26) Eyüp Sami USLU'nun (Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yönetim Kurulu Üyesi) 15.17.1985 tarihinde Antalya'da yapılan Türkiye Ziraat Odaları Birliği Akdeniz ve Orta Anadolu Bölge Toplantısı'nda yaptığı konuşma.
- (27) Ziya Gökalep MÜLAYİM, «Topraksızlık Sorunu», 3.4.1985 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 2.
- (28) **35074 Köyümüzün Envanter Etütleri 1981**, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, s. 56.
- (29) Yalçın DOĞAN, «Köylü Bakana mı İnanсын Durumuna mı», 25.10.1985 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 10.

Tarımsal Geriliğin Kaynakları ve Toplumsal Sonuçları

Muzaffer İlhan ERDOST

Yazarın kitapları arasında «Türkiye Sosyalizmi» ve
Sosyalizm (1969) ile Türkiye Üzerine Notlar
(1971) yer almakta.

Köylülük, bir sınıf değil. Feodal ilişkilerin egemenliği döneminde, köylülüğü, «kast» olması anlamında bir sınıf olarak nitelermek olanaklı. Nasıl soyluluk (aristokratlık) «kan» bağına, daha doğru anlatımıyla «soy»a bağlı ise, serflik de, kendi soyuna bağlı olarak, kendi kastını üretir. Toprağına bağlı ve bağımlı olmakla birlikte, serf, işlediği toprağın irsen (kalıtsal olarak) tasarruf hakkına sahiptir. Bir başka deyişle, modern burjuva toprak mülkiyetinden farklı olarak, feodal toprak mülkiyetinde, senyör, toprağın çıplak mülkiyetine, serf ise, işlediği toprağın irsen tasarruf hakkına sahiptir.

İmparatorlukta, doğrudan üretici köy emekçisi, «reaya»dır. Reaya terimi, (başlangıçta, müslüman - olmayan, daha sonra, genel olarak) tarım (köy) emekçisi için kullanılmıştır.

İmparatorlukta, esas olarak, devlet mülkü, şahıs mülkü, vakıf mülkü ve aşiret mülkü olmak üzere, dört farklı toprak mülkiyet biçimi vardır. Tüm topraklardan alınan feodal rantlar, iki yöne tahsis edilmiştir. Bunlardan biri «askeri» hizmete tahsis edilen feodal rantlardır, ikincisi toprak sahibine ya da onu temsil eden kişi ve kuruma tahsis edilen feodal rantlardır. Feodal rantın bir bölümünün askeri hizmete tahsis edildiği topraklar, «timar» statüsündedir; dolayısıyla da, devlet mülkü topraklar «sipahi timarı», şahıs mülkü topraklar «mülk timar», vakıf topraklar «vakıf timar», sülaleye ait topraklar «yurtluk timar», aşiret topluluğunun ortaklaşa mülkü sayılan topraklar «ocaklık timar» adını alır.

Mülkiyeti devlete ait (yani miri mülk) toprakların rantı, sipahilere (Türk soylularına ya da alt-feodallere) tahsis edilmiştir. Timar sahibi olarak sipahiye ödenen rantın bir bölümünün sipahinin kişisel tüketimine, bir bölümünün de askeri yükümlülüğünü yerine getirmesine ayrılmış sayılması gerekir. Sipahi, «soylu» sıfatıyla, askeri bakımdan, bugünün terimleriyle söylersek, «subay» statü-

sündedir. Geliri kendisine tahsis edilen timarın büyüklüğüne göre belirlenen sayıda askeri (cebeli), devletin savaş birliğine eriş-tirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla da, timar sahibi olarak sipahiye ödenen rantın bir bölü-mü sipahinin kendi kişisel tüketimine, bir bölümü ise askeri hizmetlerine tahsis edil-miş olmalıdır.

Toprağın mülkiyeti şahıslara ait olan mülk timarlarda (ya da eşkincülü mülkler-de), timar sahibi (toprağın sahibi), feodal rantın bir bölümünü, askeri hizmete tahsisle yükümlüdür. Timar sahibi, savaşa katılmaz, ama toprağının gelirine göre belirlenen sayı-da askeri, savaş birliğine iletir.

Vakıf toprak, bir kişi ya da devletin başı tarafından, gelirin tamamı ya da bir bölü-mü dini hizmete tahsis edilmiş bulunan, mülkiyeti hapsedilmiş topraktır. Bir toprağın vakfedilebilmesi için, vakfedenin mülkü ol-ması gerekir ve mülkiyetin hapsedilmesi ise, kamulaştırma dahil, satış, bağış, miras ve benzeri biçimde mülkiyetin eldeştirmemesi anlamına gelir. Vakıf timarlar da, mülk timar-lar gibi, gelirlerine göre, savaşa belirli sayı-da asker göndermekle yükümlüdür. Burada da, rantın bir bölümünün vakıf hizmetlerine, bir bölümünün askeri giderlere tahsis edil-diği açıktır. (Dinsel hizmetler, esas olarak, askeri hizmetten sayıldığı için, bazı vakıflar, padişah tarafından timar yükümlülüğünden (askeri hizmetten) bağışlanmıştır.)

Yurtluk ve ocaklık timarlar, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da, mülkiyeti «sülale»ye ya da «aşiret»e ait toprakları kucaklar. Burada, timar sahibi sıfatıyla, sülalenin beyi ya da aşiretin reisi, toprağın gelirine göre belirle-nen sayıda askerle savaşa katılır. Kendileri, birliklerinin komutanı, yani «subay» statü-sündedir. Yurtluk timarların oluşturduğu bir-liğin kendi «alem»i (yani sancak-bayrağı) vardır. Rantın, burada da, bir bölümünün as-keri hizmete, bir bölümünün toprağın sahibi

sülaleye ya da aşiret reisi ailesine tahsis edildiği açıktır.

Yinelersek: İmparatorlukta, mülkiyeti is-ter devlete, ister şahsa, ister vakfa, ister sülale ya da aşirete ait olsun, feodal rantın, biri askeri hizmete, öteki timar sahibinin ki-şisel tüketime tahsis edilmiş iki yönü vardır.

Feodal rantı ödemekle yükümlü doğrudan üretici köylü (reaya) ise, işlediği topra-ğın tasarruf hakkına sahiptir. Bu tasarruf hakkı, irsi (kalıtsal) bir haktır.

Timar sisteminin bozulmaya yüz tutma-sı, düzenli ordunun kurulmasına denk düşer. Devlet, timardan boşalan toprakları, iltizama çıkarmış, yani toprağın feodal rantını, belirli süreler için, şahıslara, peşin olarak satmış-tır. Toprağın gelirini satın alan mültezimler, kendi adamları aracılığıyla, rantları doğrudan toplamaya başlamış, devlete peşin ödedik-leri miktardan çok daha fazlasını tahsil ede-bilmek için de, köylü, daha ağır biçimde ezil-miştir. Rantların on yıllığını peşin olarak ödeyenler, bu toprakların sahibi olmuşlar, ve dolayısıyla köylü (serf olan reaya), sahip de-ğiştirmiştir.

1858 Arazi Kanunnamesi ve bunu izle-yan yıllarda çıkan toprak yasaları, miri mülk (devlet mülkü) toprakları doğrudan işleyen köylünün tasarruf hakkını özel mülkiyete dö-nüştürmenin tüzel olanaklarını hazırlamış ve Medeni Yasa ile, tasarruf hakkı özel mülki-yete dönüşmüştür.

Ama, timar sisteminin bir kalıntısı ola-rak sipahilerden kalıtlarına intikal eden top-raklar ile mültezim mülkiyetine geçmiş top-raklarda, bu toprakları atadan-dededen bu yana işlemeye devam eden köylünün tasar-ruf hakkı, Medeni Yasayla birlikte, hukuken ortadan kalkmıştır.

Mülk timarlarda ise, toprak sahibinin as-keri yükümlülüğü, timar sisteminin sona er-mesiyle, kalkmış, ve doğrudan üretici köy-lünün tasarruf hakkı da, Medeni Yasayla, hu-kuken son bulmuştur.

Vakıf mülklerde ve mülk timarlarda, Medeni Yasayla birlikte, köylünün tasarruf hakkı hukuken sona ermiştir.

Aşiretin ortaklaşa mülkü sayılan topraklarda, Medeni Yasa, bir değişiklik getirmemiş olmalı.

Dolayısıyla, gerek sipahi kalıtlarına (varislerine) devreden ve mültezimlere mülk olarak geçen topraklarda, gerek mülk, vakıf ve yurtluk topraklarda, doğrudan üretici köylü, ırsan tasarruf hakkını hukuken yitirerek, «ortakçı»ya dönüşmüştür.

Özetlemek gerekirse: doğrudan üretici köylü, İmparatorluktan Cumhuriyete geçerken, ya tasarrufunda bulundurduğu toprağın ırsan tasarruf hakkını hukuken yitirmiş, tasarrufun fiilen devam ettiği ortakçıya dönüşmüş; ya da tasarrufunda bulundurduğu toprağın özgür sahibi olmuştur.

Doğrudan üretici köylünün özel mülküne dönüşen toprağın alan olarak büyüklüğüne gelince:

Reaya, genel olarak, bir çift toprağı tasarruf eden köylü ailedir. «Bir çift» terimi, alan olarak belirli büyüklüğü ya da bir çift hayvanla işlenebilen belirli bir alanı ifade eder. Osmanlı yazarları, her iki tanımın da, altmış dönümlük bir toprak alanını ifade ettiğinde birleşirler. Ama, İmparatorlukta, bir çiftten fazla toprak tasarruf eden reayadan söz edildiği gibi, yarım çift toprak tasarruf eden, üçte-bir çift toprak tasarruf eden ve ensonu hiç toprağı olmayan reayadan da söz edilir. Bir başka deyişle, köylü aileler, İmparatorlukta farklı büyüklükte toprakları tasarruf etmişler ve bunun, Cumhuriyette, özel mülke dönüşü de benzer büyüklüklerde olmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı, «ortakçılığın», doğrudan üretici köylünün lehine, tasfiyesini amaçlamış olmakla birlikte, bu anti-feodal niteliğinden tümüyle yalıtılarak yasalaşmıştır (1946). Çiftçiyi Topraklandırma Yasasına muhalefetten doğan partinin

iktidara gelmesiyle de, yasanın anti-feodal içeriği büsbütün boşaltılmıştır. Yasa, 5.000 dönümden büyük özel ve tüzel toprakların fazlasının, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtımını öngördüğü halde, köylülere ancak hazine toprakları verilmiştir.

Aynı dönemde, köy topluluğunun ortaklaşa mülkiyetinde bulunan mera, çayır ve otlaklar, tarıma açılarak, köylüye paylaştırılmıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, kırsal alanda, demokratik devrim doğrultusunda uygulanmamış, ulusal topraklar (hazine toprakları) ve köy topluluğunun ortaklaşa toprakları, özel mülkiyete dönüştürülerek, büyük toprak beyliğini, feodal ve yarı-feodal ilişkileri besleyen bir manivela rolü oynamıştır.

1978'de iptal edilen Toprak ve Tarım Reformu Yasasının, pilot bölge olarak seçilen Urfa'da, anti-demokratik güçlerin örgütlü etkinliğinin aracı olarak kullanıldığı, demokratik yönden uygulanmasının, bilinçli bir biçimde başarısızlığa uğratıldığı belleklerde dir.

1966'da yürürlüğe giren Tapulama Yasasıyla ise, önemli bir kısmı toprak rantlarının geçici görevlere tahsisine ilişkin olarak verilmiş bulunan İmparatorluk belgeleri, «tapu»ya esas alınmış, ve üretici köylülerin yüzyıllardır işledikleri topraklardan jandarma zoruyla sökülüp atılmalarının tüzel olanağı sağlanmıştır.

Toprak ve Tarım Yasası ile Tapulama Yasasının aynı dönemde Meclise getirilmiş olması, ve birincisinin uygulanamamış ve iptal edilmiş, ikincisinin uygulanmış olması, dönemin demokratik ve gerici güçleri arasındaki içsel çekişmeyi ve demokratik güçlerin yenilgisini kanıtlar.

Kısaca belirtmek gerekirse, köylülüğün yapılanması, tarihten ve en geri üretim biçimlerinden kaynaklanır. Medeni Yasa (1924), Aşarın Kaldırılması (1926), Çiftçiyi Topraklandırma Yasası (1946), Toprak ve Tarım Re-

formu Yasası (1973), Tapulama Yasası (1966), Cumhuriyet döneminin köylüden aldıklarının ve köylüye verdiklerinin kalın çizgilerini oluşturur.

Olumlu ve olumsuz yönleri tarihin gündemindedir. Ne var ki, çürüyen ve dağılan askeri-merkezi feodal devletin üzerinde kurulan (ve Batıda burjuva demokratik devrimlerin yönetim biçimi olarak yaşama giren) Cumhuriyet, kırsal alanda köklü bir demokratik devrimi gerçekleştirmemiştir. Köylülük, geleneksel bağımlılığını ve kölece bağlarını devrimci bir biçimde çözmemiş, iktisadi yönden de süregen acılı bir yoksullaşmaya ve sürekli yoksulluğa yargılanmıştır. Toprak mülkiyetinin, küçük olsun, büyük olsun, geleneksel ve geri biçimleri, yalnız kırsal alanda gelişmeyi engellemekle kalmamış, ülkenin demokratikleşmesinin ve toplumsal gelişmenin sürekli engeli olmuştur. Gerici ideolojilerin barındığı ve yenilerini ürettiği, çağdaş gerici ideolojilerin (faşizmin) beslendiği ve yığınsal gücünü sağladığı mümbit bir alan oluşturduğu gibi, tarımın sanayileşmesinin, ülkenin özerk bir iktisadi yapıya kavuşmasının engelini de, bu geri ve geleneksel kırsal yapı oluşturmaktadır. Sürekli artan ve kentlere itilen, ama sanayiye o ölçüde ememediği kırsal fazla nüfus, hem çağa ve hem de kendine yabancı küçük-burjuva gerici ideolojileri sürekli üreten ve bunları bir yandan da modern işçi sınıfının içine taşıyarak, gelişmeyi zaman zaman olumsuz yönde etkileyen kaynaklar oluşturmıştır.

Köylülüğün geri ve geleneksel yapısı, ekonomik gelişme açısından, sistemin kendisinin de ayakbağı olmuştur.

Çünkü : küçük ve geleneksel tarım işletmesi, tarımın sanayileşmesine de engel olur. İki nedenle. Biri, toprak alanların birleşimine, küçük parçalı mülkiyet engel olduğu için. İkincisi, küçük üretimin yaygın olduğu ülkede, büyük modern işletmenin, küçük geleneksel tarım işletmesiyle fiyat rekabetine

bazı üretim alanlarında giremeyeceği için. Çünkü küçük üretici, ürününü, sömürülmesinin ve yoksulluğunun ifadesi olan maliyet-fiyatının altında satmak durumuna kaldığı zaman bile üretime devam etmek durumundadır. Yani, kapitalizmin kategorileriyle söylersek, köylü, ürünün içerdiği kendi emeğinin değerinin bir bölümünü oluşturan rantını, bir bölümünü oluşturan kârını, bir bölümünü oluşturan ücretinin bir kısmını alamadığı zaman bile, üretime devam edecektir. Ama, toprak sahibi, bir kapitalist olarak, işçiye ödemiş olacağı ücreti ve sermayesinin ortalama kârını ürünün fiyatından elde etmesinin olanakları ortaya çıkmadığı zaman, sermayesini, tarıma değil başka alanlara yatırmayı yeğler. Ancak, modern tarım işletmesindeki emek üretkenliği, tarımsal ürünün üretim-fiyatını (maliyet-fiyatı ve toplumsal ortalama kâr, üretim-fiyatını oluşturur), emek üretkenliğinin düşük olduğu geleneksel işletmedeki tarımsal ürünün maliyet-fiyatına eşitlediği ya da maliyet-fiyatının altına düşürdüğü zaman, tarıma sermaye yatırmayın olanakları ortaya çıkar.

Küçük ve geleneksel üretimin yaygın olduğu ülkede, tarımsal emek üretkenliği düşük, sanayileşmiş modern tarımın egemen olduğu ülkede tarımsal emek üretkenliği yüksek olacağı için, küçük ve geleneksel yöntemlerle üretilen ürünün, dış pazarda, modern işletmede üretilen ürünle fiyat rekabetine girebilmesi güçleşir.

Sistemin tablosu çıkmazı da açıklar: Geleneksel yöntemlerle üretimde bulunan küçük köylü, ürününün içerdiği emeğinin değerini tam olarak alamaz. Bu değer karşılıksız bırakır. Yoksullaşır ve yoksulluğu süregenleşir. Köylü emeğinin değerini tam olarak aldığı zaman, hammadde fiyatları yükselir (dış pazara göre de yükselir) ve kapitalist sistemin kendi yasaları içersinde değerlendirilmemizi sürdürürsek, sermayenin kâr oranı düşer. Kâr oranının azalması, sermaye

ye birikimini azaltır. Sermaye birikiminin azalması, genişletilmiş yeniden üretimi ve dolayısıyla yeni istihdam olanaklarını daraltır ve işsiz nüfus oranı daha da yükselir.

Ülkenin, tarımsal ürün ve tüketim malları olarak sınai ürün dışsatımının, ekonomide, belirleyici bir özellik kazanmaya başlaması açısından tarımsal yapının özelliklerine bakıldığında :

Tarımsal üretim araçlarının (makine, gübre, petrol, ilaç, tohum — ki, hemen hepsi dışalım konusudur) fiyatları devlet tarafından (ulusal fondan) desteklendiği zaman, tarımsal ürünün maliyet-fiyatı düşecektir. Maliyet-fiyatının düşmesine karşın, modern tarım işletmesine oranla, emek üretkenliği yeteri ölçüde yükselmiş olmayacağı için, dış pazarda, fiyat açısından rekabette güçlüğüle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Dışsatımcı, aldığı fiyata satsa kâr edemeyecek, kâr edeceği fiyata ise satamayacaktır. Tarımsal ürün, dışsatım konusu olduğunda, bu kez de dışsatımcının ulusal fondan desteklenmesi sorunuyla karşılaşılır.

(1) Mülkiyet biçimi geri ve üretim geleneksel olduğu sürece, tarımsal emek üretkenliği, ulusal ölçekte toplumsal ortalamaya göre, uluslararası ölçekte tarımsal üretkenlik ortalamasına göre, düşük olacak, üretici köylü emeğinin değerini karşılıksız bırakmak durumunda kalacak ve dolayısıyla sömürülmekten ve yoksulluktan kurtulamayaca-

caktır. (2) Ürünü, değeri üzerinden satın alındığı zaman, sınai sermayenin kâr oranı düşecek, dışsatım olanakları daralacak, sermaye birikimi yavaşlayacak, yatırımlar azalacak ve işsizlik artacak. (3) Gene, tarımsal ürünler değerleri üzerinden satıldığında, dışsatım konusu olan ürün, dışsatımcıya (vergi idaresi biçiminde) toplumsal fondan ödemeyi gündeme getirecektir. (Tarımsal ürünlerin maliyet-fiyatlarına ya da maliyet-fiyatlarının altında üreticiden satın alındığı şu anda bile, dışsatımcının, ulusal fondan desteklendiği düşünülürse, ürünlerin üretim-fiyatından satın alınması, daha büyük ölçüde desteklenmeyi gündeme getireceği eklenmeli.)

Sistem, iki alternatiflidir : ya demokratik ortamla birlikte ücretler ve tarımsal ürünlerin fiyatları değerlerine doğru yükselir, ya da demokratik yöntemlere son verilerek ücretler ve tarımsal ürünlerin fiyatları değerlerinin altına çekilir. Demokratik ortam, işçi sınıfının ve köylülüğün haklarını elde edebilmesinin savaşım araçlarını sağlar ve bu ortamda ücretler ve tarımsal ürünlerin fiyatları yükselirken, sermayenin büyüme hızı yavaşlar, yatırımlar azalır, dış borçlar yükselir, dışsatım kanalları tıkanır; ve sistem, o zaman, kendine alternatif olarak, grev, toplu sözleşme, sendikal örgütlenme ve genel oy olanağını ortadan kaldıracak olan demokratik yöntemlere son vermenin koşullarını üretmeye başlar.

Malthus'ın Nüfus ve Ücret Teorisi Üzerine Bir İrdeleme

Ömer Faruk ÇOLAK

Yazar Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler
Fakültesinde araştırma görevlisi.

I — GİRİŞ

Thomas Robert Malthus (1766-1834) İngiltere'de doğdu, on sekiz yaşında Jesus College'e (Cambridge) girdi ve İngiliz kilisesi üyesi oldu. 1805'te East India College'da tarih ve iktisat politikası profesörü olarak görev yaptı, 1821'de Political Economy Club, 1834'te ise Royal Statistical Society üyesi oldu ve aynı yıl öldü. 1798 yılında yazmış olduğu «Essay On the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society» (Toplumun Gelecekteki Gelişimine Etkileri Açısından Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtı ile büyük bir yankı uyandırdı. (1)

Malthus'un yapıtını yayınladığı dönem İngiltere'si henüz 1789 Fransız devriminin sarsıntılarını atlatabamamıştı, İngiliz burjuva ve rantiyer sınıfı büyük bir tedirginlik içindeydi. İşte Malthus bu sınıftan yana ağırlığını bilimsel ve felsefî anlamda koyarak büyük bir itibar sağlar iken klasik iktisadın bir devamcısı olarak ortaya çıktı.

Malthus'ın ortaya koyduğu teorideki temel amacı kapitalist düzen üzerine düşebilecek politik seçeneklere karşı özenli bir savunmayı sağlamaktır. «Malthus'un ikilî bir amacı vardı. Birincisi o sırada sık sık öne sürülen ve toprak sahibinin tekeliyle tüketiciye zarar veren sıradan bir tekeldiden daha iyi olmadığını iddia eden görüşleri çürütmektir. Malthus'a göre toprak sahibine ödenen rant hiçbir şekilde bir tekelin varlığına kanıt olamazdı, tersine bu tanrının insana bahsettiği toprakta en paha biçilmez bir niteliğin toprağın kendisini işlemek için gerekli olan kişilerden daha fazlasını besleyebildiğinin açık bir göstergesi idi. İkincisi ise, tahıl yasalarının savunulmasına teorik bir temel sağlamak istedi.» (2)

Böylece Malthus rantiyer sınıfının yapmış olduğu tüketimin bir kaynak israfı olmadığını kanıtlamaya çalışmış, bunu da efektif talep teorisini kullanarak yapmıştır.

Malthus diğer klasik iktisatçılar gibi yatırım ile kâr oranı arasında doğrusal bir ilişki kurar. Ancak onun gelir dağılımı teorisi farklı ve kendine özgü unsurları içerir. Malthus'un ekonomik teori üzerine başlıca çalışması olan **Principles Of Political Economy** (Politik İktisatın İlkeleri) ekonomide üç sınıf belirler: kapitalistler, toprak sahipleri ve verimli işçiler. Bunların dışında devlet memurları, satıcılar, rahipler, hizmetçiler ve meslek sahipleri emek olarak istihdam edilirler, ancak üretken değildirler. Gelir bölüşümü analizinde toplam ulusal üretimi, toprak sahipleri, kapitalistler ve verimli işçiler arasında bölüştürmeyi düşünür. Malthus verimsiz işçilerin gelirlerini diğer üst sınıfın gelirlerinden elde ettiklerini kabul eder (3). Malthus **Principles**'da üst sınıflar arasındaki gelir bölüşümü analizinde başlıca iki fikir ileri sürer.

— Toprak sahiplerinin reel gelirlerini belirlemede klasik diferansiyel rant teorisini,

— Reel ücret ve kâr oranının belirlenmesinde efektif talep prensibini kullanır.

Malthus efektif talep prensibini reel ücret ve kâr oranına dayandırır. Ona göre fiyatlar genel düzeyi aynı zamanda harcanan ücretlere bağlıdır. Burada işçilere ödenen para ile paranın satın alma gücü farklıdır. Fiyatlardaki değişimler mal piyasasındaki arz ve talep arasındaki ilişki ile belirlenir. Fiyatlar yüksek olduğu zaman reel ücretler düşer, bunun sonucunda kâr oranı yükselir, yatırımlar artar, ekonomi hızla büyür ve istihdam hacmi genişler.

II — NÜFUS TEORİSİ ve 19. YÜZYIL İNGİLTERE'Sİ

A — Yoksul Yasaları ve Malthus'ın Yaşadığı Dönemde İngiltere.

İngiltere'de 18. yüzyıl sonlarında politik ayırım olarak iki görüş ağırlıktadır. Bunlar

parlâmentoda var olan **Whig** (Liberaller) ve **Tory** (Muhafazakâr)'lerdir. **Whig**'lere göre büyük toprak mülkiyeti tekeli ve tahıl ithalatını kısıtlayan mevzuat, yoksulluğun esas kaynağıdır. Tory'lere göre «bütün kötülük, liberalizmde, rekabette ve çok ileriye götürülmüş olan fabrika sistemindedir.» (4)

Malthus da **Tory**'lerin yanında yer almıştır. Ona göre bu davranışının nedeni vardır. Zira 1795 yılında İngiltere'de ortaya çıkan büyük yoksulluk nedeni ile «Speenhamland sistemi» etkin bir şekilde uygulamaya koyuldu. Sistemin işleyişine göre vergilerden ayrılan bir fondan ücretlere belirli kıstaslara göre bir ekleme yapılıyordu. Bu uygulama orta kesim çiftçiyi yok ederken büyük toprak sahiplerinin rantlarının artmasına neden oldu. Bunun sonucunda kapitalistler ücret oranlarını düşürdüler, bu da yoksulluğun daha da kötüleşmesine neden oldu. Yoksullara yardım amacıyla kurulan «Workhouse»lar ise köleliğe benzer durum yaratırken, Yoksul Yasası gereği zorunlu oturma uygulaması emek akımını önleyici niteliğe bürünmüştür. Malthus Yoksullar Yasasına temelde karşıdır. Onun da çabası ile 1834 yılında yeni Yoksullar Yasası yürürlüğe konuldu. Yasayı hazırlayan komisyon hazırladığı gerekçe raporunda şöyle demektedir:

«Bu sistemle işsizlerin yaşatıldığı, az ücret alanlarla, büyük ailelerin ana ve babalarının yüklerinin hafifletildiği, evlilik dışı çocuk babalarının nafaka ödemek zorunda bırakıldığı ve genel olarak yoksulluğun korunduğu anlaşıldı, bu sistemin ulusu yıkıma götürdüğü, sanayii kösteklediği, ahlâk-dışı evliliği ödüllendirdiği, nüfus artışını teşvik ettiği ve artan nüfusun, ücretler üzerindeki etkisini dengelemeye yaradığı, dürüst ve çalışkan insanların şevkini kıran ve tembel, kötü ve ahlaksızları koruyan ulusal bir önlem olduğu, aile bağlarını yok ettiği, sermaye birikimini sistemli olarak engellediği, birikmiş olan sermayeyi dağıttığı ve vergi yükümlülerini

yıkıma götürdüğü, ayrıca verilen nafakanın evlilik dışı çocukları yaşatan bir prim görevi gördüğü anlaşıldı.» (5) Yeni yasa ile tüm yarıdılar yasaklandı, sadece «Workhouse» korundu ise de bunların niteliği hapisane görünümüne bir barınaktan öteye gidemedi.

B — Nüfus Teorisinin Oluşumu

Malthus nüfus kuramını doğalcılık yaklaşımını kullanarak ortaya koyarken doğayı hayvanlar ve insanlar olarak ayırmış ve geçim araçlarını çoğaltabilme yetisinin ancak insanlara özgü olduğu, bunun ise üretim faktörü kıtlığı nedeni ile kısıntıya uğradığını söylemiştir.

Malthus *An Essay...* adlı yapıtında eski Roma, Amerika ve İngiltere'deki nüfus gelişmelerini analize tabi tuttukten sonra, nüfus yasasını ortaya koyar. «Nüfus artışı geometrik oranda artarken, geçimlik malların üretimi aritmetik oranda artar. (6) ... Nüfus kısıtlanmaması halinde her yirmi beş yılda iki katına çıkar ve geometrik bir dizi şeklinde arttığını belirleyebiliriz.» (7) Malthus böylece artık İngiltere'de görmemezlikten gelinmeyecek olan yoksulların durumunu açıklamaya çalışmıştır ama kendi sınıfının çıkarlarını düşünürken, bu amacını ardıl hale sokarak belirtmiş, kuramını kamuoyuna işçi kesimini koruyucu bir şekilde sunmuştur. Gerçekte Malthus nüfus teorisi ile «mülkiyet ve toplumsal eşitsizlik üzerine kurulu olan liberal düzeni haklı göstermek, temize çıkarmak istemiştir. (8)

Bundan dolayı Malthus'un nüfus yasası kapitalizme özgüdür. İşçi kendi yarattığı birikimin sonucunda sermayenin organik bileşimini üretim araçları değeri (Sermaye) lehine değiştirir; bu da emek talebini düşürür ve sonuçta emek piyasasında işgücü fazlası ortaya çıkar. Emek fazlası Malthus için nüfus yasasının kaynağıdır.

Malthus «An Essay on the Principles...»-da geniş olarak anlattığı, besin ürünlerinin üretimindeki artışın, insan nüfusundaki artışı besleyecek düzeyde olmayacağı savının geçerliliğini politik amaçları nedeni ile kıyasıya savunmuştur. «Ama geçim araçlarını elde etme zorunluluğu veya farklı diğer nedenlerce kısıtlanmadığında nüfusta meydana gelecek olan doğal artış her yirmi beş yılda bir kat artacak nitelikte ise, yiyeceklerdeki en büyük artış, dünyamızın şimdiki durumu gibi sınırlı bir alanda sürekli olarak her yirmi beş yılda bir ancak şu andaki üretime eşit miktarda oluyorsa, nüfus artışı üzerinde çok güçlü bir kısıtlamanın hemen hemen kısıntısız olarak işlemesi gerekeceği açıktır.» (9) Çünkü hiçbir ülkede nüfus yiyecek üretiminin karşılayacağı miktardan fazla artamaz. Bu sonucu belirlemek Malthus'u rahatlatmıştır.

Malthus nüfus artışını kısıtlayabilmek için temelde yine teorisinde kurduğu ilişkiye dayanır. Nüfusu ücret oranının içsel bir değişkeni olarak ele alır ve bunu işleyebilmek için geçimlik ücret (subsistence wages) oranını kullanır. Ücretlerdeki düşüş nüfusu kısıtlayıcı en büyük etkidir, ancak bunun yanında diğer olumlu olaylar da artışı engelleyici etkiye sahiptirler.

«Diğer önleyici kısıtlamalar içinde bazı kent kadınlarını kısırlaştıran cinsel ilişki türü, cinsellik açısından ahlâkın (aktöre) tümüyle yozlaşması, benzer bir etki gösterir, düzensiz birleşmelerin sonuçlarını önlemek için doğal olmayan tutkular ve uygunsuz davranışlar kötülük içerisinde yer alır. Nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamalar, insan yaşamının süresini zamanından önce herhangi bir şekilde azaltma eğilimindeki sağlığa aykırı davranışlar, ağır çalışma koşulları ve mevsimlerden etkilenmek, yoksulluktan kaynaklanan kötü ve yetersiz yiyecek, giyecekler, çocukların kötü beslenmesi, genel hastalık ve salgınlar dizisinin tümü, savaş-

lar, her türlü aşırılıklardır.» (10)

Malthus ekonomide ortaya çıkan bu fazla nüfusun gıda gereksinimini sağlayan tarım sektöründeki üretim artışının «tüm geçirilmiş deneylere ve insan aklını etkileyen etmenler üzerinde belirlenmiş olan gözlemler sonucunda, topraktan büyük bir ürün alma umudu, ancak kapitalist sistem içerisinde geçerlidir... İnsanın halen sahip olduğu görülen aktöresel ve fiziki durumunu sürdürdüğü zaman içinde, şu anda birçok ülkede varolan büyük bir oranda çoğalmaya devam eden nüfusu, özel mülkiyet sisteminden başka hiçbir sistemin geçindirebilme şansı yoktur.» (11)

Malthus tüm açıklığı ile sorunu sürekli olarak kapitalist sistem üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Onun sistemin sürmesi için işgücü fazlasını önemsiz göstermesine karşın bir başka klasik iktisatçı, K. Marx, bu işgücü birikimini (Yedek İşgücü Ordusu) kapitalist sistemi yıkacak güç olarak belirler. «Fazla işgücü arzı, birikimin veya kapitalizme dayanan varsılığın gelişmesinin zorunlu koşulu olduğu gibi buna karşıt bir şekilde nüfus fazlası, kapitalist birikimin dayanağı, hatta üretim biçiminin varolma koşulu olabilir. Fazla nüfus her zaman el altında bulunan yedek sanayi ordusunu meydana getirir. Ve bu ordu tıpkı tüm giderleri sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi tümüyle sermayeye aittir.» (12) Kısa dönemde bu durum ücret oranlarını düşürerek işçinin kendisini yok edecek olan emek birikimini besler. Ancak uzun dönemde ücretlerin düşüşü ile artan kâr oranındaki artışın uyardığı yatırımlar sonucunda işgücü talebi artar ise de bu azalan orandadır ve yedek işçi ordusu büyümeye devam eder. «Yedek sanayi ordusu, duraklama ve ortalama refah dönemlerinde çalışan işçi kesimini baskı altında bırakır, üretim fazlası ve refah dönemlerinde çalışan işçi sınıfının isteklerini dizginler. Bundan dolayı, fazla nispi nüfus, emek arz

ve talebince belli bir alanda ortaya çıkarılır. Fazla nispi nüfus bu alanı, sermayenin sömürü ve egemenlik faaliyetlerine mutlak şekilde uyan sınırlar içerisinde sabitleştirir.» (13) Marx'ın belirlediği, kapitalist sermaye birikiminin de kaynağını oluşturur. Bu oluşum günümüzde kapitalist gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerince az gelişmiş ülkelerde sürdürülmektedir. Bundan dolayı günümüz Malthus yandaşları tek bir ülkedeki nispi nüfus fazlasından öte, dünyada var olan nispi nüfus fazlaları ile ilgilenmektedirler.

III — MALTHUS'IN NÜFUS TEORİSİ BAĞLAMINDA İKTİSAT POLİTİKASININ ELE ALINIŞI

A — Nüfus ve Değer Teorisi Arasındaki İlişki

Malthus kendisinden önce Ricardo tarafından ortaya koyulan değer teorisinden hareket eder. Ancak ondan bazı yönleriyle farklı bir yorum getirir. Ona göre kâr bir metanın içinde sürekli olarak vardır. «...Bir metanın genellikle kontrol edeceği emek, kârın eklenmesiyle ona fiilen katılan emeği ölçtüğü için, salt bu nedenden, değer bir ölçüsü olarak ele alınmalıdır. Böylece bir metanın olağan değerinin onun arzını etkileyen doğal ve gerekli koşullar tarafından saptandığı düşünülürse genel olarak kontrol ettiği emek miktarının bu koşulların tek ölçüsü olacağı kesindir.» (14) Malthus için malların talebi, alıcının aktaracağı emek miktarıyla orantılıdır: «...Bu nedenle bir metanın belirleyebileceği emek niceliği tümüyle ona olan etkin talebi gösterir, çünkü bu onun arzını etkilemek için gerekli birleşmiş emek ve kâr niceliğini temsil eder.» (15) Malthus ortaya koyduğu bu görüşle emeğin değeri ile emeğin niceliği arasındaki farkı yok etmek iste-

miştir. Çünkü ona göre emeğin değeri ile bunun kontrolünü belirleyen emeğin niceliği bir-biri ile aynı olmak zorundadır.

Marx bu görüşe karşı çıkararak Malthus'un yorumunun ulaştığı sonucun belli nicelikteki emeğin değerinin ücrete veya emeğin para veya meta olarak değişim miktarına eşit olduğu totolojisi olduğunu savunur. Malthus bu totolojinin içindedir; bunun temel nedeni ise emeğin değerini sabit kabul etmesidir. Kabul ettiği sabitlik sonucunda meta olarak emeğe bir değer niteliğini vermek mümkün olmuştur.

Malthus'da değer metanın içerisinde somutlaşan emek niceliği ve kârın birlikte var olduğu emek niceliğine eşittir. Yani bir metanın değeri Malthus'a göre, metanın içerdiği emek ve kârdan oluşur. Değer ise «...bir metanın alıcıya maliyeti veya bu meta için alıcının katlanması gereken çaba, metanın bedeli olarak ödediği emek niceliği ile veya kumanda edeceği emek ile ölçülen zahmete bağlıdır.» (16) Malthus'a Marx tarafından yöneltilen sorulara yine onun teorisine uygun yanıtları Marx vermiştir.

«Yatırılan sermayenin değerini belirleyen nedir? Malthus içerdiği emek miktarıdır der. Peki bunu belirleyen nedir? Ücretlerin harcadığı metaların değeri. Ya bu metaların değeri? Emek değeri ile kâr.» (17) Görüldüğü gibi Malthus kısır bir döngüdedir, onu bu döngüye zorlayan ise «bir malın ya da bu malla değiştirilen diğer bir başka malın miktarı, üretimi için gerekli emeğin nispi miktarına bağlıdır, bu emek için ödenen daha yüksek veya daha alçak bedele bağlı değildir» (18) diyen Ricardo'nun değer kavramını görememesidir. Malthus artık değeri sezinlemiş, ancak bağlı bulunduğu sınıfın iktisat teorisine olan tersliği nedeni ile kavramı örtbas etmeye çalışmıştır. Bunun için ilk olarak metanın değerini belirlemede kârı bir maliyet unsuru olarak kabul etmiş, ikinci olarak da Keynes'e gelinceye değin önemli görün-

meyen efektif talep kavramını etkinleştirmeye çalışmıştır.

Her iki neden de kapitalist sistem içerisindeki aksaklığı göz ardı etmeye yöneliktir. Malthus böylece bilimdeki tarafsızlığını yitirmektedir.

B — Malthus'ın Ücret Teorisi

Malthus'un nüfus teorisi dayanak alınarak bir ücret teorisi çıkarmak mümkündür. Çünkü onun nüfus teorisi, ücretle, geniş anlamda gelir dağılımı ile doğrudan ilintilidir. Malthus *Principles of Political Economy*'de şu sonuçlara ulaşmıştır.

— Nüfusun artış hızındaki yükselme ücreti geçimlik düzeyde tutar;

— Yüzyıllık gelişim içinde standart ücrette yükselme yönünde bir gelişme olmuştur. (19)

Böylece işçi kesiminin çoğalma oranındaki değişimler ile ücret oranı arasındaki ilişki netleşmiştir. Hollander bu ilişkiyi pozitif kabul eder. (20) Blaug ise ücret ile nüfus arasında Malthus'un kurduğu ilişkiyi mekanik bir yorum olarak niteler. (21)

Malthus'da dengeli büyüme durumunda ücret oranındaki büyüme ile sermaye birikimindeki büyüme birbirine eşittir. Marx onun bu varsayımını yadsıyarak «üretken sermayenin büyümesi yavaş bir ilerleme gösterdiğinde ya da olduğu gibi kaldığında ya da gerilediğinde, işçilerin sayısı her zaman emek talebine oranla daha fazladır» (22) der.

Yani sermayenin organik bileşimi içinde makine ve hammadde biçimindeki sermayenin artması ile birlikte emeğin payı azalır, bu değişim gittikçe oransız bir şekle dönüşür ve emek piyasasında emek talebi azalır ve yedek işçi ordusu oluşumu süreci hızlanır.

Malthus emek piyasasında işgücü arzını kısılabilmek için işçi kesiminin türemesini engelleyici önlemler alınması gerektiğini, bunun

için ücretlerin aşağıya çekilmesi, (doğal olarak zaten bu Malthus'da gerçekleşiyor) üreme duygusunu yokedilmesi gerektiğini öne sürer. Halbuki bu durum «cinsel arzuyu onun (işçi sınıfının) başlıca zevki haline getirir ve yalnızca onu tek başına gerçekleştirir.» (23)

Ancak Malthus'un geçimlik ücret olarak adlandırdığı işçinin yaşamını sürdürebilmesini sağlayan gelir, onun üremesini engelleyici olamamış, tam aksine bu onun daha da çoğalmasına neden olmuştur. Bu olgu büyük ölçüde geleneksel psikolojik değerlerden kaynaklanmaktadır. Öte yandan burjuvazi emek arzındaki fazlalığı gerçekte teşvik etmektedir. Sanayi kesiminin bununla amaçladığı :

— Gelişmekte olan sanayi sektöründe düşük ücretli çocuk işçileri istihdam ederek kendisine rant yaratmak ister.

— Diğer bir unsur da kapitalistlerin yedek işçi ordusu yaratarak emek arzı fazlası sağlamak ve böylece daha düşük ücretten işçi istihdam etme olanağını sağlamak istemeleridir.

— Sermaye birikimindeki artış, işçi sayısındaki artış ile oluşur, yani sermayenin artması işçi sayısında artış demektir. (24)

Malthus ekonomide kapitalistler tarafından üretilen malları, işçilerin tüketimi için üretilen mallar ve üretim malları olarak ayırır. Kapitalistler ürettiklerin malların bir kısmını işçilere satarken, diğer bir kısmını da üretici olmayan tüketicilere satarlar. Bunlar toprak sahipleri, serbest meslek çalışanları, askerler, rahipler v.b. gruplardır. Üretilen malın ücretleri kadar tüketebilen işçi sınıfından arta kalanın kapitalistlerce tüketilmesi onlara kâr sağlamayacaktır. Ortaya çıkan efektif talep açığını kapatan üretici olmayan tüketici sınıfı Malthus'da efektif talep sorununu çözen bir unsurdur. «Toplum içinde bu sınıf, tüketim uğruna üretimi temsil edecektir, tıpkı kapitalist sınıfın, üretim uğruna üretimi temsil ettiği gibi, bunlardan ilki harcama

güdüsünü, öbürü de tasarruf güdüsünü temsil eder.» (35) Bu sınıf kendisi üretken olmadığı için kapitalist ile rekabet edemez ve kapitalistin kâr güdüsünün somutlaşmasına engel olmaz. Bundan dolayı ekonomide ortaya çıkacak olan efektif talep yetersizliğinin ancak bu sınıfça yok edilebileceğine inanmıştır.

Malthus efektif talep kavramı ile Keynesyen analize bir başlangıç oluşturmuştur. Klein, Malthus'un sisteminin kapalı bir Keynesyen sistem gibi olduğunu, ancak efektif talebi bir teori haline getirememesinin, kendi devrimini yaratamamasına neden olduğunu söylemektedir. (26)

IV — SONUÇ

Malthus'un analizi genel olarak nüfus üzerinde yoğunlaşmış ve ortaya koyduğu nüfus yasası ile büyük bir tartışmayı başlatmıştır. Nüfusun geometrik bir dizi ile, buna karşılık gıda maddelerinin aritmetik diziyle artması yüzyıl boyunca tartışılmıştır.

Ancak Malthus yaptığı çalışmaya önkoşullu olarak başlamış ve normatif bir yöntem izlemiştir. Çünkü Malthus tüm içtenliği ile doğru olduğuna inandığı kapitalist sistemin sürmesi için, iktisat politikasının etkin bir şekilde kullanılabileceği düşünmüştür. On dokuzuncu yüzyılın başlarında İngiltere'de etkinleşen Godwin'in görüşlerine karşı sert bir dille eleştiri getiren Malthus bu eleştirilerinde başarılı olmuş ve İngiltere'de yoksullar yasasının işlerliğini yitirmesinde en büyük paya sahip olmuştur.

Malthus nüfustaki artış oranını reel ücrete bağlamıştır. Böylece nüfus kuramı bölüşüm ve büyüme kuramı ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü ona göre geçimlik düzeyin üstüne çıkan ücret oranı kâr oranının azalmasının yanında nüfusu artırmakta, bu da gıda maddelerinin fiyatlarını artırarak ikincil bir etki

yaratmaktadır. Malthus bu durumda Ricardo'dan farklı bir yorum getirmiş ve fiyat artışlarının kapitalistlerin yanında toprak sahiplerinin de aleyhine olacağını savunmuştur.

Çünkü kapitalistlerin besin fiyatlarını aşağıya çekmek için gıda maddeleri ithal etmeleri toprak sahiplerinin rantlarının azalmasına neden olacaktır. Malthus ise buna razı olamazdı; zira toprak sahipleri üretici olmayan tüketici sınıfına giriyordu ve artık ürünü masseden en önemli sınıftır. Malthus bu yargısı ile Say yasasından ayrılmış, artık değer ve efektif talep kavramına ulaşmıştır. Ancak artık-değer kavramını teorik bir yapıya oturtmaktan bilinçli olarak kaçınmıştır. Çünkü bu kavramı bir sınıf çelişkisi olarak değil, sistemin iç çelişkisi olarak ele almıştır.

Malthus'ın Say yasasından koparak efektif talep kavramını ortaya koyması Keynesyen devrimin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Ancak nüfus kuramı ve ona bağlı ücret kuramı tamamen kendi sınıfını koruyucudur ve bilimsel tarafsızlıktan uzaktır.

NOTLAR

- (1) IRMA I.H, Development of Economic Analysis, 1967, Richard Irwin Inc., s. 87-88.
- (2) ENGELS Friedrich, MARX Karl, Nüfus Sorunu ve Malthus, Ronald L. Meek tarafından yazılan Giriş, s. 19, Sol Yayınları, Ankara — 1976.
- (3) COSTABILE L. and ROWTHORN B. «Malthus's Theory of Wages and Growth», The Economic Journal, Vol. 95, No: 378, June 1985, s. 419.
- (4) MARX Karl, «Toplumsal Reform (1844)», a.g.e., Ed. R. Meek, s. 71.
- (5) ENGELS F, «1844'de İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu», a.g.e., s. 79.
- (6) MALTHUS Thomas, An Essay on the Principle of Population, Penguin Books, England — 1982, s. 73.
- (7) A.g.e., s. 238.
- (8) DENIS Henri, Ekonomik Doktrinler Tarihi, Sosyal Yayınları, İstanbul — 1983, s. 311.
- (9) MALTHUS T. Robert, a.g.e., s. 242.
- (10) MALTHUS T. Robert, a.g.e., s. 250.
- (11) A.g.e., s. 245.
- (12) MARX Karl, Capital Vol: I, Penguin Books, London — 1982, s. 784.
- (13) MARX Karl, a.g.e., s. 792.
- (14) MALTHUS T.R., Definitions in Political Economy, s. 214, Zikreden: K. Marx, Theories of Surplus Value, Vol: III, Progress Publishers, Moscow — 1975, s. 17.
- (15) A.g.e., s. 17.
- (16) A.g.e., s. 31.
- (17) A.g.e., s. 32.
- (18) RICARDO David, The Principles of Political Economy and Taxation, J.M. Dent - Sons Ltd, London — 1962, s. 5.
- (19) MARX Karl, Theories of Surplus Value, Vol: II, s. 119-120.
- (20) MALTHUS T. Robert, Principles of Political Economy, Reprints of Ec. Clas. M. Kelley Book-seller, N. York — 1964, s. 217-247.
- (21) HOLLANDER Samuel, «The Wage Path in Classical Growth Models: Ricardo, Malthus and Mill» Oxford Economic Papers, Vol: 36, 1984, s. 201.
- (22) BLAUG Mark, Economic Theory in Retrospect, Heinemann Ltd, London — 1970, s. 201.
- (23) MARX Karl, Ücretli Emek ve Sermaye, Sol Yayınları, Ankara — 1978, s. 79.
- (24) A.g.e., s. 79.
- (25) A.g.e., s. 80.
- (26) Malthus T. Robert, Prin. of Pol. Eco., Zikreden: Karl Marx, Theories of Surplus Value, s. 50.
- (27) KLEIN R. Lawrence, The Keynesian Revolution, The McMillan Co. Ltd., N. York — 1966, s. 126.

Yükselis...

Akbank, dünya çapında güçlü bir yükselişin simgesidir. Bankacılıktan sigortacılığa, sanayiden ihracata büyük girişimlerin öncüsü, **ülkenin ihtiyacını duyduğu temel malları üreten 64 büyük kuruluşun sahibi ve iştirakçisidir.**

Türk sermayesiyle yurt dışında faaliyet gösteren ilk Türk bankası Ak International Ltd.(London)'ın kurucusu olan Akbank, dünyanın güçlü ve güvenilir kuruluşlarıyla uluslararası ortak yatırımları gerçekleştirmekte; ekonomiye istihdam, **ülkeye döviz, yurt kalkınmasına hız kazandırmaktadır.**

Akbank dünyaca bilinen gücüyle, güvencesiyle dünya çapındaki yükselişini yarınlarda da sürdürecektir, Türkiye'ye ve Türk ekonomisine hizmet vermeye devam edecektir.

AKBANK
"Güveninizin eseri"

Akbank'ın uluslararası kuruluşlarla ortak yatırımlarından bazıları:

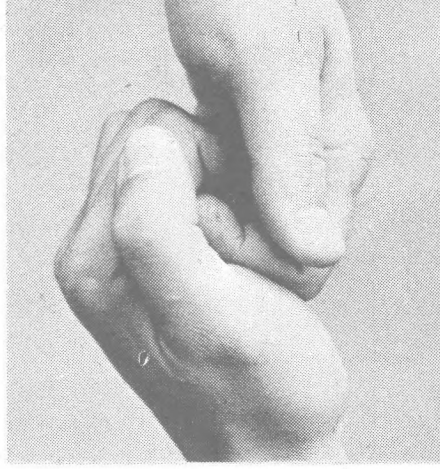
■ Fransa'nın en büyük bankası **Banque Nationale de Paris**'le birlikte uluslararası bankacılık tekniklerinin ülkemize aktarılmasında öncülük yapan **BNP-AK Bankası A.Ş.**'ni kurmuştur.

■ ABD'nin dünya çapındaki kuruluşları **Hilton International Co. ve General Dynamics Corp.**'la birlikte Ankara Hilton otelini inşa edecek olan **Ankara Enternasyonal Otelcilik A.Ş.**'nin kurucuları arasındadır.

■ Hollanda'nın ünlü elektrikli ve elektronik aletler üreticisi **N.V. Philips**'in ülkemizde kurduğu, televizyon, radyo, ampul üretilip pazarlayan **Türk Philips Sanayi A.Ş.**'nin iştirakçisidir.

■ İngiltere'nin ünlü firmalarından **Shell Overseas Ltd. (London)**'in ortaklığıyla gerçekleşen -ve "Hayat Su"yu üretilip pazarlayan- **Susa A.Ş.**'nin ortaklarındandır.

■ Federal Almanya'nın dünyaca tanınmış kimya kuruluşları **Bayer, Schering ve Knoll**'le birlikte hayati ilaçlar ve veteriner ilaçları üreten **Birleşik Alman İlaç Fabrikaları T.A.Ş.**'nin iştirakçileri arasında yer almaktadır.



Her eve, herkese, her işyerine bir Batı Sigorta Poliçesi...

Kaza geliyorum demez!
Yangın, hırsızlık ve daha nice
aksilikler herkesin başına gelebilir.
Ama kazaları, aksilikleri
faciaya dönüştürmemek
sizin elinizde.
Batı Sigorta'ya gelin.
Tebdir sizden, tazmin
Batı Sigorta'dan.



BATI SİGORTA

“sizinle el ele”

Sermayesi: 300.000.000.-TL

Genel Müdürlük:

İnönü Cad. 90, Dersan Han Kat: 1, 80090 Gümüşsuyu / İstanbul. Tel: (1) 151 02 80 - 151 02 81 - 151 02 82 - 151 02 83 - 151 02 84 Teleks: 24768 Bats Tr.

Ege Bölge Müdürlüğü:

Şehit Nevres Bulvarı No: 5, Sedir Apt. Kat: 2 Daire: 4-5, 35210 İzmir, Tel: (51) 21 47 94 - 21 48 02 - 21 32 02 - 21 74 07

Orta Anadolu Bölge Müdürlüğü:

Milli Müdafaa Cad. No: 10 Kat: 7 Daire: 14 Kızılay / Ankara. Tel: (41) 25 47 06 - 25 27 82

Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölge Müdürlüğü:

Kızılay Cad. No: 50, Şanlı İshani Kat: 1, 01010 Adana. Tel: (711) 13534 - 22362

Batı Sigorta A.Ş., bir Yaşar Holding iştirakidir.

Türkiye İmalât Sanayiinde Ölçek ile İş Gücü Verimliliği ve Kârlılık Arasındaki İlişkiler

Tümay ERTEK
Süleyman ÖZMUCUR

Dr. Özmucur'un «Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1963-1985» başlıklı katkısı, dergimizin 258. (Mayıs 1986) sayısında yayımlanmıştır. Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Ertek'in yayınları arasında **Ekonometriye Giriş** (1973) ile **Sanayileşmede Ölçek Sorunu ve Türkiye** (1984) bulunmaktadır.

I. GİRİŞ

Bu araştırmamızdan Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarından 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı'ndan yararlanarak önce ölçek ile işgücü verimliliği daha sonra da ölçek ile kârlılık arasındaki ilişkileri inceledik (DİE, 1985, s. 18-119). Sayım genellikle 10 veya daha fazla işçi çalıştıran imalat sanayiini kapsadığı için biz de araştırmamızı bu işyerleri üzerinde yaptık. Araştırmamız Türkiye imalat sanayii toplamını ve bunun başlıca alt dalları olan 31'den 39'a kadar olan imalat sanayi gruplarını kapsamaktadır. Daha ayrıntılara gidilmemekte ve ayrıca incelememizde toplamı ele alınmakta, özel sektör kamu sektörü ayrımı yapılmamaktadır. Kodların ifade ettikleri imalat sanayi grupları şunlardır:

- 3 Türkiye imalat sanayii (toplam)
- 31 Gıda, içki ve tütün sanayii
- 32 Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii
- 33 Orman ürünleri ve mobilya sanayii
- 34 Kâğıt-Kâğıt ürünleri ve basım sanayii
- 35 Kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayii
- 36 Taş ve toprağa dayalı sanayii
- 37 Metal ana sanayii
- 38 Metal eşya, makina ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayii
- 39 Diğer imalat sanayii.

Araştırmamızda işyeri büyüklüğü (ölçeği) için çalışanlar sayısı alınmıştır. Kullanılan istatistik yöntemi ise spearman sıra korelasyonudur. Sıra korelasyonu için t-testleri % 5 önemlilik düzeyinde yapılacaktır. (Siegel, 1956, SS. 202-213, 284).

II. ÖLÇEK İLE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bu bölümde işyeri büyüklüğü ile verim-

lilik arasında pozitif bir ilişki olup olmadığını inceleyeceğiz.

Verimlilik için iki ayrı kriter üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri çalışan başına çıktı; diğeri ise, çalışan başına katma değer.

Önce işyeri büyüklüğü ile çalışan başına çıktı arasında pozitif ilişki olup olmadığı incelenecektir. Bununla ilgili neticeler aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo : 1 — İşyeri Büyüklüğü ile Çalışan Başına Çıktı Arasındaki İlişkiler
İşgücüne Göre İşyeri büyüklükleri

Sanayi Grubu	10-19	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1000	Sıra Korelasyonu
Çalışan başına çıktı (bin T.L.)								
3	1895	2249	2852	2736	3100	2735	3051	.68
31	2214	3251	3945	3063	2157	2080	1986	-.75*
32	2045	1783	2122	1828	1597	1469	1343	-.82*
33	1160	1105	1682	1771	1796	1293	—	.6
34	2022	2017	3191	1608	3050	2581	1651	-.11
35	2340	3199	4323	6646	9542	6786	18313	.96*
36	997	1064	688	1242	2936	3362	1351	.79*
37	2977	3636	3869	5790	5403	5495	2303	.14
38	1414	1602	2771	2280	2538	2399	2296	.5
39	1262	1065	944	1644	2947	—	—	.6

Tablo 1'in incelenmesi bize şu bilgileri vermektedir: Türkiye toplamı için sıra korelasyonu $r = .68$ olmasına rağmen % 5 önemlilik düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli değildir. Tabloda yıldızla işaretli sıra korelasyonları istatistiksel bakımdan önemli olup, bunlardan ikisi negatif ikisi de pozitifdir. Diğer imalat sanayii grupları için ise istatistiksel bakımdan önemli bir ilişki bulunmamıştır. Böylece, çıktı kriteri kullanıldığın-

da önemli pozitif ilişkiler bulunmamaktadır. İşyeri büyüklüğü ile çalışan başına katma değer arasındaki ilişkiler aşağıda Tablo 2'de verilmiştir. Yine yıldızla işaretli olanlar % 5 önemlilik düzeyindeki t-testine göre istatistiksel bakımdan önemli ilişkilere tekabül etmektedir. Görüldüğü gibi Türkiye toplamı ve 31, 32, 35, 36, 37 ve 38 imalat sanayii grupları için önemli pozitif ilişkiler bulunmaktadır. Hiçbir grup için negatif ilişki yok-

Tablo : 2 — İşyeri Büyüklüğü ile Çalışan Başına Katma Değer Arasındaki İlişkiler
İşgücüne Göre İşyeri büyüklükleri

Sanayi Grubu	10-19	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1000	Sıra Korelasyonu
Çalışan başına katma değer (bin T.L.)								
3	482	629	883	1057	1351	1091	1123	.89*
31	471	650	853	964	811	670	932	.75*
32	465	503	755	561	603	712	759	.79*
33	315	348	656	765	756	552	—	.49
34	649	723	949	820	1475	906	515	.07
35	675	993	1404	2958	4485	2710	4623	.89*
36	316	370	355	542	1328	1665	886	.86*
37	596	835	872	1438	1475	2164	1013	.79*
38	427	599	1058	1092	1237	983	794	.43
39	371	416	546	766	1713	—	—	1*

tur. Genelde bulgular olumlu olup, verimlilik için çalışan başına katma değer kriteri ele alındığında ölçek ile işgücü verimliliği arasında pozitif ilişkiler vardır. Kanımızca verimlilik için çalışan başına katma değer kriteri, girdiler çıktıktan sonra net üretimi ifade ettiği için daha anlamlıdır.

III. ÖLÇEK İLE KÂRLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İşyeri büyüklüğü ile kârlılık arasındaki

ilişkiler Tablo 3'de verilmektedir. İşyeri büyüklüğü ile kârlılık (gayrisafi kâr/üretim) arasında önemli sayılabilecek ilişkiler mevcuttur. Tablo 3'de görüldüğü gibi gıda (31), dokuma (32), taş ve toprağa dayalı sanayi (36), metal ana sanayi (37) ve diğer imalat sanayi (39) da sıra korelasyon katsayıları istatistiki bakımdan anlamlıdır. İmalat sanayi (3) için verilen sıra korelasyon ancak % 90 güven ile sıfırdan farklıdır. Bunun nedeni arada ilişki olmayan sektörlerin ağırlığının yüksek bulunması olabilir.

Tablo : 3 — İşyeri Büyüklüğü ile Gayrisafi Kâr Oranı Arasındaki İlişkiler
İşgücüne Göre İşyeri büyüklüğü

Sanayi Grubu	10-19	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1000	Sıra Korelasyonu
3	20.10	21.40	23.09	28.69	32.49	26.61	23.29	.6786
31	16.11	15.26	15.89	24.02	23.49	17.36	29.29	.75*
32	18.28	21.21	26.17	18.98	24.21	31.41	35.79	.8214*
33	21.15	23.06	26.67	29.86	22.75	20.31	—	-.20
34	26.37	27.21	21.49	28.38	33.18	10.68	3.29	-.39
35	23.45	24.67	25.97	38.28	42.46	31.91	21.98	0.1429
36	24.11	26.15	33.41	25.25	32.14	38.53	41.91	0.8214*
37	16.47	17.88	16.51	19.33	19.46	32.0	19.74	.9286*
38	23.64	28.25	28.84	34.99	33.22	22.12	13.20	-.32
39	21.14	27.15	36.22	29.47	45.39	—	—	0.9*

KAYNAKLAR

DEVLET İstatistik Enstitüsü, 1980 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı İkinci Aşama Sonuçları I. Büyük İmalat Sanayi. Yayın No: 1146. Ankara: 1985.
Ertek, Tümay, Sanayileşmede Ölçek Sorunu ve Türkiye. İstanbul Sanayi Odası Yayın No: 1984/11. İstanbul: 1984.

Koch, James V. Industrial organization and Prices. Prentice-Hall. New Jersey: 1974.
Prais, S.J. Productivity and Industrial Structure. Cambridge University Press. Cambridge. 1981.
Pratten, C.F. Economies of scale in manufacturing Industry. Cambridge University Press. 1971.
Siegel, Sidney, Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences. Mc Graw-Hill. 1956.

Türkiye'de İktisadî Gelişmenin Kültürel Gelişmeye Katkısı

Haydar KAZGAN

Dr. Kazgan İ.T.Ü. İşletme Fakültesinde iktisat profesörü. Yazarın yayınları arasında **Türkiye'de Maliye Politikası 1950-1960** (Gülten Kazgan ile birlikte, 1964) yer alıyor.

1850'lerden sonra olduğu gibi, 1950'lerden sonra da iktisadi yönden farklı bir şekilde olmasına rağmen, Türk iktisat ve kültür alanındaki değişimler ve gelişmeler ilginç boyutlar ve nitelikler göstermiştir. 1850'lerden sonra iktisadi yönden sadece alınan dış borçların sağladığı olanaklarla tüketimde bir değişme ve gelişme ile bunun kültürdeki gelişme ve gelişmeye katkısı görülürken, 1950'lerden sonra ekonominin yapısında sanayi ağırlık kazanması ile aynı kültürel değişme ve gelişmenin gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu iki ayrı devredeki kültürel gelişme ve gelişmenin ortak yanı, kültürde yabancılaşmanın zamanla yeni milli sentezler ve hümanizma akımları ile sonuçlanmasıdır. Gerçekten, 1850'lerden itibaren Avrupa sanayi devriminin ürünlerinin Osmanlı imparatorluğunu pazar haline getirmesi kısa zamanda sadece birtakım mallar ve hizmetler yönünden değil, imparatorluk içinde Batı için bir kültür pazarı oluşmasına da yol açmıştır. Özellikle, Osmanlı azınlıklarının din ve dinî kökenli örf ve âdetlerinden kaynaklanan ve bunların imparatorluğun Batı ticaretinden yüksek paylar alacak kuruluş ve teşkilatlara sahip olmalarından sonra, hızla gelişen ve talebi istikrarlı hale gelen Batı kültürü ithalatı kısa bir zaman içinde İslam-Türk anasının küçük bir kısmını da etkilemeye başlamıştır. Nitekim, 1854 yılından itibaren alınan dış borçların Devlet bütçesinin finansmanında kullanılması Osmanlı saray ve bürokrasisinin tüketim biçimini Batı zevk ve tercihlerin uydurmaya yetmiştir. Böylece Batı'dan ithal edilen malların tüketimi Batı kültürüne de talebi artırmıştır.

Bu şekilde Batı malları ile birlikte ve belki de kısa gecikmelerle ithal edilen Batı kültürü Osmanlı azınlıklarında İslam-Türklerle nazaran ilk dönemlerde farklı sonuçlar yaratmıştır. Osmanlı azınlıkları, iktisadi güçlerinin artması, evvelce de mevcut bulunan dini bağlarının üstüne koydukları bu ithal kültür-

rünü kısa zamanda kendi öz kültürlerini güçlendirme ve hatta bir milli kültür oluşturmalarını sağlamıştır, denilebilir. Bu olanaklarının iktisadi güçleri ile birleşmesi, bunlarda milliyetçilik kavramının ve hareketlerinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu arada azınlıkların bir kısmının İslam-Türklerle tarihsel kent yaşamı içindeki sosyal ilişkileri dolayısıyla İslam-Türklerle kültür ve zevklerdeki yaklaşımları Batı kültürünün ithali ile bir Osmanlı sentezi oluşturmuşsa da, bu iki ayrı anasır arasındaki ekonomik güç farklarının gitgide açılması dolayısıyla kalıcı olamamıştır. Tabii İmparatorluğun son yıllarında azınlıkların milliyetçi akımlarının «ayırıcı» sonuçları bu sentezin oluşmasını engellemiştir, de diyebiliriz.

1908 İhtilali bu kültür sentezine, yani Osmanlı milliyetçiliği kavramına dayanarak imparatorluğun bütünlüğünü koruma ve çeşitli anasırı Osmanlı kültür birliği içinde görme gayretlerini yüze çıkarmak istemiştir. Fakat bu birlik içindeki Türk-İslam anasır ekonomik yönden «marjinal» durumda bulunduğundan, daha açık bir ifade ile Osmanlı kültürünü oluşturma ve yaşatmada, geliştirmede kendisinden beklenen hamleleri gerçekleştirecek kadar maddi olanaklara sahip olmadığından, bu bir teorik kavram olmaktan öteye gidememiştir. Bu işi bir devlet işi yapmak çabaları da Balkan ve 1. Dünya Savaşları hükümetlerin daha önemli işlerle meşgul olmaları zorunluğunu getirdiği için de hiçbir sonuç yaratmamıştır.

1. Dünya Savaşı yenilgisi aynı 1908 ihtilali ile başlamış olan ve Osmanlı kültür sentezinde Türk kültürünün ağırlığının önemini kavramış olan «Türkçülük» hareketini bütün İslam-Türkler için tek alternatif haline getirmiştir. Osmanlı azınlıklarının yenilgi ile birlikte kendi kültürlerine, 1. Dünya Savaşından muzaffer çıkan memleketlerin kültürüne bağlı olarak, yeni sentezler oluşturma çabalarına girmeleri, Türk-İslam aydınlarının da

yenı bir sentez oluşturmalarına sebep olmuştur, denebilir. 1. Dünya Savaşı yenilgisi ile devletsiz kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Osmanlı bürokrasisi ve aydınları bütün dünyaya bir Türk milletinin varlığını kültürel yoldan göstermek çabasına girişmişlerdir. Bunların o günlerdeki inancı küçük de olsa bir devlete sahip olmak ve yine devlete bağlı olarak bürokrat ve aydın kişiler olarak yaşayabilmek için istilacıya karşı silahlanmadan önce, Türk milletinin varlığını kültür, düşünce ve manevî değerler bakımından ispatlamak gayretleri göstermeye başlamışlardı. 1918 yılından itibaren İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerinde Türklerin kurdukları dernekler, yayınladıkları dergiler ve kitaplarda yenilgiye ve istilacıya karşı silahlı direnme kararlılığından çok Türk milletinin varlığını bütün dünyaya ispat edecek tarih, edebiyat, felsefe, resim ve heykel, müzik yapıtları ile ispat etmek yolunu seçmişlerdir. Bu arada ortaya çıkan ve adlarına **mandacı** denilen kişiler ise bu hareketin yeterli olmayacağını düşünerek Türklüğü kültürü ile yaşatmanın ancak bir gücün iktisadi ve siyasi himaye ve hatta yönetimi altına girmek ile mümkün olacağını iddia etmişlerdir. Ali Kemal ve bazıları gibi yazarlar ise Türk-İslam kültürünün gücünün istilacıların Türkleri tutsak haline getirmelerine karşı en büyük silah olduğunu ve bu sebeple silahlı karşı koymanın bu kültürü de silip atacak bir karşı hareketin sebebi olacağını ileri sürmüşlerdir.

Fakat bütün bu çelişkili fikir akımları içinde kısa zamanda Türk kültürünün ancak bağımsız bir devletin varlığı ile korunabileceği ve yaşatabileceği ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin İstanbul, İzmir ve işgal altındaki Türklerin çoğunlukta oldukları bütün kentlerde istilacının sansürü ve işgal politikaları sadece Türk milletinin silahlardan arınmasını değil, kültür birliğine karşı olmaya başlayınca, siyasi bağımsızlık gereği güç

kazanmaya başlamıştır. Gazetelerde ve dergilerde sansürün beyaz olarak bıraktığı sayfalarda yazılmak istenenler istilacıya karşı politik yazılardan ibaret olmayıp Türk kültürünün ürünlerini de kapsayınca, siyasi bağımsızlık olmayınca milli kültürün milletinin çaresizliğini, güçsüzlüğünü yenmesine yetmeyeceği ve yakın bir gelecekte milli hudutlar içinde bir devlet olmaya yönelik çabalar gösteremeyeceği anlaşılmaya başlanmıştır. Nitekim Atatürk daha Samsun'a çıkmadan evvel bu temayül İstanbul basınında, aydın çevrelerde ve işçi kesiminde güç kazanmaya başlamış, karşı fikirler ancak işgalcinin beslemesi halinde varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır. Ne gariptir ki, İstanbul halkı onca yoksulluk arasında bu gazete ve dergilerin, gizli ve açık dağıtılan broşürlerin peşinde koşarken, işgalciler sabah kahvaltısının yerini alan, hatta çocuklarının rızkıyla bu gazete ve dergileri satın alanların ne düşündüklerini ve neye karar verdiklerini bir türlü anlayamamıştır.

Savaş bozgununun yarattığı, milli kültür ve düşünceye bağlılık iktisadi planda da kendini göstermiştir. İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi kentlerde Türkler belki de tarihte ilk defa olarak milli iktisat ve milli kültürü bir arada görmeye başlamışlardır. Yıllardan beri Yenicami'nin ötesine geçmekten korkmuş olan Türk esnaf ve tüccarı Tophane yokuşundan Beyoğlu'na doğru çıkmaya başlamıştır. İpekçi kardeşlerin Beyoğlu'nda açtıkları bonmarşe gazete ve dergilerde büyük resimli ilanlarla «Türk Bonmarşesi...» olarak boy göstermeye başlamış, fırın, bakkal, kunduracı gibi esnaf vitrinlerinin üstüne Türk kelimesini veya milli ibaresini koymaya başlamışlardır. Hatta imparatorluğun işgallerden sonra küçülen memur kadroları dolaşısıyla açıkta kalan eski bürokratların bile, tarihi yazgılarını bozarak, ticaret hayatında bir şeyler yapmak istemelerinin sebebi sadece geçimlerini temin etmek değil, milli

varlıklarını bu yolda sürdürme denemesidir, denebilir. İstanbul'da Türk halkına Türk tüccar, esnaf, doktor, eczacı, avukat, mimar ve diğer meslek ve iş sahiplerini tanıtan çeşitli broşür ve kataloglar hazırlanarak halkın alış verişlerini ve işlerini bunlarla sürdürmesi, milli varlığın korunması için tek çıkar yol olarak görünmüştür. Özellikle İstanbullu Rum esnaf ve tüccarının İzmir'i işgal eden Yunan ordusuna gizli ve açık surette para toplaması karşısında bu broşürlerde «Rum bakkalına vereceğin her kuruş sana Anadolu'da atılan bir kurşundur» cümlesi sayfaların başlıklarını teşkil etmiştir. İstanbullu Rumlar Wilson prensiplerinin arkasına sığınarak İstanbul'u ele geçirmek için bu kentte Rumların tapularını artırmak için Atina Bankası'nın desteği ve Menşuva isminde bir Musevinin öncülüğü ile Borsa'da Osmanlı Lirasının Yunan drahmisi karşısındaki değerini devamlı düşürmek yoluna gitmişlerdir. Böylece Yunan bankalarından sağlanan kredilerin Osmanlı lirası karşılıklarını artırarak, özellikle Türklerden her türlü mülk satın alınmasını desteklemelerine karşı, Türk basının bir kısmı buna karşı yayınlara girişmiştir. Devamlı şekilde Türklere İstanbul'daki mülklerini satmamaları telkin edilirken, muhtaç durumda kaldıklarından evlerini barklarını satmak zorunda olanlara yardım kampanyalarını tertip etmişler ve onları desteklemişlerdir. İstanbullu Rumların Türklere, «Şimdi para ile satabilirsiniz, yarın burası bizim olunca bütün Bizans tapuları ortaya çıkarılacak ve her mülkünüzü bedelsiz geri alacağız» tehditlerine karşı çaresiz kalan Türk halkının bu tehditlere boyun eğmemesi için basın büyük gayretler sarf etmiştir.

Aynı yıllarda Ziya Gökalp, tarihçi Ahmet Refik, Falih Rıfkı ve diğer bazı yazarlar «Yeni Mecmua» adı ile çıkardıkları bir dergide Türk milliyetçiliği, Türk sanatı ve tarihi hakkında seri makale ve incelemelerle savaş yenilgisinin ve işgalin ve bunlara bağlı yerli

Rumların ve diğer azınlıkların taşkınlıklarına karşı bir fikir cephesi oluşturmaya çalışmışlardır. Keza Ziya Gökalp'in de yer aldığı «Türkiye İktisat Gazetesi» bir Türk iktisadiyatının varlığı ve oluşması için mevcut iktisadi potansiyelin değerlendirme yolları ve gelişmenin sağlanması konularını incelemeye koyulmuştur.

Bu arada yenilginin ve imparatorluğun çöküşünün iktisadi sebepleri de gündeme gelmiş ve çeşitli gazete ve dergilerde milli ekonominin kurulması ve iktisaden dışa bağılı olmanın zararları ortaya konularak sanayileşme için himayecilik yolunun denenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Ziya Gökalp'in Yeni Mecmua'da çıkan «İktisadi Vatanperverlik» adlı makalesinde imparatorluğun çöküşünün sebeplerinden biri olarak «Mançester» ekolünün senelerce sürdürülmüş olması ve Türkiye'nin Batı'nın açık piyasası haline gelerek sanayileşme olanağı bulamadığı ve bu yüzden devamlı fakirleşerek her şeyi kaybettiği ileri sürülüyor ve bizim için iktisadi vatanperverliğin **himayecilik** ve güdümlü ekonomik olduğu **kabulleniliyordu**. Yine basında İmparatorluğun müttefikler tarafından işgal edilmeye başlanan topraklarındaki Türk anasının nüfus, iskân meseleleri ve ekonomik potansiyeli ele alınıyor ve işgale karşı kapalı bir biçimde de olsa basın yolu ile direnme sürdürülüyordu.

Diğer taraftan, Ankara'da **birinci** Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra memleketin iktisadiyat ve kültür, sanat meseleleri bütün imkânsızlıklar içinde de olsa ele alınmakta idi. Edebiyat ve sanat toplantıları yapılıyor, konserler veriliyordu. Atatürk ve arkadaşları yoğun askeri ve siyasi faaliyet arasında dahi bu gibi faaliyetlerde aktif rol alıyorlardı. Geleceğin Türkiye'sinde kendilerini bekleyen girift ve ağır iktisadi meseleler üzerinde düşünce oluşturan Ankara hükümetleri Batılıların kuşkuvarını bile uyandırmaya başlamıştı. Nitekim, Ankara'ya gelen

yabancı gazeteciler Yunan savaşından çok Osmanlı borçları, kapitülasyonlar ve Batı ticaretinin geleceğin Türkiye'sinde ne olabileceğini öğrenmek istiyorlardı. Atatürk ile birkaç yabancı gazetecinin daha nihai zafere ulaşmadan evvel yaptığı görüşmelerde bu konulara da yer veriliyordu.

Lozan antlaşmasında bu gerçek bütün yüzü ile ortaya çıkmıştı. Türk tarihinde ilk defa olarak yabancılarla yapılan bir antlaşmada sadece toprak sınırları değil, dış borçlar ve kapitülasyonlar yanında yabancı sermaye ve dış ticaret rejimi gündeme getirilecektir. İlk olarak Osmanlı imparatorluğu yöneticilerinin Batılı alacaklıları karşısında **son yıllara kadar göstermiş oldukları aciz borçlu tavrı** yerine Lozan'da borçlarını ne bahasına olursa olsun tasfiye etmek ve yenden borçlanmayı düşünmeyen bir Türk delegasyonu görülmüştür. Lord Curzon'ın İsmet Paşa'nın her konuda gösterdiği direnç karşılık «Şimdi herşeye hayır diyorsunuz ama, yarın yine bizden para istemeye geleceksiniz o zaman da tekliflerimizi kabul etmekten başka seçeneğiniz olmayacak» gibi bir cümle sarf etmesi hiç de beklenen yumuşamayı sağlamamıştır. Gerçekte, yeni Türkiye Cumhuriyeti her tarafı harabeye çevrilmiş memleketi imar, demiryollarını yabancı şirketlerden devralmak ve genişletmek ve bankacılık ve sanayileşmede ilk hamlelerini yaparken, Türk halkını her ne kadar 1914'ten evvelki refah seviyesinin altına düşürmek zorunda kalmışsa da, bu fedakârlığın semeresi kısa sürede alınmış ve Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendi kendine yeter bir ülke olarak yaşayabilmiştir. Oysa 1914'ten evvelki yıllarda kapitülasyonların sürdürülmesinin en büyük nedeni, gümrük resimlerinin artırılması, yabancı tüccar ve mallarının içerde bazı vergilere tabi tutulması için, Osmanlı hükümetlerinin gösterdiği çabalara karşı büyük devletlerin bize hiç mal göndermemek ve böylece açlığa mahkûm etmek tehdidi sa-

vurmak olanağına sahip olmaları idi. Nitekim Abdülaziz devrinin sonunda yabancı tüccarların ve iş adamlarının Osmanlı imparatorluğu içindeki kazançlarını vergilendirmeye yönelik «patent» vergisi Osmanlı hükümetleri tarafından ısrarla ve bütün batı memleketlerindeki örnekleri ortaya koyularak tatbik edilmek istendiği halde bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Atatürk inkılapları uygulamada iktisadi sorun ile sosyal ve kültürel değişme arasındaki bağların gücünü de ortaya çıkarmıştır, diyebiliriz. Bunun en iyi örnekleri kıyafet, şapka ve harf devrimleridir. Kadınlara çarşaf yerine manto, erkeklerle potur yerine pantolon, ceket ve nihayet fes yerine şapka giydirebilmek için Türkiye’de mensucat sanayine öncelik vermenin gereği ortaya çıkmış ve ilk beş yıllık kalkınma planında uygulanan bu öncelik bu inkılapların gerçekçi olmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi, Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında erkeklerin başlarına giydikleri fes birkaç Avusturya fes fabrikasının aralarında kurdukları kartel ile pahalı bir meta haline gelmişti. 1908 inkılabından sonra bir siyasi meseleden dolayı Avusturya mallarına karşı boykot kampanyası başlatılmış ve bunun neticesi fes karaborsaya düşmüş idi. Yerli fes fabrikası kurmak için girişilen çabalar Avusturya hükümetinin diğer büyük memleketlere yaptığı baskı dolayısıyla gerekli makine ve aletlerin ithalini zorlaştırmıştı. Oysa şapka her türlü kumaştan imal edilebilen bir mal olduğu için kısa zamanda milli ekonomi ürünü olabilmıştır.

Harf inkılabında ise durum biraz değişiktir. 1928 yılında Türkiye’de ne kâğıt ne de kurşun kalem imal edilmemekte idi ve bütün ihtiyaçlarımız ithalat ile karşılanıyordu. 1928 ve daha sonraki kâğıt ve kalem ithalatına baktığımızda harf inkılabı ile okur yazar oranının süratle artması ve bu inkılabı hedefine vardırması mümkün değildi. Gerçekte bu inkılap okuma yazmayı çok kolaylaştırmıştı.

Fakat memleketin iktisadi durumu okuma yazma öğrenene hemen iş sağlayacak durumda olmadığı gibi, fert başına kâğıt ithalatına bakacak olursak inkılabı besleyecek yayınlar ve okuma yazma araçlarını yetersiz kalacağı peşinen görülüyordu. Zamanın maarif vekili Necati Bey idealleri ekonomik gerçekleri aşan bir ağırlıkla görebildiği için, bu işe kaynak tahsisini düşünememişti. Oysa o günlerin Türkiye’sinde ambalaj kâğıdı tüketimi eğitim için kullanılan kâğıt miktarını aşırıyordu. Okul defteri imalatına baktığımızda bu inkılabın bütün idealist zorlamaları dahi hedefine ulaşamayacağını gösteriyordu. Bu sebeple bu inkılabı hedefine vardırma için bir taraftan kâğıt fabrikası kurulurken, diğer taraftan okuma yazmaya prim sağlayacak bir istihdam ve sanayileşme politikası ve devlet bürokrasisinde diplomalılara prim veren bir politika izlenmesi gerekmişti. Bu arada kültürde hümanizma hareketi olarak Atatürk devrimleri okuma yazma ve okullandırma ve eğitim olanaklarına kaynak tahsisini engelleyen diğer ekonomik alternatiflerin zorlaması yüzünden geniş halk kitlelerinin desteği ve katılımını sağlayamamıştı. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı borçlarını yüklenmesi, yabancı demiryolu ve diğer kamusal hizmet gören işletmelerin devletleştirilmesi, Ankara kentinin kurulması, mensucat ve diğer çelik sanayii ile önemli madenlerin işletilmesi lüzumu Atatürk devrimlerinin gerektirdiği kültürü ve eğitimi yayma olanaklarını sınırlıyordu. Anadolu’nun savaşlar nedeniyle baştan başa harap olması ve Osmanlı tarımsal üretimini çağdaşığa kavuşturmada etkili olmuş olan azınlığın Anadolu’yu terk etmiş olması, tahıl üretimi yönünden dahi kendi kendine yeterli olabilmek için tarıma büyük devlet desteği gösterilmesini gerektirmişti. Bu durumda Anadolu’nun hemen her yerinde ilk eğitim ve Atatürk devrimlerinin kültür yönünü yayma işlemi marjinal olarak kalıyordu.

Bu durum karşısında Atatürk devrimlerini uygulamak için iktisadi olanakların daha iyi olduğu kentlerde faaliyet göstermek kaçınılmaz oluyordu. Fakat burada da özellikle Osmanlı devrinden kalma aydınlar ve bürokratlarda bir yadırgama ve rahatsızlık ortaya çıkmıştı. Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında Beyoğlu'nun kozmopolit tüketim ve konfor alışkanlıkları 1930'ların başında ithalatın kontrol altına alınması dolayısıyla büyük ölçüde kısıtlanmıştı. 1918 bozgunundan sonra İstanbul'da aydınların, daha evvel işaret ettiğimiz milli hareketi özellikle iktisadi yönden bir milli ekonominin kurulması çabası şeklinde ortaya koymalarına rağmen, Ankara'ya gelenler her vesile ile yaşamlarından şikâyetçi olduklarını ortaya atıyorlardı. Milli ekonomi ve yerli malı kullanmanın öncülüğünü yapanlardan Falih Rıfkı Atay bile Ankara'nın alışmadığı hayat düzenini ve tüketim biçimini tenkit etmekten geri kalmıyordu. Çatlak fincanlarda kahve içtiklerini yazarak, kaldıkları han odalarının ilkelliğinden bahsederek «inkılap» uğruna katlandıkları mahrumiyetleri dile getiriyorlardı. Buradan anlaşılıyor ki, ümitle dolu ve geleceğin bağımsız Türkiye'sinin kuruluşuna inanan bu kişiler hâlâ yattıkları o konforsuz ve sade han odalarında Beyoğlu'nun rüyasını görmekte idiler. Bu sebeple Ankara'nın kuruluşundan ve bürokratlar için belirli bir konfor ve yaşam şekli sağlandıktan sonra dahi ve bu arada İstanbul'un özlemini belirleyen Beyoğlu ve Boğaziçi ve Adalar eski görkemli günlerini büyük ölçüde yitiren bir **decadance**'a girdiği halde denge sağlanamamış ve hemen bütün bürokratlar ve aydınlar için Yahya Kemal'in dediği gibi Ankara'nın en güzel şeyi İstanbul'a dönüş olmaya devam etmiştir. Aradan yıllar geçip Türkiye iktisaden güçlendiği ve Ankara bir devlet merkezi olarak gerekli kentleşme olanaklarına kavuştuğu zaman bürokratlar ve aydınlar için yaşam ve ikbalin merkezi olacak ve başkentli

olmak ve başkentte yaşamak insanları onurlandıracak ve Ankara bürokrasi yanında özel girişimcilerin de tercihlerini kazanan bir kent olarak karşımıza çıkacaktı.

1950'lerden sonra kaydedilen iktisadi gelişme ve sanayileşmenin getirdiği iktisadi ve sosyal bünyedeki değişme bazı kentlerin hızla gelişmesini sağlarken bazılarını adeta bir ölü kent haline getiriyordu. Özellikle kara yollarının hızla gelişmesi, demiryolu ve denizyollarını ikame eden bir ulaştırma şekline dönüşmesi bazı eski liman kentleri ile demiryolu güzergâhında önemli istasyon kentlerin ulaştırmadaki önemini hızla düşürmüştür. Örneğin, Karadeniz'de Trabzon, Rize, Giresun, Samsun, Sinop gibi sahil ve liman kentleri eskiden 200 kilometre derinliğe varan tarım alanlarındaki ürünlerin pazarlara sevinde önemli rol oynadıkları halde, karayollarının gelişmesi bu alanların tarımsal ve hatta maden ve kömür gibi tarım dışı ürünlerinin tüketim merkezlerine taşınmasını kara yollarına kaydırmıştır. Böylece, bu kentler önemli bir gelir kaynağından yoksun kalmışlar ve bu gelirin azalması başka gelirlerin de azalmasına yol açtığından, başta nüfus olmak üzere bu kentlerde iktisadi güçler azalmaya başlamıştır. Örneğin 1914'ten evvel ve 1930'lu yılların sonlarına kadar Karadeniz'in bu liman şehirleri yoğun bir deniz trafiğine sahne olurken, bugün ancak sembolik ve daha ziyade turistik amaçlı deniz seferleri ile kapasitelerinin çok altında ulaştırma hizmetine sahne olmaktadır. Yakın zamana kadar, tarihi yerleşim yeri oldukları için, özellikle devlet hizmetlerinin geliri ve bu gelirin bölüşümü dolayısıyla yaşamlarını sürdüren bu kentler çay üretimi ve balıkçılığın gelişmesi ile biraz canlanır gibi olmuşlar ve bazı sanayi işletmelerinin bu kentler ve civarında kurulması ile bu kentler yeniden farklı bir yapı ile gelişme süreci içine girmişlerdir.

Karadeniz liman kentlerinin 1950'lerden

bu yana ekonomideki gelişmenin gerisinde kalarak büyük ölçüde devlet fonksiyonlarının yarattığı dolaysız ve dolaylı gelirden pay almakla yetinmeleri, bu kentlerdeki kültürel gelişme üzerinde de büyük etki yapmıştır. Özellikle nüfus artışının memleket ortalamasının altında kalması, kentleşmede çağdaşlaşmanın sadece sınırlı kamu fonlarına bırakılmış bulunması bu kent insanlarını göçe sürüklemiştir. Bu göçlerin de genellikle formal eğitim görmüş insan gücünden oluşması ve bu kentlerde diğer bazı kentlerde olduğu gibi, büyük sanayi kuruluşlarının etkisi ile geleneksel zanaat ve büyük sanayiye bağlı küçük sanayi kuruluşlarının gelişmemesi sebebiyle de vasıfsız genç nüfusun göçüne de yol açtığı için, nüfus azalmasına bağlı bir gerileme süreci içine girmişlerdir. Gerçekte, Türkiye’de özellikle 1950’lerden sonra devlet veya özel sektöre ait büyük sanayi kuruluşları bulundukları yerin ekonomik ve sosyal yapısını süratle değiştirmiştir. Bu taraftan bu büyük sanayi kuruluşlarına girdi sağlayan artizanal seviyede küçük işletmeler kurulurken, diğer taraftan bu büyük işletmelerin ürettikleri mallara bağlı, yani bunları girdi olarak kullanarak çeşitli mal üreten işletmeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu şekilde yaratılan sınai kapasite hizmetler kesimine ek talep yarattığı gibi, yörede mevcut insan gücünün isdihamını ve bu insan gücüne vasıf kazanma olanağı vermiştir. Böylece, çoğaltan etkisi ile yaratılan gelir bu kentlerin sosyal ve kültürel bünyesinde büyük değişimler meydana getirmiştir. Artan talep karşısında devlet eğitim olanaklarını sayı ve kalite olarak artırmış ve okullaştırma oranı hızla artarken, geleneksel ve mahalli kültür hayatı yanında sanayileşmenin getirdiği milli ve kozmopolit kültür yaygın hale gelmeye başlamıştır. Bu yörelerin sanayileşmesi küçük çapta da olsa daha gelişmiş bölge ve kentlerden insan gücü ithalini gerektirdiği için, bu insan gücü ile birlikte değişik ve koz-

mopolit kültürün belirtileri ve etkileri görülmeye başlamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, memleketimizde sanayileşme ile kültürel gelişme sanayileşmenin getirdiği teknolojik değişimin büyük etkisinde kalmıştır. Son zamanlardaki milli kültür arayışları da tıpkı milli teknoloji arayışları gibi etkili olmuşsa, bunun sebebi de tamamen yabancı teknolojilere bağlı kalmanın iktisadi gelişmenin faydalarını başkalarına kaptırmak endişesini getirmiş olmasıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde gelişmeyi sınırlayan dışa bağlı sanayileşme ve ithal teknolojilerine alternatif bulamama kültürel hümanizmanın gerektirdiği iktisadi kaynakları yaratamama sonucunu doğurmaktadır. Şöyle ki, bir ekonomide devamlı şekilde ithal teknolojileri ile gelişmeyi sağlamak, bu gelişmenin rantlarını dışa kaptırma sonucunu verdiğinden, kültürel hümanizmayı besleyecek kaynaklar azalmakta ve bu sebeple kültürel gelişme devletin tercihlerine ve bu işe kaynak tahsisi gücüne bağlı kalmaktadır. Oysa Türkiye’de son yıllarda görüldüğü gibi, ekonomik rantların özel kesimde ağırlık kazanması kültürel gelişmeye yönelen bir etki yaratmıştır. Eski Türk eserlerinin onarımı, değer kazanması ve hatta geçmişten bize kalan her türlü edebi ve sanat eserleri için bir iç piyasanın oluşması ve ekonomik rantların bu piyasayı besleyerek güçlendirmesi olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Daha açık bir ifade ile, eğer Türkiye’de bugün ekonomik rantlar yabancılaşmanın bir göstergesi olan dış ülkelere sermaye kaçışı — İsviçre’de şaleler satın almak, zamanının bir kısmını Avrupa’nın yazlık ve kışlık eğlence yerlerinde geçirmek, Avrupa bankalarında para tutmak vs... — yerine içerde eski Türk sanat eserlerine ve eşyasına talep şekline dönüşmüşse Türkiye iktisadi gelişmeye bağlı kültürel hümanizmanın eşğine gelmiş demektir.

Bilindiği gibi, çağımızda milli kültürün

tarihi seyri içinde korunması ve geliştirilmesi sadece bir kamu görevi olmaktan çıkmıştır. Bireylerin tercihlerini de bu yönde kullanmalarını sağlamak lazımdır. Bunun için de sadece eğitimin kâfi olmadığını Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde açıkça görmek mümkündür. İktisadi olanaklar yaratılmadıkça formal eğitim içinde milli kültürü yaşatmak mümkün değildir. Kaldı ki, geliştirme olanağına sahip olmadan mevcudu yaşatmak çabalarının boşa gittiği her yerde görülmüştür. Bu sebeple sanayileşme ile rantların oluşması ve bu rantların sahipleri için yaşam ve konfor harcamalarının işba noktasına gelmesi ve bu sayede gelirlerinin geri kalan kısmını bu kültürel hümanizma yolunda harcamaları en olumlu gelişme sayılabilir. Bu rantları devlete mal edelim, her şeyi devlet yapsın düşüncesi maalesef sosyalist ve komünist düzenlerde bile birçok sanat eserlerinin heba olmasına sebep olmuştur. Bu memleketlerde geçmişin sanat eserleri ve milli veya yerel kültürlerin geçmiş örneklerinin korunması ve muhafazası daima «marginal» işlem olarak kalmaya mahkûm olduğundan, daha açık bir ifade ile öncelikler daima belirli bir refah ve maddi olanakları sağlama ile sınırlı kaldığından, kendilerine atalardan miras kalan sanat eserlerini ve folklorik, etnografik eserleri pek az koruyabilmişlerdir. Buna karşılık burjuvazinin etken olduğu batı memleketlerinde bu işleme birey-

ler de büyük ölçüde katıldıklarından bu iş çok olumlu sonuçlar vermiştir. Şöyle ki bireylerin elindeki sanat eserlerinin büyük bir kısmı zamanla kamu malı haline gelmiş ve müzeleri doldurmuştur.

Memleketimizde de bugün bu yönde tercihler henüz açıklık kazanmamıştır. Eski eserleri ve sanat yapıtlarını korumaya yönelik mevzuat maalesef bireylerin kültürel hümanizmaya katkısını iktisadi şartlar elverişli olduğu halde yok etmek eğilimindedir.

Kültürel hümanizmayı devlet politikası olarak ele almak devletin sınırlı olanakları düşünüldüğünde hiç bir yerde başarılı olmadığını görmeye yeterlidir sanıyoruz. Türkiye'de Osman Hamdi Bey'in öncülüğü ile 19. asrın sonlarında başlatılan eski eserleri koruma ve müzeciilik devletin ekonomik olanakları yetersiz kaldığı için hedefine asla ulaşamamıştır. Osmanlı topraklarındaki arkeolojik eserler yanında Türk, İslam ve Osmanlı etnografyasının eski ve yeni örnekleri dahi yabancıların eline geçmiştir. Bunun yanında saray ve yüksek bürokratların ve bu arada azınlıkların bir kısmı ile Osmanlı imparatorluğunda büyük kentlerde ikamet eden tüccar ve görevlilerin mobilya, sair ev eşyası, eski ve yeni sanat eserlerine gösterdikleri rağbet ve koleksiyonculuk imparatorluğun dağılması ile büyük ölçüde gücünü yitirmiştir.

Dış Ticaret Verilerinde Tutarlılık Sorunu

Ertuğrul TOKDEMİR

Dr. Tokdemir'in bir başka yazısı («Türkiye'de
Başlıca İktisadi Verilerin Güvenilirliği Sorunu»)
dergimizin 252. (Kasım 1985) sayısında çıktı.

Türkiye'de başlıca iktisadi verilerin fiyatlar ve ulusal gelir konusu ile ilgili olanlarını daha önceki bir yazımızda inceledik. (1). Burada ise Türkiye'nin dış ticaret alanındaki verilerini, ticari ilişkiler içinde bulunduğumuz belirli ülkelerin verileriyle karşılaştırmanın ışığında onların güvenilirliğini sınamak amacındayız.

Aslında, dış ticaret kesimiyle ilgili verilerin, bu kesimin de ulusal ekonominin bir parçası olması itibarıyla, fiyat ve ulusal gelir konusunda ortaya çıkan belirsizlikleri içinde taşıması kaçınılmazdır. Ancak sorunu bu derece basite indirmek, onu sadece tek yönüyle ele almak olur. Şöyle ki, dış ticaret sektörü bir yandan Türkiye ekonomisiyle ilişkideyken, bir yandan da tamamen farklı bir yapı ve düzeyde bulunan başka ekonomiler ile alışveriş içindedir. Bu ayırıcı özellik, dış ticaret kesimindeki verilerde, hem ulusal ekonominin ve hem de ticaret yaptığımız ülkelere, gerek ve niteliklerine göre oluşan bir sapma ortaya çıkaracaktır. Açıktır ki verileri belirleyen faktörlere böylece dış dünyanın da eklenmesi, konuyu daha çetrefil ve güç bir hale getirecektir. Biz, sadece veriler üzerinde yoğunlaşan bu sınırlı çalışmada, konunun bütün ayrıntılarına girmek yerine, birtakım gözlemlerde bulunmakla yetineceğiz.

Türk ktisat yazınında pek az üzerinde durulmuş olmakla birlikte, resmi verilerin belirsizliği olgusu, en açık biçimde dış ticaret kesiminde kendini göstermektedir. (2) Bunun nedeni bu kesimde yasal çerçeveye uymamanın ya da gayri resmi yolların ilgililere sağlayabileceği olağanüstü kazançlardır.

Dış ticaret kesiminde eldeki verilerin yetersizliği sorunu, çeşitli aşamalarda incelenebilir. Bunlardan ilki toplam dış ticaret hacmiyle ilgili verilerdir. Türkiye, ulusal gelir düzeyine oranla dış ticaret hacmi sınırlı kalan bir ülkedir. Gerçek dış ticaret hacmi, eldeki bilgilerden ne derece farklı olursa olsun, bu temel gerçek değişmeyecektir. Buna

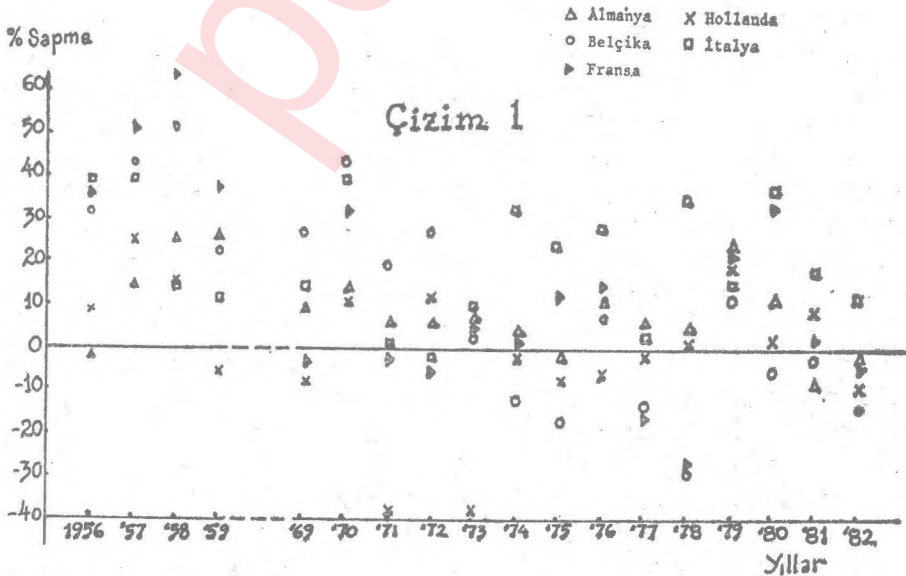
karşılık dış ödeme güçlüklerinin had safhada olduğu dönemlerde, gerek ithalatın ve gerekse ihracatın, resmi istatistiklerin oldukça üzerinde bulunduğu bir gerçektir. Bu olguyu kesin kanıtlara dayandırmak güçtür. Ancak var olan Türkiye verilerini, ticarete bulduğumuz ülke verileriyle karşılaştırarak daha somut bir açıklamaya gitmek mümkündür. Verilerdeki farklar, ülkelerin dış ticaret alanındaki beyanlarının birbirini tutmaması dolayısıyla bir sapmanın varlığını gösterir. Bu sapmayı,

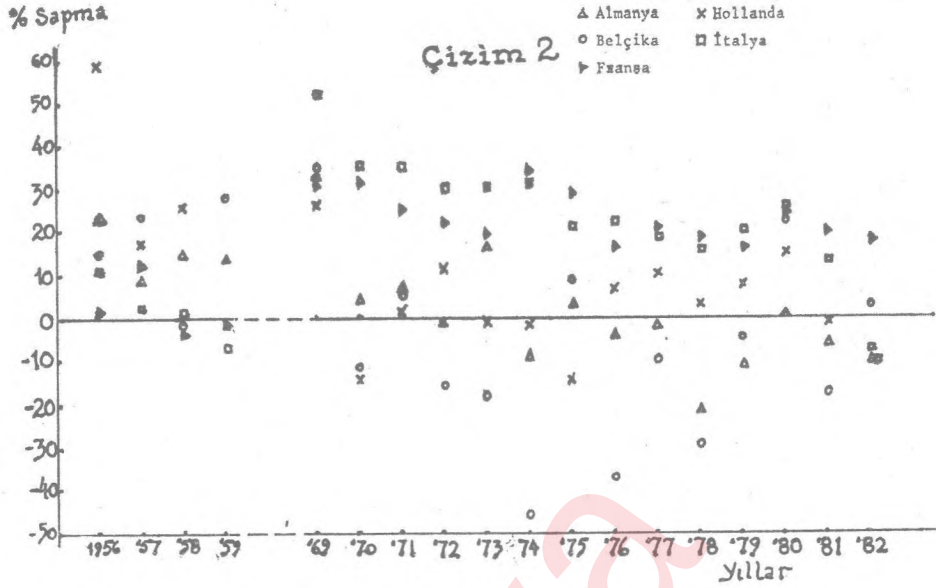
Karşı ülke verileri — Türkiye Verileri

Karşı ülke verileri

biçimindeki bir oranlama ile kabaca belirtmeye çalışacak, olası bütün sakıncalara rağmen, f.o.b - c.i.f. farkını ithalatta ve ihracatta malların bir ülkeden diğerine ulaştırılmasındaki gecikmeyi (décalage) dikkate almayacağız. (3) Bu yöntemle ihracat ve ithalat değerlerini karşılaştırarak, 1956-1959 ve 1969-1982 dönemleri içinde Türkiye dış ticaret verileri ile Almanya, İtalya,

arasındaki sapmaları belirledik. Çizim 1 ve 2'den bu sapmalar izlenebilir. Sapmalar, c.i.f. - f.o.b. farkını aşan bir düzeyde olduğu gibi Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'ya, ayrıca gerek ithalatta ve gerekse ihracatta devalüasyon dönemlerinde Türkiye açısından pek belirgin bir eksik beyan söz konusudur. Gerçekten ithalatta, eksik beyan yaygın bir olgudur ve 1956-1959 döneminde (Almanya ve Hollanda için birer yıllık ve f.o.b. — c.i.f. değer farkından doğan sapma dikkate alınmazsa) kural oluşturmuş, buna karşılık 1969-1982 döneminde 1970 ve 1979 yıllarında adı geçen ülkelerden yapılan ithalat, Türkiye gümrüklerinde değişen oranlarda eksik bildirilmiştir. Benzer eğilimler Çizim 2 üzerinde, ihracat açısından da gözlenebilir. Türk ihracatçıları, adı geçen Avrupa ülkelerine yapmış oldukları ihracatı özellikle 1956 ve 1957 yıllarında eksik beyan etmişler, yani döviz gelirlerinin tümünü Merkez Bankası'na sunmamışlardır. Burada da yaygın işleyiş ihracat değerinin eksik beyan edilmesidir ve birer yıllık farklarla ihracat, adı geçen tüm ülkeler açısından 1969 ve 1980 yıllarında eksik bildirilmiştir.



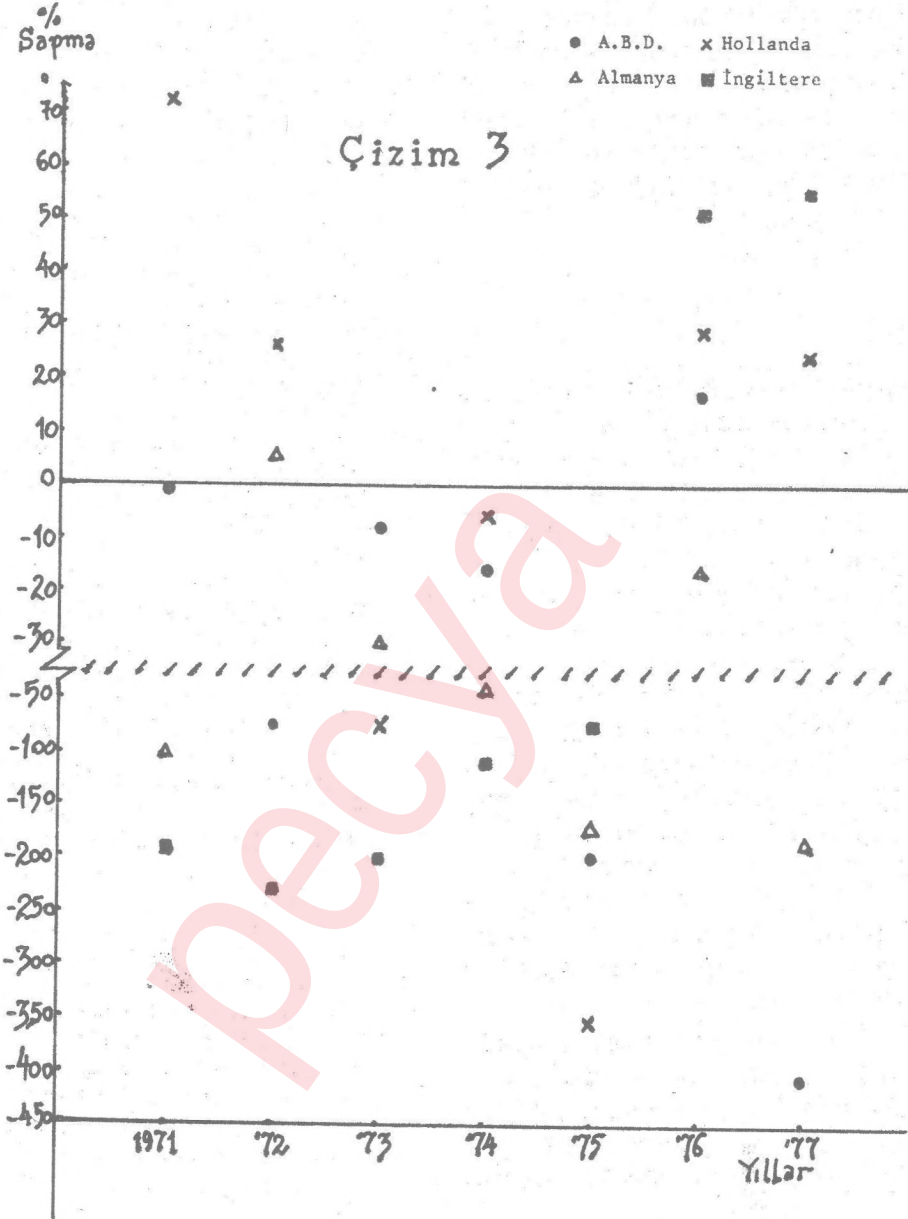


Bu olgunun kaynağına inmeden şu kaddarı belirtilmelidir: Toplam değerler açısından, dış ticaretimizde önemli yeri olan ülkelerle ilgili verilerin gösterdiği sapmaların, dış ödemelerde büyük güçlüklerle karşılaşıldığı ve resmi döviz kurunun serbest piyasa değerlerinden geniş oranda uzaklaştığı yıllarda yoğunlaşması çok anlamlıdır. Sonuç olarak belirli dönemlerde artan sapmaların, dış ticaretimizde uzun vadeli bir olgu ve olduğunu ileri sürmek yanlış değildir.

Toplam ithalat ve ihracatın ülkelere göre gösterdiği sapmalar, ithalat ve ihracatın miktar olarak karşılaştırılmasında gözlenmiştir. (4) Miktar verilerinin karşılaştırılması, ulusal paraları birbirine çevirirken ve navlun, sigorta vb. unsurları hesabederken ortaya çıkacak sakıncaları önceden bertaraf edeceği için daha güvenilir bir yoldur. Bu tür bir karşılaştırmada dahi veriler arasında önemli farklılıklar bulunduğu, ayrıca bu farkların aynı ülkeyle ticaretteki değer verileriyle bir paralellik arzettiği anlaşılmıştır.

Mal grupları itibarıyla yapılan karşılaştırmalarda, ülkelerin karşılıklı kayıtları daha

büyük farklar göstermektedir. Bu sapmalar, Türkiye'nin önemli bütün ithal kalemlerinde yer aldığı gibi, aynı şekilde ihracatta da rastlanmaktadır. (5) Asıl önemlisi, toplam ithalat ve ihracat değer ve miktarlarındaki farklılıklar, temelde mal grupları düzeyinde var olan çok daha önemli farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Zira, dış ticaret hacmi ancak belirli alt ve üst sınırlar arasında oynayabilecek iken, herhangi bir mal grubunda gerçek ticaret tutarları ile beyan edilenler arasında sınırsız farklar olabilir. Bu konuda, Standart Uluslararası Tip Tasnif'te (SITC), 67'de yer alan demir ve çelik'te Türkiye ithalat verilerini Almanya, İngiltere, Hollanda ve ABD verileriyle karşılaştıran Çizim 3 aşağıda sunulmuştur. Bu çizimden, 1974, 1975 ve 1976 yıllarında Türkiye'de demir-çelik piyasasındaki gelişmelerin, ithalat kesimine de yansıdığı anlaşılıyor. Çizimde yer alan ülkeler, aslında ortak eğilimler göstermektedir. Ancak demir-çelik ithal ettiğimiz diğer ülkeler de hesaba katılsa idi, belki eğilimler biraz değişecek, buna karşılık verilerde sapmalar ortadan kalkmayacaktı. Ne var ki, mal



grupları düzeyinde rastlanan bu sapmalar, kesin olmakla birlikte, kaynağındaki nedenler çok çeşitli olduğu için, ortak bir doğrultu saptamak güçtür. Gerçekten, gümrük vergisinden kaçınmak için, ithal değeri eksik, dışarıya fazla döviz transfer edebilmek için yüksek beyan edilebilir veya içeride fiyatı

yükselmiş bir mal ithal edilip, döviz tahsisi alınan mal olarak gösterilebilir. Aynı şekilde ihracatta da vergi iadesinden yararlanabilmek için, bir başka mal ihraç edilerek vergi iadesine konu olan mal gibi belgeler düzenlenir veyahut da fiilen ihraç edilenden daha fazlası beyan edilir. Aksine, ihracatın tümü

beyan edilmeyebilir. Demek ki, ticarete bulunduğumuz ülkelerin verilerini kısmen doğru sayarak —ki buna her zaman itiraz edilebilir— bizim dış ticaret verilerimizde, özellikle mal grupları veya maddeler itibariyle önemli beyan hatalarının bulunabileceğinin kabul edilmesi gerekir.

Sonuç

Türkiye'nin yakın dönemde fiyatlar, fiyat indeksleri, fiyat verilerinin ulusal gelire yansımaları ile dış ticaret verilerinin fiili durumu göstermedeki yetersizliklerine değinmiş bulunuyoruz. Bu konuda ortaya koymaya çalıştığımız olgu ve unsurlar, aslında dolaylı birçok göstergeden yola çıkarak ya da çevremizdeki gözlemlere dayanarak saptanabilecek nitelikte oldukları halde, kesin bir sonuca ulaşmak hem güçtür ve hem de bugüne kadar üniversiteye mensup meslekten bilim adamlarının ilgisini yeterince çekmemiştir. Hatta bu alanda bağımsız bir çalışma dahi yapılmamıştır. Buna karşılık ekonominin belge ve istatistikleri yine bu kurumlarda çalışanlar —çok az sayıda bile olsa— saptayıp irdeleme çabasıdadır. Özel kesim içerisinde yapılan araştırmalar ise bu konulardan tümüyle uzaktır.

İktisatçıların dayandıkları bilgiler, belirli bir zaaf içinde bulunduğu ölçüde, ekonomik işleyişle ilgili analiz ve öneriler, özellikle nicel bir anlatım tarzı benimsendiği takdirde kısmi bir geçerlik taşıyacaktır. Bilgi ve

verilerdeki yetersizliklerin, az gelişmeye ve Türk Ekonomisinin içinde bulunduğu şartlara bağlı olduğu açıktır. Ancak, mantığı ne olursa olsun, konunun tartışılması zorunluluk göstermektedir.

NOTLAR

Bu çalışmadaki katkılarından dolayı Doç. Dr. Ümit Şenesen'e teşekkür ederim. Doğal olarak çalışmanın eksikleri yazarına aittir.

- (1) Ertuğrul Tokdemir — Türkiye'de Başlıca İktisadi Verilerin Güvenilirliği Sorunu, İktisat Dergisi, Kasım 1985, s. 19-28.
- (2) Dış ticaret kesiminde yasa dışı işleyişe işaret eden iki önemli çalışma, O. Pekin, Türkiye'yi Ekonomik Buhrandan Kurtaralım, İstanbul 1969 ile İ.Y. Başbuğ — M. Koç, Karapara, Tekin Yayinevi, İstanbul 1980'dir. Bu işleyişin dış ticaret verilerine yansımaları konusunda ise J.N. Bhagwati, On the underinvoicing of imports, (1964), Illegal Transactions in International Trade, North-Holland, Amsterdam, 1974 içinde; Cahit Kayra, Türkiye'nin Dış Ödemeler Dengesi Tahminleri Üzerine Düşünceler, TODAİE Ankara 1972, Yeşim Özgür, Deviation from Legal Means of Foreign Trade (Master tezi) B.Ü., İstanbul 1979; E. Tokdemir — G. Günlük, Dış Ticaret Verilerinde Sapmalar ve Türkiye İthalatı, Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan içinde, İstanbul 1982, s. 293-346.
- (3) Geniş bilgi için bkz. E. Tokdemir - G. Günlük, a.g.m.
- (4) İbid., s. 205 ve s. 319.
- (5) İthalat konusunda, adı geçen ortak çalışmamız bu soruna bir giriş sayılabilir. İhracat konusunda ise Cahit Kayra'nın çalışması birçok açıklayıcı noktalar içermektedir. Biz bu konuda dağınık bir takım verilere sahip bulunmakla birlikte henüz ithalat alanındaki kadar toplu veriler sunmamaktayız.



GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

Ülkemiz tarımı için gerekli fosfatlı kimyevi gübreyi üretmek amacı ile, T.C. Ziraat Bankasının öncülüğünde 1953 yılında kurulan Şirketimiz, İskenderun ve Yarımca'daki tesisleriyle Türk Tarımına hizmet sahasını gittikçe arttırmaktadır.

1982 yılındanberi de Asya ve Avrupa Ülkelerine Triple Süperfosfat gübresi ihraç ederek Ülkemize döviz kazandırmaya devam etmektedir.

İSKENDERUN KOMPLEKSİ

- Sülfürik Asit Fabrikası 230.000 ton/yıl H₂SO₄
- Fosforik Asit Fabrikası 75.000 ton/yıl P₂O₅
- Triple Süperfosfat Fabrikası 200.000 ton/yıl 42 – 44 P₂O₅

YARIMCA KOMPLEKSİ

- Fosforik Asit Fabrikası 75.000 ton/yıl P₂O₅
- Triple Süperfosfat Fabrikası 200.000 ton/yıl 42 – 44 P₂O₅
- Kompoze Gübre Fabrikası 200.000 ton/yıl

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

DAİMA TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

GÜBRE
FABRİKALARI
T.A.Ş.



GENEL MÜDÜRLÜK

YARIMCA FABRİKASI

İSKENDERUN FABRİKASI

Kasap Sokak No. 22 Esentepe/İSTANBUL

Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 39 İZMİR

Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 238 İSKENDERUN

Tel: 1722882 (8 Hat)

Tel: 31306 – 32131

Tel: 3796 – 3791

Rekord
SİMTEL
KAT KALORİFER

